

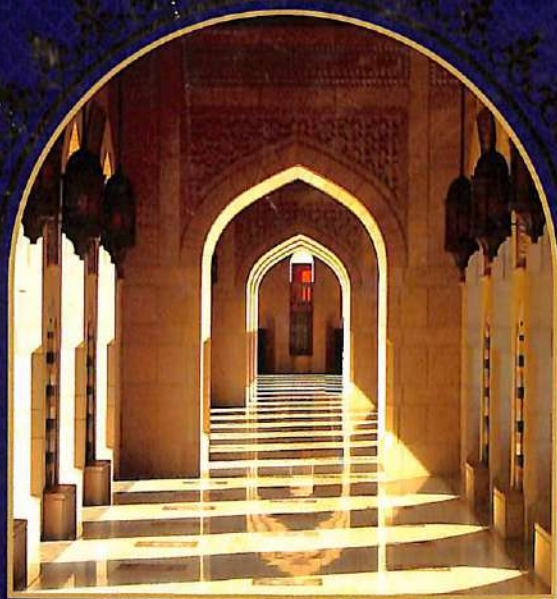
141
C-23

Сайфиддин Сайфуллоҳ

ХОЖАГОН- НАҚШБАНДИЯ

(Асослар ва раиҳалар)

Чирчиқ давлат
педагогика институти
кутубхонаси
29092.

Ташкент, Чирчиқ ш.

2024 йил 9 февраль

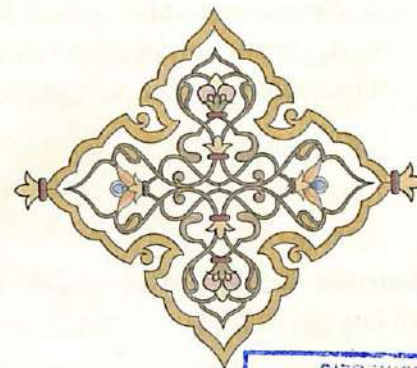

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти
Ўзбекистон мусулмонлари идораси

Сайфиддин Сайфуллох

ХОЖАГОН- НАҚШБАНДИЯ

(Асослар ва рашҳалар)

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAHSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Тошкент
«O'zbekiston»
2020

- 2983 -

УЎК 141.336:28
КБК 86.38
С 23

Масъул муҳаррир:

Усмоиҳон АЛИМОВ,
Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси, муфтий

Такризчи:

Суюндиқ НУРОТОИЙ

Ушбу китоб Абдуҳолиқ Ғиждувоний таваллудининг
915 йиллиги ва Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг
700 йиллигига бағишланади.

Бутун дунёга машҳур бўлган хожагон-нақшбандия тариқатининг ўз
услуби, одоблари ва шартлари бор.

Ушбу китобда мазкур тариқатнинг энг муҳим асослари ва рашҳалари
баён қилинган. Асардаги маълумотлар ўзининг илмийлиги ва оммабопли-
ги билан нақшбандия тариқатининг муҳиб ва мухлисларига манзур бўлади,
деган умиддамиз.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари
бўйича қўмитанинг 2018 йил 23 январдаги 385-сонли хулосаси асосида нашрга
тайёрланди.

ISBN 978-9943-25-878-5

© Сайфиддин Сайфуллоҳ, 2020
© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2020

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи билан)

Нажотбахш тариқат

Улуғ ва қудратли Аллоҳ таолога беҳисоб ҳамду санолар,
Пайғамбаримиз Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га, У
кишининг аҳли хонадонлари ва саҳобаларига салоту саломлар
бўлсин!

Азалдан аҳли сунна вал жамоа эътиқодига мос тари-
қатлар мақсади муштарак бўлса ҳам, уларнинг айрим конун ва
арконларида фарқлар бор. Бу фарқлар тасаввуф ва тариқатларга
оид китобларда кўрсатилган. Хусусан, юртимизда кенг нашъу
намо топган хожагон-нақшбандиянинг ўзига хос талаби, одобу
арконларига муриду мухлислар қаттиқ амал қилганлар.

Сулукнинг асос ва рашҳаларига диққат қилсак, бу йўлнинг
Куръон ва ҳадисга мувофиқлиги, саҳобалар йўли эканлигига амин
бўламиз. Хожагон-нақшбандиянинг бутун дунёда катта нуфузга
эгаллиги унинг мўътадил тариқат эканидир.

Бу тариқат асосчилари Абдуҳолиқ Ғиждувоний ва Баҳоуддин
Нақшбанд ҳазратлари ҳақида сўз кетса, ҳар икковининг ҳам шариат
ва тариқат илмида комиллиги, суннатда собитлиги, юксак ҳол ва
мақом эгалари экани эътироф этилади. Бу тариқат асрлар оша
башарият қалбига нур, фараҳ ва эзгу умидлар бағишлаб келади.
Бутун бутун дунё халқлари каби юртимиз мусулмонлари ҳам бу
таълимотга эҳтиёж сезиб, унинг асосларини қайтадан ўрганмоқда,
амалда татбиқ этишга уринмоқда.

Бу таълимот асосида инсонни руҳий ва маънавий комилликка
юксалтириш ётади. Шунинг учун ҳам меҳр-оқибат, хайру саховат,

шафқат ва мурувват тариқат азиз-авлиёларининг ҳаётий одатларидан бўлган.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанднинг устозлари Саййид Амир Кулол қуйидаги байтни тез-тез такрорлар эканлар:

*Маёзор мўру маёзор ҳеч кас,
Раҳи растагори ҳамин асту бас!*

Мазмуни:

*Мўрга¹ ҳам, инсонга ҳам берма озор,
Нажот йўли шудир, бўлма дилозор!*

Зеро, тариқат мағзини холис ибодат, самимият, беозорлик, камтарлик, саховат, бунёдкорлик, шукрона, сабр-қаноат ташкил этади.

«Қўл ишда, кўнгил эшда (Аллоҳда)» шиори тариқат аҳлини риё ва тамадан йироқ тутган. Баъзилари ўз холларини яшириш учун маломатийлик равишини танлаган. Каромат эмас, истиқомат (шариатда собитлик, суннатга эргашувчанлик) бу йўлнинг бош талаби бўлган. Пирлар издошларини хавфу ражо (кўрқув ва умид) орасида яшашга тарғиб қилган.

Хожа Али Ромитаний «Махбуб ул-орифин» рисоласида зикр хусусида тўхталиб айтадилар: «Зикр қушининг икки қаноту парлари бўлиши керак. У парларини ёйгандан кейин парвоз қилади.

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ

(Ҳар бир) ёқимли сўз Унинг (Аллоҳнинг) ҳузури сари чиқур²».

(У икки қаноту парнинг) бири ҳузур, иккинчиси ихлос. Билгилки, ҳузур огоҳликдир. Яъни, (дарвеш) паст ёки баланд товушда зикр қилса ҳам, Ҳақ таолони билувчи, кўрувчи ва эшитувчи деб билиши керак. Ихлос шудирки, ҳар бир ҳаракат ва сўзида на дунёни, на дунёга алоқадор саналган молу мансабни ва на охиратга тааллуқли бўлган жаннатни, ундаги ҳурларни, қасрларни, дарахту меваларни ва дарёларни истайди.

¹ Мўр – чумоли.

² «Фотир» сураси, 10-оят.

Зикр орасида айтиш керакки:

إِلَهِیْ أَنْتَ مَقْصُودِیْ، وَ رِضَاكَ مَطْلُوبِیْ

«Илоҳи, менинг мақсадим Сенсан ва менинг талабим Сенинг розилигингдир».

Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) буюрдилар: «Ҳар ким: «Лаа илааҳа иллаллоҳ» деса, унинг оғзидан латиф яшил қуш учиб чиқади. Қушининг қаноту парлари оқ, ёқут ва тилло билан безалган. У осмонга, то Аршгача чиқади ва асаларига ўхшаб овоз чиқаради. Унга: «Хомуш бўл», – деган фармон бўлади. У айтади: «Токи менинг айтувчим кечирилмас экан, қандай хомуш бўлай?» Ҳақ таолодан у қушга фармон етадики: «Айтувчингни мағфират қилдим ва эй фаришталар, сизлар ҳам гувоҳ бўлингки, айтувчининг номаи аъмолидаги хатоларни мағфират суви билан ўчирдим». Ҳақ таоло у қушга етмиш тил беради, эгасининг қиёматга қадар мағфират этилишини сўраб ётади. Бунга имон келтирамиз ва рост деб биламиз. У жонивор келади ва айтувчисининг қўлидан ушлаб, то жаннатгача учиб боради».

Лекин мурид ёки солиқ зикр талқини вазифасини ўқни султоннинг ўқдонидан олингани каби ижозатли бир киши (шайх) дан олиши керак. Аллоҳ таоло айтади:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

«Эй имон келтирганлар! Аллоҳни кўп зикр қилингиз»³.

Хабарда келганки, ҳар куни минг-минглаб нафас олиб чиқарилади. Кишидан ҳар бир нафасини нима учун олгани ва нима учун чиқаргани ҳақида сўралади.

Ҳазрат Саййид Амир Кулол айтар экан: «Сиз бир сердарахт бокқа кирдингиз, ҳар бир дарахтнинг беҳисоб шохлари, ҳар бир шохнинг беҳисоб япроқлари бор ва ҳар битта япроққа биттадан қуш қўниб, сизни кўрганда баланд ва хуш товуш билан: «Ас-

³ «Ахзоб» сураси, 41-оят.

салому алайкум, эй валиюллоҳ!» — деса, бу қанчалар ёқимли бўлмасин, сиз бундан ғурурланманг. Шу заҳотиёқ зоҳирингизда ҳам, ботинингизда ҳам Аллоҳ таолонинг кўркуви жой олсин. Гоҳо банда Аллоҳ таолодан шу қадар кўрксинки: «Дўзах фақат мен учун бино қилинган», — деган фикр унинг қалбида турсин ва гоҳо Аллоҳнинг раҳматидан умидвор бўлиб шодлансин. Зеро, Худонинг наздида, бутун олам халқининг гуноҳини мағфират қилиш душвор иш эмас».

Баҳоуддин Нақшбанд тавсияларига диққат қилсангиз, ибодатларни, кундалик амалларни доимо муҳаббат ва ихлос билан адо этишга ундаган. Қалбни зикру ибодат билан поклаш, нафсни қаттиқ риёзат билан жиловлаш, холис ниятда, соғлом эътиқодда собит туриш, бидъатлардан қочиш бу тариқатнинг қатъий талаб ва эҳтиёжларидандир.

Хожагон-нақшбандия тариқатида узлуксиз узлатда яшаш тартиби йўқ. Чунки бундай узлатда шухрат хавфи бор. Сўфий халқ ичида Аллоҳнинг дини ва бандаларига хизмат қилиб қолиш фурсатларини ахтариши керак! Зеро, ислом мусулмон халқларининг бирдам ва бардам бўлиб яшашларини хоҳлайди. Комил мўмин «халқ орасида Ҳақ билан бирга» бўлишни ўрганиши керак.

Алқисса, хожагон-нақшбандия тариқати оят ва ҳадисга асосланган, суннат йўлини тутган, саҳобаларга эргашиш ҳақ тариқатдир.

Хожагон йўлининг шартлари шулардир:

Аҳли сунна вал жамоа эътиқодини ўзлаштириш.

Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг суннатларига эргашиш.

Бидъатлар ва нафсоний орзулардан узоқ туриш.

Ҳақ йўлида иложи борича куч-ғайрат билан амал қилиш.

Машҳур тасаввуфшунос олим Шайх Маҳмуд Асъад Жўшон мазкур тариқат ҳақида: «Нақшбандия тариқатларнинг аслидир, сиддиқиятдир. Ҳақиқат сирларининг маъданидир», — деб ёзади.

Унинг ўзига хос жиҳатлари асос ва рашҳаларда намоён бўлгани учун уларни кенгроқ баён қилишга жазм этдик. Мақсадни ёритишда Абулмуҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Алининг «Баҳоуддин балогардон»⁴, Салоҳиддин ибн Муборак ал-Бухорийнинг «Анис ут-толибин ва уддат ус-соликин»⁵, Фаҳриддин Али Сафийнинг «Рашахоту айн ул-ҳаёт»⁶, замонамиз олимларидан Маҳмуд Ҳасаний, Ориф Усмон, Садриддин Салим Бухорий, хорижлик олимлардан Шайх Маҳмуд Асъад Жўшон, Шайх Усмон Нури Тўпбош, Наждат Тўсун асарларидан ва бошқа манбалардан фойдаландик.

Тариқатдаги самара, мақсад ва матлаб сайру сулук воситаида қўлга киритилади. Сайру сулук дегани Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га ворис бўлган муршиди комил тарбиясида нафсни ислоҳ қилувчи ва қалбни покловчи, ахлоқ гўзаллигига эриштирувчи маънавий комиллик йўлидир.

Аммо бу йўлнинг талаблари, толиблар олдида қўядиган вазифалари борки, уларга амал қилмасдан, бажармасдан мақсадга етишиб бўлмайди. Нақшбандиядаги «Асослар ва рашҳалар» шу таълимот билан қизиқувчи мухлис ва муридлар учун билиши ва амал қилиши шарт бўлган ахлоқий, маърифий қоида ва дастурлардан иборат. Ушбу китобда уларни имкон қадар ёритдик. Мазкур манба аини тариқат муҳиблари учун манфаатли бўлишидан умидвормиз. Аллоҳ барчамизни ҳақ йўлда собит ва барқарор айласин!

⁴ Бу асарнинг асл номи «Мақомоти Шоҳ Нақшбанд»дир. У Тошкентда, «Ёзувчи» нашриётида 1993 йили чоп этилган.

⁵ Бу асар таржимони Сулаймон Иззидин Ташрифотий бўлиб, хижрий 1328, милодий 1910 йили усмонли турк тилида Истанбулда нашр бўлган. Мазкур китобни кейинчалик Мустафо Ўзсарой соддалаштирган ва Истанбулда 2003 йили нашр эттирган.

⁶ Бу асар Тошкентда 2004 йили «Абу Али ибн Сино» нашриётида нашр этилган.

АСОСЛАР

1. ҚУРЪОН ВА СУННАТ

قرآن و سنت

Ислом олимлари Қуръон ва ҳадисни асос қилиб олганларидек, хожагон-нақшбандия машойихлари ҳам тасаввуфий қарашларини, айнан мужтаҳидлар каби, шаръий ҳақиқатлар билан мустаҳкамлаганлар. Тарикат улуғларининг ҳаёти ва тавсияларига назар ташласак, улар: «Бу йўлнинг аввали тавбадир», – деганлар. Тавбанинг ҳақиқати الرجوع (арружуъ), яъни «қайтмоқ» маъносида бўлиб, араблар تاب (таба) лафзини «тавба қилди», яъни رجع (ражаъа) – «қайтди» маъносида қўллайди. Демак, «тавба»нинг луғатда «қайтмоқ, ниманидир бас қилиш, тўхтатмоқ» маънолари мавжуд. Шаръий истилоҳ сифатида тавба инсоннинг қилган гуноҳларидан пушаймонлиги, гуноҳларининг кечирилишини Аллоҳдан илтижо қилиб сўраши ва Ҳақ йўлига қадам ташлашини англатади. Тавба Аллоҳ таолога қайтишдир, яъни шариатда мақбул бўлмаган ишларни тарк этиб, яхши амаллар қилишга қасд этишдир. Тавба қилувчи илгари қилган гуноҳ ишларини ўйлаб, пушаймон бўлади ва қайта у ишларни қилмасликка қарор қилади. Беҳуда ўтказган вақтларидан жуда афсусланади. Агар одамларга зулму ситам қилган бўлса, улардан кечирим сўрайди ва улар билан ўртани ислоҳ қилади. Мана шундай тавба барчага баробар вожибдир.

Алишер Навоий ҳам «Насойим ул-муҳаббат» асарининг муқаддимасида шайхлар аҳволи ва риёзатларидан баҳс этиб, тарикатга кирувчи солиқларнинг «аввал ишлари тавбадур», деб таъкидлайди⁷. Шунингдек, «тавба» сайру сулукдаги еттита маънавий макомнинг аввалгисидир, руҳнинг бедорлиги, зулматдан нурга бўлган интилишидир. Диний ва тасаввуфий асарларда тавбанинг шартлари, даражалари ва арконлари борлиги айtilган.

Аллоҳ исмлари орасида Таввоб (тавбани қабул қилувчи) исми ҳам бор. Қуръони каримнинг бир қатор оятларида ва Ҳадиси шарифларда тавба қилишга, Ҳақ раҳматидан ноумид бўлмасликка буюрилган. Аммо ширкнинг кечирилмаслиги айtilган. Жумладан:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا
فَأُولَٰئِكَ يَبْدُلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ
وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا. وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا

«Илло кимки (шу дунёда) тавба қилса ва имон келтириб, яхши амал қилса, бас, Аллоҳ ана ўшаларнинг ёмонлик (гуноҳ)ларини яхшилик (савоб)ларга айлантириб қўяр. Аллоҳ мағфиратли ва раҳмли Зотдир. Кимки тавба қилиб эзгу (ишларни) қилса, бас, албатта, у Аллоҳ (ризоси ва мағфирати)га қайтган бўлур»⁸.

Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)нинг: «*Ҳар куни 70 марта тавба қиламан*», – деган машҳур ҳадислари умматларини доимо тавба қилиб юришга ундаган. Бошқа бир ҳадисда тавбанинг моҳияти теран очиб берилган:

⁷ Алишер Навоий. ТАТ. 10-жилдлик. 10-ж. – Тошкент, 2011. 93-б.

⁸ «Фурқон» сураси 70–71-оятлар. Шунингдек, «Таҳрим» сурасининг 8-ояти, «Нур» сурасининг 31-ояти ва бошқа ўринларда тавбага ва яхши амаллар қилиб, Аллоҳга қайтишга даъват қилинган.

АСОСЛАР

1. ҚУРЪОН ВА СУННАТ

قرآن و سنت

Ислом олимлари Қуръон ва ҳадисни асос қилиб олганларидек, хожагон-нақшбандия машойихлари ҳам тасаввуфий қарашларини, айнан мужтаҳидлар каби, шаръий ҳақиқатлар билан мустаҳкамлаганлар. Тариқат улуғларининг ҳаёти ва тавсияларига назар ташласак, улар: «Бу йўлнинг аввали **тавба**-дир», – деганлар. Тавбанинг ҳақиқати **الرجوع** (арружуъ), яъни «қайтмоқ» маъносида бўлиб, араблар **تاب** (таба) лафзини «тавба қилди», яъни **رجع** (ражаъа) – «қайтди» маъносида қўллайди. Демак, «тавба»нинг луғатда «қайтмоқ, ниманидир бас қилиш, тўхтатмоқ» маънолари мавжуд. Шаръий истилоҳ сифатида тавба инсоннинг қилган гуноҳларидан пушаймонлиги, гуноҳларининг кечирилишини Аллоҳдан илтижо қилиб сўраши ва Ҳақ йўлига қадам ташлашини англатади. Тавба Аллоҳ таолога қайтишдир, яъни шариатда мақбул бўлмаган ишларни тарк этиб, яхши амаллар қилишга қасд этишдир. Тавба қилувчи илгари қилган гуноҳ ишларини ўйлаб, пушаймон бўлади ва қайта у ишларни қилмасликка қарор қилади. Беҳуда ўтказган вақтларидан жуда афсусланади. Агар одамларга зулму ситам қилган бўлса, улардан кечирим сўрайди ва улар билан ўртани ислоҳ қилади. Мана шундай тавба барчага баробар вожибдир.

Алишер Навоий ҳам «Насойим ул-муҳаббат» асарининг муқаддимасида шайхлар аҳволи ва риёзатларидан баҳс этиб, тариқатга кирувчи солиқларнинг «аввал ишлари тавбадур», деб таъкидлайди⁷. Шунингдек, «тавба» сайру сулукдаги еттита маънавий мақомнинг аввалгисидир, руҳнинг бедорлиги, зулматдан нурга бўлган интилишидир. Диний ва тасаввуфий асарларда тавбанинг шартлари, даражалари ва арконлари борлиги айtilган.

Аллоҳ исмлари орасида Таввоб (тавбани қабул қилувчи) исми ҳам бор. Қуръони каримнинг бир қатор оятларида ва Ҳадиси шарифларда тавба қилишга, Ҳақ раҳматидан ноумид бўлмасликка буюрилган. Аммо ширкнинг кечирилмаслиги айtilган. Жумладан:

إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا
فَأُولَٰئِكَ يَبْدِلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ
وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا. وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ
صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا

«Илло кимки (шу дунёда) тавба қилса ва имон келтириб, яхши амал қилса, бас, Аллоҳ ана ўшаларнинг ёмонлик (гуноҳ)ларини яхшилик (савоб)ларга айлантириб қўяр. Аллоҳ мағфиратли ва раҳмли Зотдир. Кимки тавба қилиб эзгу (ишларни) қилса, бас, албатта, у Аллоҳ (ризоси ва мағфирати)га қайтган бўлур»⁸.

Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)нинг: «**Ҳар кун 70 марта тавба қиламан**», – деган машҳур ҳадислари умматларини доимо тавба қилиб юришга ундаган. Бошқа бир ҳадисда тавбанинг моҳияти теран очиб берилган:

⁷ Алишер Навоий. ТАТ. 10-жилдлик. 10-ж. – Тошкент, 2011. 93-б.

⁸ «Фурқон» сураси 70–71-оятлар. Шунингдек, «Таҳрим» сурасининг 8-ояти, «Нур» сурасининг 31-ояти ва бошқа ўринларда тавбага ва яхши амаллар қилиб, Аллоҳга қайтишга даъват қилинган.

عن أبي الدرداء رضى الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال
كل شئ يتكلم به ابن آدم فانه مكتوب عليه فإذا
اخطأ الخطيئة وأحب ان يتوب إلى الله عزوجل
فليأت بقعة رفيعة فليمد يديه إلى الله عزوجل
ثم يقول انى اتوب اليك منها لا ارجع إليها ابدًا
فانه يغفر له ما لم يرجع في عمله ذلك⁹

Абу Дардо (розияллоху анху)дан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбаримиз (соллаллоху алайҳи васаллам) айтдилар: «Одам боласи гапирган ҳар бир нарса ёзиб борилади. Ёзилганда ҳам, зарарига ёзилади. Агар бир банда хато қилиб қўйса, у Аллоҳ азза ва жаллага тавба қилишни истаса, баланд бир тепаликка келиб, қўлларини Аллоҳ азза ва жаллага чўзиб: «(Эй Парвардигорим!) Шу хатом учун сенга тавба қиламан. Ва бошқа бундай хатога асло қайтмайман», – дейди. Унинг Парвардигори эса, ўша амалига қайтмаса, уни мағфират қилади».

وفي كتاب الترغيب والترهيب انه جاء رجل الى رسول الله
صلى الله تعالى عليه وسلم فقال وا ذنوباه واذنوباه مرتين او
ثلاثا فقال له عليه السلام «قل اللهم مغفرتك اوسع من ذنوبي
ورحمتك ارجى عندي من عملي» فقالها ثم قال «عد» فعاد
ثم قال «عد» فعاد ثم قال «قم فقد غفر الله لك»¹⁰

⁹ السنن الكبرى للبيهقي – (ج 01 / ص 451) Бу ҳадис Абу Дардо (розияллоху анху)дан ривоят қилинди. Санадида Убайдуллох ибн Салмон ва унинг отаси, Мусо ибн Уқба, Фузайл ибн Сулаймон, Муҳаммад ибн Абу Бакр, Юсуф ибн Яъқуб ал-Қозий, Ҳасан ибн Муҳаммад ибн Исҳоқ ва Абуҳасан Али ибн Муҳаммад ал-Мукрийлар бордир.

¹⁰ تفسير حقي – (ج 3 / ص 044)

«Ат-Тарғиб ват-Тарҳиб» китобида айтилишича, Жаноби Расули акрам (соллаллоху алайҳи васаллам)нинг ҳузурларига бир киши келди ва: «Воҳ, гуноҳларим-эй! Воҳ, гуноҳларим-эй!» – деб икки ёки уч марта айтди. Шунда Расули акрам (соллаллоху алайҳи васаллам) ўша кишига: «Эй Парвардигор! Сенинг мағфиратинг менинг гуноҳимдан кўра кенгроқдир. Раҳматинг эса менинг ҳузуримдаги амалимдан кўра умидворроқдир», – деб айт», – дедилар. У айтди. Кейин унга: «Такрор айт!» – дедилар, у такрорлади. Кейин яна: «Такрорла!» – дедилар. У яна такрорлади. Шундан сўнг: «Энди тур! Аллоҳ гуноҳларингни кечирди!» – дедилар».

– Ўзингга кел, – дейди Жалолиддин Румий, – бундан чекин энди, чунки Аллоҳнинг қарами билан тавба эшиги очикдир. Тавбанинг ғарб томонда бир эшиги бор, қиёматгача очик бўлади. У эшик қуёш ғарбдан чиққунига қадар очик туради, ундан юз ўғирма! Жаннатда Аллоҳнинг раҳмати билан саккизта эшик бор... Ўғлон, шу саккиз эшикдан бири тавбадир. Бошқа эшиклар баъзан очилади, баъзан ёпилади, аммо тавба эшиги доимо очикдир.

Отангдан ибрат олсанг-чи... Одам Ато (алайҳиссалом) гуноҳ қилгач, яширин сирларни билгувчи Аллоҳни ҳозир нозир кўрди, мустаҳкам туриб гуноҳининг афв этилишини тилай бошлади. Қайғу кўлининг ўртасига бориб ўтирди, хийла билан баҳонаю сабаб излаб шохдан-шохга сакрамади. «Э Раббимиз, биз нафсимизга зулм қилдик...» – деди. Чунки ортида азоб фаришталарини, жон каби ниҳон бўлган азоб фаришталарини кўрди: ҳар бирининг кўлидаги таёқ осмонга етай дерди. Ўзингга кел... Сулаймон ҳузурида чумоли бўлгинки, бу таёқ сени чилпарчин қилмасин! Тўғрилиқ бекатидан бошқа жойда бир дақиқа ҳам турма. Ҳеч ким инсонга кўзи каби энағалик қила олмайди¹¹.

Тавба қилиб тариқат йўлига кирган мурид доимо таҳоратли бўлиб юришга ҳаракат қилиши керак.

¹¹ Мавлоно Румий. Қалб кўзининг оч. Ҳикматлар – Тошкент, 2015. 118–119-бетлар.

Мўътабар ҳадис китобларида Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг доим таҳорат билан юрганларига ва айникса, кичик ва оддий амалларни ҳам таҳорат билан адо этганларига ишора қилинган. Зеро, бирор ўринда таҳоратсиз юрганлари қайд этилмаган. Шунинг учун доим таҳоратда юрмоқ суннатдир.

Тавба қилиб, бир муршиди комилга боғланган солиқнинг энг биринчи вазифаси муқаддас китобимиз Қуръон аҳкомлари ва суннати набавийга мустаҳкам амал қилиш бўлган. Зеро, улуғ машойихларимизнинг ҳаммаси Аллоҳнинг китобини бир кўлда, Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг Ҳадиси шарифларини иккинчисида тутганча комил ахлоқ билан Аллоҳга интилиб яшаганлар.

Бухоронинг машҳур етти пирларидан ҳазрат Ориф Ревгарий «Орифнома» асарида толибга мурожаат этаркан, Қуръон ва ҳадиснинг ҳурматини сақлаш, ҳукмларига амал қилишни талаб қилади: «... Сенинг эндиги вазифанг – Қуръони вожиб ут-таъзим (таъзимга сазовор Қуръон)дан ва Расули акрамнинг ҳадисларидан, парҳезкор аҳдуллоҳлар (Аллоҳнинг такводор дўстлари)нинг панду насиҳатлари, ҳикматларидан баҳра олиб, бошқаларни ҳам баҳраманд этгайсен ва тўғри йўлга бошлагайсен. Зеро, улар ҳам сенинг ҳақиқий биродарларингдурлар». Хожа Ориф толибга ҳар бир амалда, ҳаракатда, сўзда Муҳаммад Мустафо (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг суннат ва шариатларига амал қилишни, уларга зинҳор шак келтирмасликни, шайтонга эргашиб, расвойи олам бўлмасликни тайинлайди.

Пири Туркистон – Хожа Аҳмад Яссавий ҳикматлари замирида Қуръон маъноси ётганига ишора қилади:

*Мани ҳикматларим оламда дoston,
Ўқиб, уқсанг ҳама маънийи Қуръон.*

Яссавий ҳазратларининг энг пешқадам шогирд-халифаларидан бири, Навоий таъбири билан айтганда, «ҳикмат тили гўё

бўлган» Сулаймон Боқирғоний ҳам имон ва Қуръонга алоҳида урғу бериб ёзади:

*На хуш бу дунёда имону Қуръон,
На бўлгай дуняда имондин ортуқ.*

Машойихларимиз ҳамиша диққатларини илму маърифатга, хусусан, шариат илмини ўрганишга, ҳалол ва ҳаромни фарқлашга қаттиқ тарғиб қилганлар. Ҳазрат Аҳмад Яссавий айтганларидек, тариқатга илмсиз, жоҳилона қадам қўйиш инсонни бадбахт қилиб қўяди:

*Шариатсиз тариқатга кирганларни,
Шайтон лаъин имонини олар эрмиш.*

Мутасаввифларимиз сўзи бошқаю иши бошқа бўлган, суннатга амал қилмайдиган бидъатчиларни доимо танқид қилган. Улар Қуръонни ўрганишни, ҳадисдан бохабар бўлишни, пайғамбарлар, саҳобалар, авлиёлар ҳаётига доир китобларни ўқишни тавсия қилганлар.

Хожагон-нақшбандия тариқати Китоб ва суннатга мустаҳкам амал қилмасдан емоқ, ичмоқ, ухламоқ каби энг майда маиший юмушларда ҳам паришонхотирликка берилишдан қайтаради.

Шайх Абу Язид Бистомий (раҳимахуллоҳ): «**Ҳавода чордана қуриб ўтирган бирини кўрсангиз ҳам, унга алданманг! Илоҳий ҳукм ва амрларга риоя қиладими, шаръий ҳукмларга сўзсиз бўйсунадими, мана шу жиҳатларига эътибор қилинг**», – деганлар. У зотнинг яна шундай деганлари нақл қилинади:

«**Бир кишига кароматлар берилиб, ҳавода учиб юрганини кўрсангиз ҳам, унга алданиб қолманг. Аввал унинг амру маъруф, наҳий мункар қилиши, Аллоҳнинг чегараларига риоя қилиши ва шариатнинг ҳақларини адо этишига қаранг**».

Ҳазрат Абдуҳолиқ Ғиждувоний халифалари Авлиёи Кабирга бағишлаб ёзилган «Васиятнома» рисоласида айтадики:

«Қуръонни хоҳ ёддан, хоҳ мусхафдан бўлсин, ўқишни канда қилмагин. Қуръонни тадаббур, тафаккур, қўрқув ва йиғи билан ўқигин. Ҳар қору ҳолда Қуръонга амал қилгинки, Худойи таолонинг ҳужжати Қуръондир.

Яна илм талаб қилишдан оёқларингни канда қилма. Фикҳ ва ҳадис илмини ўрган. Жоҳил сўфийлардан йироқ бўл. Уларнинг авомидан ҳам узоқ бўлгинки, улар дин ўғрилари ва мусулмонлар (дини)нинг қароқчиларидир. Суннатни ўзингга лозим тут. Ўтган салаф имомларнинг мазҳабида бўл».

Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳам қуйидаги эътирофлари муҳим: «Биз Аллоҳнинг лутфи билан нимагаки эришган бўлсак, Қуръони карим оятлари ва Пайғамбар ҳадисларига амал қилганимиздандир».

У зот ҳадис илмидан таҳсил олган бўлиб, илмга ва олимларга катта аҳамият берар эди. Шу сабабли Бухоро мадрасаларидаги кўплаб муаллим ва талабалар у кишига мурид бўлиб, суҳбатларига қатнай бошлагач, баъзи уламолар мадрасаларнинг бўшаб қолишидан хавотирга тушган эдилар. Аммо олимлар нақшбандийлик тариқати билан танишиб, уни жиддий ўрганганларидан кейин, у кишига бошқа эътироз қилмаганлар.

Машойихларимизнинг ҳаётига назар ташласак, аксар қисмининг етук шариат оимлари бўлганликлари, баъзилари Қуръони каримга тафсирилар битиб, ҳадис китобларни жам этганликлари, фикҳ соҳасида рисоалар ёзганликларини кўрамиз.

Кейинги даврнинг улуғ фақиҳларидан ва нақшбандийлик шайхларидан бўлган Сўфи Оллоёр тариқат шариат асосида, шариат заминида нашъу намо топган бўлиши, аксинча, шариатга тамоман тобе бўлмаган тариқатнинг ботил ва зарарли эканлигини асарларида мунтазам такрорлаб турган. Жумладан, «Сабот ул-ојизин»да айтади:

*Шариат ҳукмидин ташқи риёзат,
Эмас тоат, қабоҳатдур, қабоҳат.
Амал қилмоқ учун кирсанг бу йўлга,
Керакдур шамъи илм албатта қўлга...*

*Кўзунг гар бўлмаса, эй ақли ҳушёр,
Асокашсиз қадам ҳеч қўйма зинҳор.*

Улуғ валийлардан бўлган Абдуқодир Гийлонийнинг таъкидлашича: «Қуръон ва ҳадис аҳкомларига амал қилмаган, ўз Яратувчисига ишқи ва имони бўлмаган инсонлар улуғликдан тубанликка, одамийликдан ҳайвонийликка тойиб борадилар. Умуман, одамлар уч тоифага бўлинадилар:

1. Ҳайвонсифат инсонлар. Улар ҳайвонлар каби еб-ичиш ва маишат қилишдан бошқани билмайдилар. Ахлоқсизлик ва шуурсизлик туфайли ҳайвондан ҳам тубанга айланадилар.

2. Фариштасифат инсонлар. Улар доимо тоат-ибодат ва эҳсонда бўладилар. Ҳаётларини Ҳақ низоми асосида ўтказишга ҳаракат қиладилар.

3. Пайғамбарсифат инсонлар. Улар доимо Ҳақ таолонинг завқу шавқи, севги-муҳаббати, зикру фикри билан машғул бўладилар. Улар Маъбуди ҳақикийнинг муроқаба, мукошафа ва мушоҳадасига тамоман ғарқ бўладилар. Ўзлик сифатларидан холи бўлиб, Ҳақ сифатлари билан боқий бўладилар...

Шу ўринда бир нарсани таъкидлашни истардик. Баъзи жоҳил сўфийлар: «Бизга пиримизнинг вазифаси етади, илм ўқишимиз шарт эмас», – деган гапни айтадилар. Бу фикрга қўшилиб бўлмайди. Ахир динимизда ҳар бир аёл ва эркак киши учун илм олиш фарз экани таъкидлаб айтилган-ку! Қуръони каримда илм ва олимларнинг даражасини улуғлаган кўплаб оятлар мавжуд. Жумладан, «Мужодала» сурасининг 11-оятида Аллоҳ таоло буюради:

*يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا
الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ*

«...Аллоҳ сизлардан имон келтирган ва илм ато этилган зотларни (баланд) даража (мартаба)ларга кўтарур. Аллоҳ қилаётган (барча яхши ва ёмон) амалларингиздан хабардордир».

«Тоҳа» сурасининг 11-оятида эса ўз Пайғамбарига:

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

«...Эй Раббим, илмимни зиёда қилгин», – деб айтгин», дея хитоб қилади.

Аллоҳ таоло илму ирфоннинг сўнгсиз денгизи бўлган муборак Зотга ҳам илм талаб қилишни, илмини зиёда бўлишини Раббидан сўрашни таъкидламоқда. Ҳадиси шарифлардан бирида: «*Менинг наздимда ибодатга қараганда илмнинг фазилати ортиқ*», – деганлар¹². Демак, ким бўлишидан қатъи назар, уммати Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг илм талаб қилиши фарз! Илм ибодатдан афзал саналадиган бўлса, шариат ҳукмлари, ҳалол-ҳаром илм воситасида ажратиладиган бўлса:

اول العلم معرفة الله

«*Илмнинг аввали (боши) Аллоҳни танишдир*» (Имом Байҳақий ривояти), – деган ҳадисга кўра, илм билан Аллоҳни танийдиган бўлсак, нега илм олмаслигимиз керак? Илм барча пайғамбарларнинг фазилати бўлганини унутмаслигимиз лозим. Масалан, Аллоҳ таоло «Анбиё» сурасининг 74-оятида Лут (алайҳиссалом)га «хукм ва илм» берганини таъкидлаган. Улуғ пайғамбарлар ва авлиёларнинг ҳаётидан ибрат оладиган мўмин-мусулмон борки, илм олади, унга амал қилади ва ибодатларини ихлосу эътиқод билан адо этади.

Ҳар бир тариқат йўлчиси учун Қуръони каримни ўқиш ва файзидан баҳраманд бўлиш алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Улар ҳар куни тиловат вазифаларидан ташқари, маълум намозлардан кейин ҳам Қуръоннинг махсус сураларини ўқиб туришган. Жумладан, бомдод намозидан кейин «Ёсин» сурасини ўқишган.

¹² «Минг бир ҳадис». – Тошкент: «Мовароуннахр», 1998. – 84-б.

Имом Баззор Абдуллоҳ ибн Аббос (розияллоҳу анҳу) ривоят қилган ҳадисда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) шундай деганлар:

عن أنس بن مالك، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لكل شيء قلب، وإن قلب القرآن يس من قرأ يس كتب الله له بقراءتها قراءة القرآن عشر مرات»

«*Ҳар бир нарсанинг қалби бор. Қуръоннинг қалби эса «Ёсин»дир. Ким «Ёсин» сурасини ўқиса, Аллоҳ таоло унга Қуръони каримни 10 марта ўқиб чиққанлик савобини беради*» (Имом Байҳақий ривояти).

Демак, нақшбандийлик тариқати йўлчилари бомдод намозидан кейин «Ёсин» сурасини, пешин намозидан кейин «Фатҳ» сурасини, аср намозидан кейин «Набаъ» сурасини, шом намозидан кейин «Воқеа» сурасини, хуфтон намозидан кейин «Мулк» сурасини ўқиганлар.

Маълум бўладики, Қуръон ва ҳадис хожагон-нақшбандия машойихлари ва издошларининг илм, амал ва ихлосларининг шаклланишида асосий манба ва дастур ўлароқ хизмат қилган.

2. СОҒЛОМ ЭЪТИҚОД

ساغلام اعتقاد

(эътиқод дурустлиги)

Хожагон-нақшбандия тариқатининг асосларидан бири аҳли сунна вал жамоа эътиқодига соҳиб бўлишлиқдир.

«Ақида» арабча «ақд» сўзидан олинган бўлиб, бир нарсани иккинчисига маҳкам боғлаш демакдир. Унинг кўплик тарзи «ақоид» деб аталади. «Ақида» истилоҳ сифатида ислом динидаги ишонилиши ва қалбан тасдиқ этилиши керак бўлган зарурияти динияни, имон билан боғлиқ тушунчаларни англатади. У динимизнинг асосини, тамалини ташкил этади. Ақоид Қуръон ва суннат доирасида имон асосларидан сўз юритувчи таълимот, шаръий, эътиқодий ҳукмлар мажмуасидир.

«Тоҳа» сурасининг 11-оятида эса ўз Пайғамбарига:

وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا

«...Эй Раббим, илмимни зиёда қилгин», – деб айтгин», дея хитоб қилади.

Аллоҳ таоло илму ирфоннинг сўнгсиз денгизи бўлган муборак Зотга ҳам илм талаб қилишни, илмини зиёда бўлишини Раббидан сўрашни таъкидламоқда. Ҳадиси шарифлардан бирида: *«Менинг наздимда ибодатга қараганда илмнинг фазилати ортиқ»*, – деганлар¹². Демак, ким бўлишидан қатъи назар, уммати Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг илм талаб қилиши фарз! Илм ибодатдан афзал саналадиган бўлса, шариат ҳукмлари, ҳалол-ҳаром илм воситасида ажратиладиган бўлса:

اول العلم معرفة الله

«Илмнинг аввали (боши) Аллоҳни танишдир» (Имом Байҳақий ривояти), – деган ҳадисга кўра, илм билан Аллоҳни танийдиган бўлсак, нега илм олмаслигимиз керак? Илм барча пайғамбарларнинг фазилати бўлганини унутмаслигимиз лозим. Масалан, Аллоҳ таоло «Анбиё» сурасининг 74-оятида Лут (алайҳиссалом)га «хукм ва илм» берганини таъкидлаган. Улуф пайғамбарлар ва авлиёларнинг ҳаётидан ибрат оладиган мўмин-мусулмон борки, илм олади, унга амал қилади ва ибодатларини ихлосу эътиқод билан адо этади.

Ҳар бир тариқат йўлчиси учун Қуръони каримни ўқиш ва файзидан баҳраманд бўлиш алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Улар ҳар куни тиловат вазифаларидан ташқари, маълум намозлардан кейин ҳам Қуръоннинг махсус сураларини ўқиб туришган. Жумладан, бомдод намозидан кейин «Ёсин» сурасини ўқишган.

¹² «Минг бир ҳадис». – Тошкент: «Мовароуннахр», 1998. – 84-б.

Имом Баззор Абдуллоҳ ибн Аббос (розияллоҳу анҳу) ривоят қилган ҳадисда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) шундай деганлар:

عن أنس بن مالك، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لكل شيء قلب، وإن قلب القرآن يس من قرأ يس»
«كتب الله له بقراءتها قراءة القرآن عشر مرات»

«Ҳар бир нарсанинг қалби бор. Қуръоннинг қалби эса «Ёсин»дир. Ким «Ёсин» сурасини ўқиса, Аллоҳ таоло унга Қуръони каримни 10 марта ўқиб чиққанлик савобини беради» (Имом Байҳақий ривояти).

Демак, нақшбандийлик тариқати йўлчилари бомдод намозидан кейин «Ёсин» сурасини, пешин намозидан кейин «Фатҳ» сурасини, аср намозидан кейин «Набаъ» сурасини, шом намозидан кейин «Воқеа» сурасини, хуфтон намозидан кейин «Мулк» сурасини ўқиганлар.

Маълум бўладики, Қуръон ва ҳадис хожагон-нақшбандия машойихлари ва издошларининг илм, амал ва ихлосларининг шаклланишида асосий манба ва дастур ўлароқ хизмат қилган.

2. СОҒЛОМ ЭЪТИҚОД

ساغلام اعتقاد

(эътиқод дурустлиги)

Хожагон-нақшбандия тариқатининг асосларидан бири аҳли сунна вал жамоа эътиқодига соҳиб бўлишликдир.

«Ақида» арабча «ақд» сўзидан олинган бўлиб, бир нарсани иккинчисига маҳкам боғлаш демакдир. Унинг кўплик тарзи «ақоид» деб аталади. «Ақида» истилоҳ сифатида ислом динидаги ишонилиши ва қалбан тасдиқ этилиши керак бўлган зарурияти динияни, имон билан боғлиқ тушунчаларни англатади. У динимизнинг асосини, тамалини ташкил этади. Ақоид Қуръон ва суннат доирасида имон асосларидан сўз юритувчи таълимот, шаръий, эътиқодий ҳукмлар мажмуасидир.

Алишер Навоий «Сирож ул-муслимин» асарида шариат ҳукмлари иккига бўлиниши, бири ақида бўлса, иккинчиси амал эканини шундай баён қилади:

*Бирисидин мурод ўлди ақида,
Амал матлуб бўлди ул бирида.*

*Ақоид дедилар аввалгига исм,
Иккинчи аҳком фаръидин топиб қисм.*

*Амалдин чун бурун келди ақойид,
Пас, андин еткурай аввал фавойид...*

Ҳазрат Навоий шаръий амаллардан аввал ақида келишини ва унинг муҳим эканлигини таъкидламоқда.

Кейинги аср уламолари исломий билимларни ҳукмий жиҳатдан бир неча гуруҳга бўлиб ўрганганлар. Жумладан:

1. Эътиқодий ҳукмлар.

2. Амалий ҳукмлар.

3. Ахлоқий ҳукмлар.

Бу таснифдан ҳам эътиқодий ҳукмларнинг бирламчи ва зарур экани англашилиб турибди.

Ақида, имон билан боғлиқ масалалар бағоят нозик бўлгани учун ҳам Аллоҳ таолонинг Ўзи бу тушунчаларни баён қилиб, инсониятни ҳақиқий имон-эътиқодга йўллаб келган. Бинобарин, биз Аллоҳга ишонамиз, Қуръони каримда айтилганидек, ғайбий хабарларга имон келтирамиз.

ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ

«Ушбу китоб (Қуръон) шубҳалардан холи ва (у шундай) тақводорлар учун ҳидоят (манбаи)дир»¹³.

Илоҳий динлардаги – ўтмиш пайғамбарлар шариатидаги баъзи ҳукмлар ўзгариб турган. Лекин Одам алайҳиссаломдан буён Аллоҳнинг бирлиги, пайғамбарларнинг юборилиши, фаришталар,

¹³ «Бақара» сураси, 2-оят.

жаннат ва дўзах каби ақидага боғлиқ қарашлар ўзгармасдан етиб келган.

Асри саодатда, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га ваҳий келиши давом этаётган бир пайтда мусулмонлар ўзларини қийнаётган барча саволларга Пайғамбаримиз орқали жавоб олар эдилар. Асҳоби киром, барча хусусда бўлганидек, ақида борасида ҳам Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг сўзларини яқдиллик билан қабул қиларди. Баъзи масалаларда ноўрин мужодала кўпайса, Жаноби Пайғамбаримиз танбех берардилар.

Расули ақрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) вафотларидан сўнг баъзи диний-ижтимоий масалаларда ақидавий ихтилофлар юзага чиқа бошлади. Оқибатда, ислом миллати ўртасида ботил ақидали фирқалар, турли гуруҳларнинг бузук даъволари юзага келди.

Шундай бир вазиятда соф исломий ақидани – аҳли сунна вал жамоа эътиқодини ҳимоя қилиб, Имом Аъзам, Имом Мотуридий, Имом Абулмуин Насафий, Имом Насафий каби қатор уламолар асарлар ёздилар (Аллоҳ барчаларини ўз раҳматига олган бўлсин).

(Аҳли сунна вал жамоа эътиқоди борасида китобат қилиш, яхши асарлар таржимасини амалга ошириш мустақиллик даврида ҳам давом этди).

Ҳадислардан бирида хабар бериладики: «...имоннинг мукам-мал бўлмоғининг уч шарти бор:

1. Тўғри эътиқодли бўлмоқ.

2. Кишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ.

3. Киши ўз устида ишлагои ва ўзини ибодат ва итоатга чиниқтирмоғи. Кимки буларни тўла ўзлаштира, имони мукаммал бўлгай».

Соғлом эътиқод нафақат шахс, балки жамият ҳаётида ҳам муҳим ўрин тутди. Шахс эътиқоди тоза ва қарашлари соф бўлса, ўша жамиятда тинчлик-тотувлик, диний бағрикенглик мустаҳкам бўлади. Аксинча, бузук эътиқодли кишилар жамиятда жанжал чиқаради. Бундан хабардор бўлган баъзи миссионерлар, аввало, мусулмонлар эътиқодига путур етказишга ҳаракат қилади.

Нақшбандия тариқатининг машхур шайхларидан, холидия тармоғи асосчиси, шариат ва тариқатда комил олим Мавлоно Холид Бағдодий (1779–1826)нинг куйидаги сўзларига диққат қилайлик:

«Тариқатнинг асоси фирқаи ножиya бўлган аҳли суннат ақоидига боғланмоқ, азму шижоат билан амал қилиб, доимо Аллоҳ таолога юзланиб, ҳамиша Унинг назорати остида эканимизни ўйламоқдир. Дунёнинг зебу зийнатида, мосуводан (Аллоҳдан бошқа барча чалғитувчи нарсалардан) юз ўгирмоқ, Ҳадиси шарифда келган «Эҳсон» (Аллоҳни кўриб тургандек унга ибодат қилмоқ), яъни доимо Аллоҳ билан бирга бўлиш шуурига эришмоқликдир. Яна бу йўл, халқ ичида бўлган вақтингда ҳам, ёлғиз пайтингдагидек зикр ва тафаккур билан машғул бўлишдан иборат. Булар билан бир қаторда, диний илмларни ўрганиб, улардан фойдаланмоқ ва (ўрганганларига ихлос билан амал қилиб) бошқаларга фойда келтирмоқдир. (Риё ва кибрга берилмаслик учун) бошқа мўминлардек кийиниб юриш орқали маънавий ҳолини сир тутмоқликдир...»

Эътиқод бузуқ бўлса, Аллоҳ таоло ҳеч бир амални қабул қилмайди.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ
لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

«Албатта, Аллоҳ Ўзига ширк келтириш (гуноҳи)ни кечирмагай ва (лекин) ана шундан бошқа (гуноҳлар)ни Ўзи хоҳлаган (банда)ларидан кечирур. Ким Аллоҳга ширк келтирса, демак, у улкан гуноҳни тўқиб чиқарибди»¹⁴.

Аллоҳ «Ғаффор уз-зунуб» (Гуноҳларни кечирувчи), «Саттор ул-уйуб» (Айбларни яширувчи), (Авф этишни севувчи). «Мужиб уд-даъвот» (Дуоларни қабул қилувчи)дир, аммо ширкни кечирмайди! Аллоҳ нуқсонли амални қабул қилиши мумкин, аммо эътиқод бузуқлигини қабул қилмайди.

¹⁴ «Нисо» сураси, 48-оят.

Инсонларни хочга, бутга сиғининглар деб ҳазрати Исо алайҳиссалом буюрдими? Ёки чормихга топинишни буюрдими?! Йўқ! Ҳазрати Исо алайҳиссалом даврида чормих деган нарса йўқ эди. У киши: «Менга ёки онамга сиғининг, расмларимни чизинг, қаршисида йиғлаб ўтиринг», – дегани ҳам йўқ! Аллоҳ таоло хабар беради:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ
لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ
قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ
إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا
أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

«Эсланг (эй Мухаммад), Аллоҳ: «Эй Исо ибн Марям, сен одамларга: «Аллоҳни қўйиб, мени ва онамни Худо қилиб олинглар», – деб айтдингми?», – деганида (Исо) айтди: «Эй пок Парвардигор, ҳаққим бўлмаган нарсани айтиш мен учун дуруст эмас-ку! Агар айтган бўлганимда сен, албатта, билар эдинг. Зотан, Сен дилимдаги бор нарсани билурсан. Аммо мен Сенинг хузурингдаги ҳеч нарсани билмасман. Фақат Сен ғайб илмларини Билгувчисан»¹⁵.

Нақшбандийлик тариқати шайхи Сўфи Аллоҳёр «Сабот ул-ожизин» китобида таъкидлаб ёзадики:

Ақида билмаган шайтона элдур,
Агар минг йил ибодат қилса, елдур.

Ҳадиси шарифда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) умматларининг етмиш уч фирқага бўлиниб кетишини, фақат аҳли сунна вал жамоа тоифасигина жаннатий, қолганлари жаҳаннамий

¹⁵ «Моида» сураси, 116-оят.

Накшбандия тарикатининг машхур шайхларидан, холидия тармоғи асосчиси, шариат ва тарикатда комил олим Мавлоно Холид Бағдодий (1779–1826)нинг куйидаги сўзларига диққат қилайлик:

«Тарикатнинг асоси фиркаи ножиya бўлган аҳли суннат ақоидига боғланмоқ, азму шижоат билан амал қилиб, доимо Аллоҳ таолога юзланиб, ҳамиша Унинг назорати остида эканимизни ўйламоқдир. Дунёнинг зебу зийнатидан, мосуводан (Аллоҳдан бошқа барча чалғитувчи нарсалардан) юз ўгирмоқ, Ҳадиси шарифда келган «Эҳсон» (Аллоҳни кўриб тургандек унга ибодат қилмоқ), яъни доимо Аллоҳ билан бирга бўлиш шуурига эришмоқликдир. Яна бу йўл, халқ ичида бўлган вақтингда ҳам, ёлғиз пайтингдагидек зикр ва тафаккур билан машғул бўлишдан иборат. Булар билан бир қаторда, диний илмларни ўрганиб, улардан фойдаланмоқ ва (ўрганганларига ихлос билан амал қилиб) бошқаларга фойда келтирмоқдир. (Риё ва кибрга берилмаслик учун) бошқа мўминлардек кийиниб юриш орқали маънавий ҳолини сир тутмоқликдир...»

Эътиқод бузуқ бўлса, Аллоҳ таоло ҳеч бир амални қабул қилмайди.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ
لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَىٰ إِثْمًا عَظِيمًا

«Албатта, Аллоҳ Ўзига ширк келтириш (гуноҳи)ни кечирмагай ва (лекин) ана шундан бошқа (гуноҳлар)ни Ўзи хоҳлаган (банда)ларидан кечирур. Ким Аллоҳга ширк келтирса, демак, у улкан гуноҳни тўқиб чиқарибди»¹⁴.

Аллоҳ «Ғаффор уз-зунуб» (Гуноҳларни кечирувчи), «Саттор ул-уйуб» (Айбларни яширувчи), (Авф этишни севувчи). «Мужиб уд-даъвот» (Дуоларни қабул қилувчи)дир, аммо ширкни кечирмайди! Аллоҳ нуқсонли амални қабул қилиши мумкин, аммо эътиқод бузуқлигини қабул қилмайди.

¹⁴ «Нисо» сураси, 48-оят.

Инсонларни хочга, бутга сиғининглар деб ҳазрати Исо алайҳиссалом буюрдими? Ёки чормихга топинишни буюрдими?! Йўқ! Ҳазрати Исо алайҳиссалом даврида чормих деган нарса йўқ эди. У киши: «Менга ёки онамга сиғининг, расмларимни чизинг, қаршисида йиғлаб ўтиринг», – дегани ҳам йўқ! Аллоҳ таоло хабар беради:

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَأَنْتَ قُلْتَ
لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ
قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقِّ
إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا
أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

«Эсланг (эй Мухаммад), Аллоҳ: «Эй Исо ибн Марям, сен одамларга: «Аллоҳни қўйиб, мени ва онамни Худо қилиб олинглар», – деб айтдингми?», – деганида (Исо) айтди: «Эй пок Парвардигор, ҳаққим бўлмаган нарсани айтиш мен учун дуруст эмас-ку! Агар айтган бўлганимда сен, албатта, билар эдинг. Зотан, Сен дилимдаги бор нарсани билурсан. Аммо мен Сенинг хузурингдаги ҳеч нарсани билмасман. Фақат Сен ғайб илмларини Билгувчисан»¹⁵.

Накшбандийлик тариқати шайхи Сўфи Аллоҳёр «Сабот ул-ожизин» китобида таъкидлаб ёзадики:

Ақида билмаган шайтона элдур,
Агар минг йил ибодат қилса, елдур.

Ҳадиси шарифда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) умматларининг етмиш уч фиркага бўлиниб кетишини, фақат аҳли сунна вал жамоа тоифасигина жаннатий, қолганлари жаҳаннамий

¹⁵ «Моида» сураси, 116-оят.

эканини башорат берганлар. Нега жаҳаннамий? Чунки уларнинг эътиқоди ботил, нияти ноҳолис, фикру қарашлари хатодир.

Исломга кўра, бир инсон Қуръондаги бутун оятларни тан олса-ю, бир оятнигина қабул қилмаса, Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) ҳақида билиб-билмай ножўя сўзласа, ўзи истамаган ва билмаган ҳолда кофир бўлиб қолади. Бундай сўзлар «алфози куфр» (яъни, куфр сўзлар) дейилади. Инсон гапирганда эътиборсизлик сабаб имондан, мўминликдан чикиб қолади. Бу жиддий масаладир. Шундай экан, ҳар ким ўзининг соғлом эътиқодини муҳофаза қилиши ва бу ҳақдаги китобларни ўқиши лозим!

3. ҲАЛОЛ ЛУҚМА

حلال لقمة

Нақшбандиянинг муҳим асосларидан бири – «луқма ҳиллийяти», яъни ҳалол луқма истеъмол қилиш, бола-чақани ҳалол касб орқали боқишдир. Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтадиларки: **«Шариат ўн ҳисса бўлса, тўққиз ҳиссаси луқма ҳалоллиги, бир ҳиссаси қолган ҳукмлардир»**. Бошқа бир ҳадисда марҳамат қиладиларки: **«Ҳалол касбдан чарчаб ухлаган одам гуноҳлари кечирилган ҳолда тунайди»**.

Хожа Юсуф Ҳамадоний «Одоби тариқат» асарида тўрт асосдан баҳс юритиб, иккинчи асос ҳақида шундай дейди: **«Иккинчи асос – луқманинг ва хирканинг ҳалол бўлиши**. Чунки ҳаром луқма туфайли қалбда нур ҳосил бўлмайди. Ҳаром либос билан эса ибодат завқини тотиб бўлмайди. Шайх Жунайд Бағдодий ҳазратлари бу ҳақда: **«Ейиш-ичиш ва тураржой пок бўлса, бошқа барча ишлар тузалади»**, – дейдилар. **Ҳар бир инсон уч нарсани тўғри йўлга қўйиши зарур: хирка, луқма ва маскан**. Буларнинг учаласи ҳам пок ва ҳалол бўлса, кишининг барча ишлари ривож топади. Ҳаром ва маъсиятлардан қочиш, парҳез қилиш вожибдир. Ҳаромхўр, фосиқлардан йироқлашиш лозим».

Олтин силсиладаги шайхларимиздан Маҳмуд Анжир Фағнавий ҳазратлари нажжорлик ва тижорат билан шуғулланар эди. «Бизнинг йўлимизда хирка эмас, хирфа (касб) муҳимдир», – дея баъзи хунарсизларни тариқатга қабул қилмаган. Шу жиҳати билан Маҳмуд Анжир Фағнавий (қаддасаллоҳу сирраҳу) Бухорода «руҳ гўзаллиги» сифатини олган, ёғоч меъморчилигида хунарни кадрини оширган санъаткорлардан ҳисобланади.

Саййид Амир Кулолнинг айтишича, халифалари орасида Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд ва Мавлоно Ориф Деггаронийга тенг келадигани бўлмаган. Нақшбандий ҳазратлари нақл қилишича, у киши етти йил Мавлоно Ориф Деггароний мулозаматида бўлган, биргаликда мардикорлик қилиб, работ (карвонсарой) ва бошқа иморатлар қуришда иштирок этишган. Шу аснода, ўрталарида қизгин суҳбат дарслари бўлиб ўтган. Хожа Баҳоуддин: «Етти йил давомида ул зотдан юқорида туриб, таҳорат олмадим, қадамлари устига қадам босмадим», – деган экан.

Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат» тазкираси бошида авлиёларга хос баъзи феъллар, амаллар, муомала ва риёзатлар ҳақида тўхталиб, уларнинг иши, аввало, тавба бўлиб, ундан кейин «Ал-қосибу ҳабибуллоҳ», яъни «Қосиблар Аллоҳнинг севган бандалари» ҳадиси мазмунига биноан, баъзи касб-хунарлар билан шуғулланганини баён қилади. Жумладан, Шайх Абу Саид Харроз ва Шайх Хожа Абдуллоҳ Ансорий **этиқдўз**, Шайх Муҳаммад Саккок **пичоқчи**, Шайх Абу Ҳафз Ҳаддод **темирчи**, Шайх Абу Бакр Хаббоз **новвой**, Шайх Абулаббос **қассоб**, Шайх Иброҳим Ожурий **ғишт пиширувчи**, Амирчаи Сафолфуруш кулолчи – **сополфуруш**, Шайх Абулҳасан Музаййин ва Шайх Баннонлар **ҳаммол**, Шайх Абулҳасан **нажжор**, Ҳазрат Хожа Баҳоуддин Нақшбанд **кимхобга нақш солувчи** эдилар.

Навоий шубҳали таомнинг зараридан огоҳлантириб ёзадики: **«...ва бир шубҳали луқма онча тийралик (ғам-ғусса, қоронғулик, бадбахтлик) келтурурки, кўп вақт онинг ислоҳига**

(тузатишига) машғул бўлуб, маълум эмаски, дафъи не навъ сурат боғлар». Сўфи Аллоҳёр ҳам «Сабот ул-ожизин»да ёзади:

*Ема зарра ҳаром огушта нондин,
Бўлур чоҳи нажас бир қатра қондин.*

Хожагон йўлининг улуғлари ҳалол лукма масаласига жуда эътибор билан муносабатда бўлганлар. Баҳоуддин ҳазратлари ҳаром лукмадан қатъиян сақланиш билан бирга шубҳали бўлган таомларни ҳам емас, муридларини ҳам бундан қайтарарди.

Хожа Имканагийнинг халифаси, Имом Раббонийнинг устози Хожа Боқибиллоҳ (1563 – 1603) ҳам тасаввуф йўлида илгарилаш учун ҳалол лукманинг жуда муҳим эканлигини қатъий таъкидлаб, шундай деган:

«Фақат кам ейиш билан кифояланиб қолмасдан, уни пиширган ўтин, сув ва идишларнинг ҳам ҳалоллигига аҳамият бериш керак. Айниқса, таомни пиширган киши ғафлатда қолмаслиги, ҳузури илоҳийда эканлигини (яъни, Аллоҳ кўриб турганлигини) англаган ҳолда тайёрлаши лозим. Бу жиҳатларга эътибор бермай пиширилган таомдан шундай бир туман чиқадики, файз йўллари бекитади».

Машхур сўфий ва олимлардан бўлган Саҳл ибн Абдуллоҳ Тустарий айтадики: «Нажот уч нарсада: ҳалол ейиш, фарзларни адо этиш ва Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га эргашишдадир».

Нақшбандиянинг бошқа сулуклардан фарқли жиҳатлари бор. Унинг махфий зикрга асосланиши, каромат эмас, истиқоматни тарғиб этиши каби ҳалол ризқ топишга ундаши ҳам эътиборга молик. Ҳазрат Нақшбанднинг «Дил ба ёру даст ба кор» (Кўл ишда, кўнгил ёр – Аллоҳда) шиори ана шуни ифодалайди. У зот ўз овқатларини зироат орқали топар, ерларига дон, сабзи, турп, пиёз экар, чорва боқарди. Бу эса Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) суннатларига мувофиқ эди. Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

خيركم من لم يترك آخرته لدنياه، ولا دنياه

لا آخرته، ولم يكن كلا على الناس

«Ҳақиқий мусулмон бу дунёни деб, у дунёсини ташлаб қўймайди, у дунёни деб, бу дунёсини қўлдан бермайди. Ҳар иккаласини инсонларнинг зиммасига ташлаб қўймайди» (Имом Суютий ривояти), – деганлар.

Нақшбандия сулукига кирганлар оиласини, юртини обод қилиши, савдо-сотик билан шуғулланиши, бева-бечоралар кўнглини олиши, совға-саломлар улашиши лозим бўлган. Шунинг учун ҳам бу сулук тез ривожланиб, кенг ёйилган.

Катта мол-мулк соҳиби Хожа Аҳрор Валий айтар экан: «Бизнинг мол-дунёмиз эҳсонимиз туфайлидир».

Саййид Амир Кулолдан нақл қилинади: «Билингки, дил ва тилнинг поклиги ҳалол лукмадандир. Бежиз эмаски, ошқозонни ҳовузга ўхшатадилар. Чунончи, тоза сувдан ҳосил бўлган ҳар бир гул ё меванинг барчаси соф ва фойдали бўлади. Ҳазрат Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтадилар:

من أخلص لله أربعين يوما ظهرت ينابيع

الحكمة من قلبه على لسانه

«Кимки, қирқ кун Аллоҳ таолога ихлос қилса, ҳикмат булоқлари унинг дилидан тилига жорий бўлади, (ҳикматли сўз айта бошлайди) (Имом Суютий ривояти).

Бу ҳолат тақвони ўзига шиор қилиб олган кишига муяссар бўлғай. Ким дунёда тўғри йўлда бўлса, охиратда ҳам унинг амаллари тўғри бўлур. Хавф, Аллоҳдан кўрқиш, ихлос, тоат-ибодат, карам, сабру саховат бу йўлнинг лозимларидан ва бу илоҳий даргоҳга йўл топишнинг воситаларидандир» («Мақомоти Саййид Амир Кулол» китобидан).

Ислом тарихидан маълумки, Пайғамбар ва авлиёларнинг аксари бадавлат бўлсалар ҳам, бирор касб билан шуғулланиб,

ҳалол еб-ичиб, бола-чақа бокканлар ва шундай яшашни шараф деб билганлар. Мухаммад Сиддик Рушдийнинг «Тазкират-ул авлиё»сида баён қилинади: «Келтурубдурларким, Абдуллох Мағрибийнинг тўрт ўғли бор эрди. Ҳар бир ўғлига бир хунар ўрганмакни буюрди. Сўрдиларким:

– На учун ўғлонларга хунар ўрганмакни лойик кўрдингиз?

Абдуллох деди:

– Ҳар бир ўғилга бир хунар ўргатурман, токи мендин кейин «Фалонийнинг ўғлиман» деб элнинг жигарини емагайлар ва ҳожат вақтида касб-хунари ризқ-рўзига сабаб бўлғай ва элдин тама қилмагайлар».

Алқисса, маърифатнинг ҳосил бўлишида ҳалол луқманинг катта аҳамияти бор. Хожа Ориф Ревгарий айтадики: «**Маърифатнинг чегараси – нафсдан холи бўлмоқ ва бунинг тадбири (усули) ҳалол нарсалардангина баҳраманд бўлмоқни одат қилмоқдур**». Машойхларимиз ҳалол ризқ учун меҳнат қилганлар ва муридларига ҳам ҳалолдан топишни, ҳаромдан ҳазар қилишни каттиқ таъкидлаганлар. Чунки ҳаром еган, ҳаромга аралашган соликка маънавий эшиклар ҳамиша ёпилади, улар ҳеч қачон мақсадга етмайди.

4. АДАБ

ادب

Бу йўлнинг асосларидан яна бири солиқ Қуръоний адаб ва ахлоқ соҳиби бўлиши, юриш-туриш, ҳар бир ҳаракатини назорат остига олишидир. Қуръони каримда Аллоҳ таоло ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)нинг гўзал ва мукаммал хулқларини таърифлаб, шундай марҳамат қилади:

وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ

«**Ва албатта, сен (Эй Мухаммад алайҳиссалом) улуғ хулқ устидадурсан**»¹⁶. Бошқа бир Ҳадиси шарифда айтиладики:

¹⁶ «Қалам» сураси, 4-оят.

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال، قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
انما بعثت لاتمم مكارم الاخلاق

Абу Ҳурайра (розияллоху анху)дан ривоят қилинади: «Набий (соллаллоху алайҳи васаллам): **«Албатта, мен қарамли ахлоқларни қилмиш учун юборилганман»** (Имом Байҳақий ривояти), – дедилар»¹⁷. – Бошқа бир ҳадисда:

أدبني ربي فأحسن تأديبي

«Менга Раббимнинг ўзи адаб берди, бас, адабим қандай ҳам яхши!» – деб айтилган (Имом Суютий ривояти). Ойшаи Сиддиқа онамиздан Расуллуллоҳ (соллаллоху алайҳи васаллам)нинг ахлоқлари хусусида сўрашганда, ахлоқлари Қуръон эканини айтганлар.

Алишер Навоий илм адабсиз ва адаб илмсиз мукаммал бўлмаслигини таъкидлайди:

Адаб ўрган, илм ҳосил қил,

Аҳли маъниларга ўзни восил қил.

Демак, аҳли маъно бўлган улуғлар сафидан жой олиш учун солиқдан илм ва адаб талаб қилинади.

Жалолиддин Румий айтади:

«Ақлим қалбимдан сўради:

– Дин нимадир?

Қалбим эса ақлимнинг қулоғига эгилди ва шивирлаб:

– Дин одобдан иборатдир! – деди».

Бу тариқат арбобларининг айрим рисоаларида тўрт хил адаб мавжудлиги айтилади: адаб маъа-Аллоҳ, адаб маъар-Расул, адаб маъаш-шайх ва адаб маъал-ихвон.

Адаб маъа-Аллоҳ – Аллоҳга нисбатан адаб сақлашдир. Яъни, Аллоҳнинг буйруқларини бажариш ва қайтариқларидан сақланишдир.

¹⁷ Ушбу ҳадисни Имом Аҳмад, Бухорий ва Ҳоким ҳам ривоят қилган.

Банда ўзининг ожизлигини ҳис этиб, Аллоҳдан келган ҳар бир мукофотни ҳам, мусибатни ҳам бирдек қаршилаши, тақдирга рози бўлиши, Яратувчи Зотга нисбатан яхши гумонда бўлиши лозим.

Адаб маъар-Расул – Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан адаб сақлашдир. Аллоҳ томонидан танланган бу мухтарам зотни махлуқотнинг энг улуғи ва шарафлиси, деб билиш, ота-онадан, ўз жонидан яхши кўриш, аҳли байтларини ҳурмат қилиш, муборак номларини эшитган ҳамоно салавот айтиш, муборак сурат ва сийратларини билиш, суннат ва тавсияларига амал қилиш, ҳақиқий умматга хос яшаш тарзини танга сингдириш айна одоб доирасидадир.

Адаб маъаш-шайх – шайх (пир)га нисбатан адаб сақлашдир. Мурид шайхини (ҳақиқий шайх назарда тутилади) Пайғамбар вориси деб билиши, унинг тавсия ва вазифаларини ихлосу садокат билан бажариши, пирига нисбатан муҳаббатли бўлиши, шариатга мувофиқ ҳар бир ҳаракатидан ибрат олиши шарт.

Адаб маъал-ихвон – тариқатдош, мўмин-мусулмонларга нисбатан адаб сақлаш. Аллоҳ таоло Қуръони каримда мўмин-мусулмонларни бир-бирига дўст-биродар деб айтган. Уларни аҳил, бир-бирига ёрдамчи, бири-бирининг ҳолидан хабар олувчи бўлишини таъкидлаган. Фитна-фасодлардан, ёмонликлардан, қон тўкишдан эҳтиёт бўлишни буюрган. Бу мўмин биродарлар ўртасидаги адабдандир.

«Мақомоти Шох Нақшбанд» китобида келтирилишича, Ҳазрат Баҳоуддин айтар экан: «Бир адаб бор, у Ҳақ субҳонаху ва таолога нисбатан, яна бир адаб бор, у Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан, яна бир адаб бор, у машойихларга нисбатандир. Ҳақ субҳонаху ва таолога нисбатан бўладиган адаб шундаки, илоҳий фармонларни зоҳирда ва ботинда тўлиқ бандалик билан адо қилинади; ундан бошқа ҳар қандай феълдан юз ўгирилади. Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан адаб шундайки, солиқ ўзини **فاتبعوني** (менга эргашинглар)

мақомига тўлиқ ростлайди; барча ҳолатда У муборак зотга юксак эҳтиром сақлайди, мавжудот мушкулларини ҳал этишда Ҳақ субҳонаху ва таоло иродаси Пайғамбар орқали ўтишини мурид англаши, ҳар ким ва ҳар бир нарса Унинг иззат остонасига бош қўйганини билиши керак. Шайх (пир)га нисбатан адабнинг вожиб ва лозимлиги сабаби шуки, улар (шайхлар) суннатга тўлиқ амал қилиш орқали Ҳақ субҳонаху ва таолога етишгандирлар»¹⁸.

Машойихларимиз ҳаётига назар ташласак, улар чумолига ҳам озор беришдан эҳтиёт бўлганлар. Аҳмад Яссавий ҳазратлари: «Суннат эрмиш, кофир бўлса, берма озор», – деганларидек, бошқа дин ва миллат вакиллариининг ҳам, аввало, инсон бўлгани учун ҳурматини жойига қўйганлар. Дилозор, жоҳил, фитначи, айирмачи, фосиқ ва фожир муридлар баҳридан ўтганлар. Барча махлуқотга – она табиатга раҳм-шафқат назари билан муомала қилишни тайинлаганлар.

Зотан, тасаввуфга берилган таъбирлардан бирида: «Ат-тасаввуфу куллуҳу адаабун», яъни «Тасаввуфнинг барчаси одобдир», – дейилган.

Ҳазрат Али ибн Абу Толиб (розияллоҳу анху) айтадилар: «**Макорим ул-ахлоқ (юксак хулқ) куйидаги ўн хислатдан иборатдир: саховат ва ҳаё, ростгўйлик ва омонатни жойига бериш, камтарлик ва рашк, шижоат ва ҳалимлик, сабр ва шукур.**

Низомиддин авлиёнинг шогирди, машҳур ҳамсанавис шоир Хусрав Дехлавий ёзадики:

Маёзор мўреки, донакаш аст,

Чу, донакаш асту жони ширин хуш аст.

Яъни, дон ташиб кетаётган чумолига озор берма, чунки у маошини меҳнатдан топяпти ва унинг жони бор, жон эса шириндир?!

¹⁸ Абулмуҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. «Баҳоуддин балогардон». – Тошкент. «Ёзувчи», 1993. 81-б.

Банда ўзининг ожизлигини ҳис этиб, Аллоҳдан келган ҳар бир мукофотни ҳам, мусибатни ҳам бирдек қаршилаши, тақдирга рози бўлиши, Яратувчи Зотга нисбатан яхши гумонда бўлиши лозим.

Адаб маъар-Расул – Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан адаб сақлашдир. Аллоҳ томонидан танланган бу мухтарам зотни махлуқотнинг энг улуғи ва шарафлиси, деб билиш, ота-онадан, ўз жонидан яхши кўриш, аҳли байтларини ҳурмат қилиш, муборак номларини эшитган ҳамоно салавот айтиш, муборак сурат ва сийратларини билиш, суннат ва тавсияларига амал қилиш, ҳақиқий умматга хос яшаш тарзини танга сингдириш айна одоб доирасидадир.

Адаб маъаш-шайх – шайх (пир)га нисбатан адаб сақлашдир. Мурид шайхини (ҳақиқий шайх назарда тутилади) Пайғамбар вориси деб билиши, унинг тавсия ва вазифаларини ихлосу садоқат билан бажариши, пирига нисбатан муҳаббатли бўлиши, шариатга мувофиқ ҳар бир ҳаракатидан ибрат олиши шарт.

Адаб маъал-ихвон – тариқатдош, мўмин-мусулмонларга нисбатан адаб сақлаш. Аллоҳ таоло Қуръони каримда мўмин-мусулмонларни бир-бирига дўст-биродар деб айтган. Уларни аҳил, бир-бирига ёрдамчи, бири-бирининг ҳолидан хабар олувчи бўлишини таъкидлаган. Фитна-фасодлардан, ёмонликлардан, қон тўкишдан эҳтиёт бўлишни буюрган. Бу мўмин биродарлар ўртасидаги адабдандир.

«Мақомоти Шох Нақшбанд» китобида келтирилишича, Ҳазрат Баҳоуддин айтар экан: «Бир адаб бор, у Ҳақ субҳонаҳу ва таолога нисбатан, яна бир адаб бор, у Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан, яна бир адаб бор, у машойихларга нисбатандир. Ҳақ субҳонаҳу ва таолога нисбатан бўладиган адаб шундаки, илоҳий фармонларни зохирда ва ботинда тўлиқ бандалик билан адо қилинади; ундан бошқа ҳар қандай феълдан юз ўгирилади. Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан адаб шундайки, солиқ ўзини *فاتبعوني* (менга эргашинглари)

мақомига тўлиқ ростлайди; барча ҳолатда У муборак зотга юксак эҳтиром сақлайди, мавжудот мушкулларини ҳал этишда Ҳақ субҳонаҳу ва таоло иродаси Пайғамбар орқали ўтишини мурид англаши, ҳар ким ва ҳар бир нарса Унинг иззат оstonасига бош қўйганини билиши керак. Шайх (пир)га нисбатан адабнинг вожиб ва лозимлиги сабаби шуки, улар (шайхлар) суннатга тўлиқ амал қилиш орқали Ҳақ субҳонаҳу ва таолога етишгандирлар»¹⁸.

Машойихларимиз ҳаётига назар ташласак, улар чумолига ҳам озор беришдан эҳтиёт бўлганлар. Аҳмад Яссавий ҳазратлари: «Суннат эрмиш, кофир бўлса, берма озор», – деганларидек, бошқа дин ва миллат вакиллариининг ҳам, аввало, инсон бўлгани учун ҳурматини жойига қўйганлар. Дилозор, жоҳил, фитначи, айирмачи, фосиқ ва фожир муридлар баҳридан ўтганлар. Барча махлуқотга – она табиатга раҳм-шафкат назари билан муомала қилишни тайинлаганлар.

Зотан, тасаввуфга берилган таъбирлардан бирида: «Ат-тасаввуфу куллуҳу адабун», яъни «Тасаввуфнинг барчаси одобдир», – дейилган.

Ҳазрат Али ибн Абу Толиб (розияллоҳу анҳу) айтадилар: «Мақорим ул-ахлоқ (юксак ҳулқ) қуйидаги ўн хислатдан иборатдир: саховат ва ҳаё, ростгўйлик ва омонатни жойига бериш, камтарлик ва рашк, шижоат ва ҳалимлик, сабр ва шукур».

Низомиддин авлиёнинг шогирди, машҳур ҳамсанавис шоир Хусрав Дехлавий ёзадики:

Маёзор мўреки, донакаш аст,

Чу, донакаш асту жони ширин хуш аст.

Яъни, дон ташиб кетаётган чумолига озор берма, чунки у маошини меҳнатдан топяпти ва унинг жони бор, жон эса шириндир?!

¹⁸ Абулмуҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. «Баҳоуддин балогардон». – Тошкент. «Ёзувчи», 1993. 81-б.

Ота-она розилиги исломда энг аввал тургани, Тангри розилиги уларнинг розилигига вобаста экани учун ҳам машойихларимиз бунга алоҳида эътибор қаратганлар.

Адиб Аҳмад Югнакий насихат қиладики:

*Атодин келса хато, кўрма хато,
Сени юз балодин асрагай Худо.*

Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асарида келтирилган ушбу иккита ибратли ривоят бу борада аҳамиятлидир.

Биринчиси: Шайх Абдулла Ансорийнинг ривоят қилишича, Исмоил Даббос деган киши ҳаж ниятида чиқиб, йўл устида Шерозга қўнади. Масжидга кириб, хирқасини ямаётган Шайх Мўмин Шерозийни кўради. У Шайхга салом бериб, унинг ёнига ўтиради. Шайх ундан: «Нима ниятда юрибсан?» – деб сўрайди. У: «Ҳаж ниятида юрибман», – дейди. Шайх яна: «Онанг борми?» – деб сўрайди. У: «Бор», – дейди. Шайх: «Ҳажни қўй, қайтгин-да, онанг хизматини қил», – дейди. Бу сўз унга ёқмайди. Шайх: «Нимага норози бўласан. Мен бошланг, оёқяланг эллик марта ҳаж қилганман. Барчасининг савобини сенга бердим. Сен онангнинг кўнгил шодлигини менга бер!» – дейди.

Иккинчиси: Шайх Абу Шуъайб Муқаннаъ (исми Солих) Мисрда, Абу Саид Харроз асрида яшаган. У пиёда етмиш марта ҳаж қилган. Хар гал Байт ул-Муқаддас саҳросидан эҳром боғлаб, Табук бодияси (чўли)га кириб борган. Сўнгги ҳажда бодияда бир итнинг сувсизликдан тили осилиб, ўлар ҳолатга келиб қолганини кўради. У одамларга қараб: «Эй халойиқ, ким етмиш марта пиёда қилинган ҳаж савобини шу ит чанқоғини қондирадиган сув миқдорига сотиб олади?» – деб нидо қилади. Бир киши у истаган миқдордаги сувни беради. Шайх итни сероб қилади ва айтадики: «Ҳазрат Рисолатпаноҳ (соллаллоху алайҳи васаллам)нинг «*Хар бир жигари куйган (жонзотга яхшилик қилиш)да ажр бор*», – деганларига амал қилдим. Бу ҳажларимнинг савобидан яхшироқдир».

Машойихларнинг Куръон тиловати, Каъба зиёрати, масжидга кириш, сафар қилиш, кийим-кечак кийиш ва шунга ўхшаш бошқа нарсаларнинг ҳам адаблари ҳақида тавсиялари, ҳатто алоҳида рисоалари борки, уларни ўқиш ва уларга амал қилиш, муридларнинг тезроқ камолотга етишларига бир омил бўлади.

5. Холис ният

خالص نيت

«Ният» сўзи луғатда «қасд қилиш» ва ирода маъноларини ҳам ифода этади. Аммо уламолар каломиди «ният» сўзи икки турли маънони англатади.

Биринчиси, ибодатларнинг баъзисини баъзисидан ажратиш маъносида. Мисол учун пешин намозини аср намозидан ажратиш учун қилинадиган ният. Иккинчиси, амалда кўзланган тарафни ажратиш маъносида. Яъни, ёлғиз Аллоҳ таолонинг Ўзи учун амал қилинганми ёки Ундан ўзга учунми? Ният борасидаги биринчи маънони кўпроқ фақиҳлар қўлласа, иккинчи маънони тасаввуф олимлари қўллайдилар.

Куръони каримда «ният» билан боғлиқ бир қатор оятлар мавжуд. Уламолар ният маъносида «ирода», «ихлос», «ибтиғо» калималари билан келган оятларни аниқлашган¹⁹. Жумладан, «ирода» лафзи билан шундай оят келган:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ
وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا
وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ نَصِيبٍ

«Ким охират ҳосилини истаса, унга ҳосилини зиёда қилиб берурмиз. Ким дунё ҳосилини истаса, унга ўшандан берурмиз ва унга охиратда бирор насиба бўлмас»²⁰.

¹⁹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Амаллар ниятга боғлиқдир. – Тошкент, 2015.

²⁰ «Шуаро» сураси, 20-оят.

Ҳазрат Умар (розиаллоху анху)дан ривоят қилинади:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى
فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ إِلَى
اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ لِدُنْيَا يُصِيبُهَا أَوْ
امْرَأَةٍ يَتَرَوُّجُهَا فَهِجْرَتُهُ إِلَى مَا هَاجَرَ إِلَيْهِ»

«Набий соллаллоху алайҳи васаллам дедилар: *«Албатта, амаллар ниятларга боғлиқдир. Албатта, ҳар бир кишининг ният қилган нарсаси бўлади. Бас, кимнинг ҳижрати Аллоҳ ва Унинг Расули учун бўлса, унинг ҳижрати Аллоҳга ва Унинг Расулига бўлади. Кимнинг ҳижрати дунё учун бўлса, унга эргашади. Ёки аёл учун бўлса, уни никоҳлаб олади. Бас, унинг ҳижрати нима учун (нима ниятда) қилинган бўлса, ўшанга бўлади».*

Имом Абу Довуд тарафидан «Исломнинг мадори», Имом Шофиъий томонидан «илмнинг учдан бири» деб сифатланган мазкур ҳадисда ниятнинг муҳимлиги маълум бўлиб турибди. Бошқа бир ҳадисда ҳам мўмин кишининг яхши нияти амалидан афзал, мунофиқнинг қилган яхши амали дилидаги ёмон ниятидан афзал экани айtilган.

Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг ният ҳақидаги ушбу сўзлари аҳамиятга моликдир: «Барча ишларда ниятнинг дуруст бўлиши жуда муҳим. Чунки ният ғайб оламидандир». Улуғ зотлардан Ҳасан Басрий: «Мукаммал ният қилолмадим», – деб бир кишининг жаноза намозини ўқимади».

Шайх Абдуллоҳ Тустарийнинг шундай дегани нақл қилинади: «Ният нурдир. Чунки ният калимасининг «нун»и нур, «ё»си ядуллоҳ (Аллоҳнинг кудрат кўли) ва «хе»си эса Аллоҳнинг хидоятидир. Шубҳасиз, ният руҳнинг шабадасидир».

Хожа Баҳоуддин ҳазратларидан: «Мантиқ илмини ўқиган одам қайси ниятда ўқиши керак?» – деб сўрашганда: «Ҳақни ботилдан ажратиш ниятида ўқисин», – деган эканлар»²¹.

Маълум бўладики, амалларнинг Ҳақ даргоҳида қабул бўлиши ниятнинг холислигига боғлиқ. Амал қанча гўзал бўлмасин, унда самимият, Аллоҳ розилиги бўлмаса, у савоб келтирмайди. Ихлос билан холис Аллоҳ учун қилинмаган иш риёдир.

Хожа Муҳаммад Порсо «Рисолаи кудсия» асарида ҳазрат Нақшбанднинг шундай сўзларини келтиради: «...ният ҳақиқати тариқатда шундай ифода этилган: ҳар иш (амал) суратининг руҳи ўша ишнинг ниятидир. Агар ният холис бўлмаса, ўша ишдан натижа чиқмайди, умид ҳам фойда бермайди. Бинобарин, киши ихлосга етишмоқ (Аллоҳ розилигига эришмоқ) йўлида натижа кутишдан ўзини асрамоғи (ниятга диққат этмоғи) лозим». Абдурахмон Жомий бу муборак сўзларни шарҳлаганда шуларни илова қилган экан: «Ҳар бир амал аслида бандалик, куллик (Аллоҳ ризоси) учун бўлиши керак; бирор натижа ё фойдани қўлга киритиш учун эмас, фақат куллик (бандалик) қасдидан бирор натижа кутилиши мумкин. Аллоҳнинг лутфини истамоқ керак».

Одатда, ҳар бир ишимизда – намоз ўқиш, рўза тутиш, ҳажга эҳром боғлаш, закот беришдан аввал ният қиламиз. Ана шу ният холис бўлмаса, ибодатимиз барбод бўлган, умримиз беҳуда ўтган ҳисобланади.

Дейлик, бир ўғри ҳаж мавсумида Маккага бориб, касбининг ривожини учун эҳром боғласа, дуруст бўладими?! Йўқ, нияти бузуқ бўлгани учун Худо унинг ҳажини қабул қилмайди. Шу боис Ҳақ йўлининг йўлчиси нияти тўғри ва хайрли бўлсагина мақсадига эришади.

²¹ Салоҳиддин ибн Муборак ал-Бухорий. «Шоҳи Нақшбанд». – Истанбул, 2003. 106-б.

6. Тақво

تقوي

Аллоҳнинг китобида кишилар насаби туфайли мақталган ёки қораланган биронта ҳам оят йўқ. Аксинча, одамлар имони сабабли мақталиб, куфр ва исёни боис қораланади. Таквоси туфайли энг махбуб банда ҳисобланиши таъкидланади.

Бу «тариқати олия»нинг барча машойихлари таквога аҳамият бериб, уни ҳаётларининг шиори, дастури қилиб, даражотларга эришганлар, муридларини ҳам таквога буюрганлар. Зотан, такво барча хайрли ишларнинг боши, динимизнинг асосий талаби, Аллоҳга энг яқин, махбуб банда бўлишнинг ўлчови ва мезонидир. Такво – Аллоҳдан кўрқиб гуноҳ ишлардан сақланиш ва савоб ишларни кўп қилишдир.

Такво – ҳар бир амални Аллоҳ розилиги учун адо этиш. Аллоҳ таоло Қуръони каримнинг кўпгина оятларида таквога буюради. Жумладан:

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ

«Албатта, Аллоҳ наздида (энг азизу) мукаррамроғингиз такводорроғингиздир»²².

Такво ҳақида кўплаб ҳадиси шарифлар ҳам бор. Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) Абу Зарр Гифорий (розияллоҳу анху) ривоят қилган ҳадисда:

يا أيها الناس إن ربكم واحد، وإن أباكم واحد،
ولا فضل لعربي على عجمي، ولا عجمي على
عربي، ولا أحمر على أسود، ولا أسود على أحمر،
إلا بالتقوى، إن أكرمكم عند الله أتقاكم

²² «Хужурот» сураси, 13-оят.

«Эй инсонлар! Раббингиз ягона, отангиз битта. Арабнинг ажсамдан, ажамнинг арабдан, қизилнинг қорадан, қоранинг қизилдан ортиқлиги йўқ. Ортиқлик фақат тақводадир. Аллоҳ наздида энг азизларингиз тақводорларингиздир», – деганлар²³.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ الْغَنِيَّ الْخَفِيَّ

«Аллоҳ таоло тақводор, бой ва хокисор бандани яхши кўради»²⁴, – дея таъкидлаган ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) бошқа бир ҳадисда шундай деганлар:

«Мусулмонларнинг ҳаммаси бир-бирларига биродардирлар. Уларнинг бири иккинчисидан ортиқ эмас. Балки ортиқ-камлик тақвога қараб белгиланади»²⁵.

Ҳазрати Умар ҳамма нарсага қизиқувчан ва ашённинг асл маъносини идрок эта билган киши эди. Убай ибн Каъб (розияллоҳу анху)дан сўради: «Аллоҳ таоло Қуръони каримда таквони кўп амр қилган. Такво ўзи нима?» Қуръони каримни жамлаган, уни жуда ҳам яхши билган олим саҳобалардан бири Убай ибн Каъб (розияллоҳу анху) жуда ҳам мазмундор жавоб беради:

– Эй Умар, сен тиканли далада юрганмисан?

– Юрганман!

– Қандай қилиб юрдинг?

– Этакларимни йиғиб олдим. (Араблар узун кўйлак киядилар.)

– Нега бундай қилдинг?

– Тиканлар этакларимни йиртмаслиги ва оёғимга тиканлар кирмаслиги учун. Оёғимга тикан кирса қонатади ва оғритади.

– Такво ҳам шундай! – деб жавоб бердилар Убай ибн Каъб (розияллоҳу анху).

Демак, такво тиканли бир далада кўйлагини йиртмаслиги учун этагини йиғиб, оёғига тикан кириб қонатмаслиги учун эҳтиёт бўлиб юришга ўхшар экан. Шундай экан, мусулмон ҳам ҳаёти давомида

²³ Тафсири Ҳилол. Бешинчи жуз. – Тошкент, «Шарқ» нашриёти. 2008. 559-бет.

²⁴ Имом Бухорий ривояти.

²⁵ Мазкур асар, 124-б.

тиканли бир йўлда юраётгандек яшайди. Тикан деб ҳаром ва гуноҳ ишлар назарда тутилган. Ҳаромга яқинлашган инсон ундан азият чекади. Ҳаром ишни қилса, маънавияти яраланади, уст-боши ҳам ифлосланади. Шунинг учун гуноҳ тиканларини босмаслик керак! Гуноҳ тиканларига кўйлагини илинтирмаслиги лозим! Диққат билан юриши даркор! Эҳтиёт бўлиб юрса, ҳаром ишни ҳам қилмайди. Хушёр бўлса, гуноҳкор бўлмайди.

– Аммо инсонлар бу гуноҳларни билмаганликларидан қилмокдаларми?

Ичкилик, қимор, ёлғон, фоиз (судхўрлик) гуноҳлигини ҳамма билади. Билмасдан қиладиганлари жуда оз.

– Аллоҳ ҳаром қилганлигини билган ҳамда тушунган ҳолда яна нимага бу гуноҳ ишларни қилмокдалар?

– Чунки нафсига ҳоким бўла олмаганлигидан, ўзини тутолмаганлигидан: «Ўзимни тутолмадим, нафсимга ҳоким бўлолмадим, кечирасиз!» – дейдилар. Ёки: «Шайтонга эргашдим, нафсга бўйсундим», – деб узрхоҳлик қилишади²⁶.

Ибн Умар айтган: «Банда кўнглига келган ҳар бир гуноҳ хавфи бор нарсани тарк этмагунча тақво ҳақиқатига ета олмайдир».

Тақво авлиёларга хос фазилат бўлгани учун Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида кўп валиларнинг «тақво сифати билан мавсуф»лиги, «зуҳду тақво билан ораста»лиги, «йиллар тақво сажжодаси (жойнамози) устида мутамаккин» (муқим, барқарор)лиги, «зуҳду тақво била маъруф»лиги, «муфрит (ҳаддан ташқари) тақво юзидин сулукка машғул»лиги ҳақида хабар беради. Жумладан, Навоий мазкур асарида Жалолиддин Румийнинг яқинларига васият қилган ва тақво билан боғлиқ бўлган куйидаги ҳикматли сўзларини келтиради:

اوصيكم بتقوى الله في السر والعلانية، وبقلة الطعام،
وقلة المنام، وقلة الكلام، و هجران المعاصي، والآثام

²⁶ Маҳмуд Асъад Жўшон. «Рамазон ва тақво». – Тошкент: «Мовароуннахр», 2004 йил. – 40–41-бетлар.

مواظبة الصيام، ودوام القيام، وترك الشهوات
على الدوام، واحتمال الجفاء من جميع الانام،
وترك مجالسة السفهاء والعوام، ومصاحبة الصالحين
والكرام، «و ان خير الناس من ينفع الناس» و
خير الكلام ما قل و دل»، والحمد لله وحده»

«Сизларга васиятим шуки, хоҳ пинҳон, хоҳ ошкор оз еб, оз уҳлаб, оз гапириб гуноҳлардан сақланиб, доимо рўза тутиб, тунлари бедор бўлиб, ҳамиша катта орзу-истаклардан кечиб, халқ жафосига сабр қилиб, оми ва нодон даврасини тарк этиб, улуғлар ва солиҳлар билан суҳбат куриб, Аллоҳга тақво қилинг! Одамларнинг яхшиси – одамларга фойдаси тегадиганидир! Сўзнинг яхшиси – ози ва мақсадга етказадиганидир! Ва ҳамд ёлғиз Аллоҳгадир!»²⁷

Тақводорлар ўзларининг эзгу ишлари билан Аллоҳ ҳузурида эъзозда бўладилар ва одамлар уларни яхшилик билан ёдга оладилар. Алишер Навоий бу борада шайх ул-ислом Абдулла Ансорийнинг куйидаги байтини келтиради:

بيت

موت التقي حياة لا انقطاع لها
قد مات قوم وهم في الناس أحياء

Байт:

«Тақводорлар ўлими – мангу ҳаётдир. Зеро, қавмлар ўлдилар, улар эса, одамлар орасида тирикдирлар».

Мазкур тазкирада келтирилишича, бир киши Шайх Руваймдан: – «Аҳволинг қандай?» – деб сўраган экан, у шундай жавоб берибди:

²⁷ Алишер Навоий. ТАТ. 10 жилдлик. 10-ж. – Тошкент, 2011, – 362-б.

كيف حال من كان دينه هواه و همته دنياه

ليس بصالح تقي ولا بعارف نقي

«Кимники дини хою хавас, ҳиммати дунё бўлиб, ўзи солих, такводор ва покиза орифлардан бўлмаса, унинг ҳоли қандай бўлиши мумкин?»

Аллоҳнинг кўриб, кузатиб турганини ҳис қилиш ва шунга кўра ҳаракат қилиш таквога тааллуқлидир. Инсон бу дунёда қилган зарра қадар яхшилигининг ҳам, ёмонлигининг ҳам мукофотини охиратда олади. Аллоҳдан кўрккан ва охиратдаги ҳисоб-китобни унутмаган киши ҳар бир қадамини сарҳисоб қилади. Қуръони каримда хабар бериладики:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا
قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

«Эй мўминлар, Аллоҳдан кўрқинглар ва (ҳар бир) жон эрта (киёмат куни) учун нимани (яъни, қандай эзгу амални) тақдим этганига қарасин. Аллоҳдан кўрқинглар! Албатта, Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардордир»²⁸.

Ҳар бир киши охират учун қандай амаллар бажараётганига, қандай савобли ишлар захира қилаётганига диққат қилиши керак. Ҳисобга тортилмасдан аввал ўзини ҳисоб-китоб, тафтиш қилиши лозим. Аллоҳ таоло биз қилаётган ҳамма амалларимиздан хабардордир.

Фақиҳ Абуллайс айтади: «Аллоҳдан кўркишнинг аломати етти нарсада намоён бўлади.

Тилида, яъни тилини ёлғондан, гийбатдан, ортиқча сўзлардан тияди ва Аллоҳнинг зикри, Қуръон тиловати, илмий музокаралар билан машғул қилади.

Қорнида, яъни фақат ҳалол нарсани ҳожати миқдорида ейди.

²⁸ «Ҳашр» сураси, 18-оят.

Кўзида, яъни ҳаромга қарамайди, дунёга рағбат назари билан эмас, балки ибрат назари билан қарайди.

Кўлида, яъни уни ҳаромга узатмайди. Аксинча, қўлини Аллоҳ тоатидаги ишларга узатади.

Оёғида, яъни Аллоҳ ман этган гуноҳларга юрмайди.

Қалбида, яъни ундан биродарига душманлик, ғазабланиш, ҳасад каби иллатларни чиқариб ташлайди ва мусулмонларга нисбатан меҳр-шафқат пайдо қилади.

Аллоҳга тоатда, яъни тоати Аллоҳ йўлида холис бўлади. Риё ва нифокдан сақланади»²⁹.

Демак, ким ушбу сифатларга эга бўлса, Аллоҳ таоло айтганидек, охират саодатига эришади, «боғлар ва неъматлар ичида» бўлади. Такво, юқорида айтганимиздек, барча асосларни жамловчи ва Аллоҳнинг бандасига қўйган асосий талабларидан биридир. Кимнинг таквоси зиёда бўлса, Аллоҳ ҳузурида ўшанинг даражаси баланддир. Шу боис бу йўлнинг толибида такво, Аллоҳдан кўркув туйғуси юксак даражада шаклланган бўлиши керак.

7. Мувоқаба

مراقبه

Мувоқаба луғатда «умид қилмоқ», «мушоҳада», «бирор нарсага диққат билан қарамоқ», «тааммул қилмоқ», «назорат этмоқ» демакдир. Сўфийлар истилоҳида кўнгилни Худога қаратиш ва дунёга тааллуқли барча нарсалардан юз ўгиришдир.

Мувоқаба деганда икки нарса тушунилади:

1. Сўфийлар эришган мақом. Сўфий бу мақомга етганидан кейин нарсаларнинг моҳиятига басират кўзи билан нигоҳ ташлай олади ва кашф ҳолатига эга бўлади.

²⁹ Ал-Фақиҳ Абуллайс ас-Самарқандий. «Танбеҳ ул-ғофилин». 333-бет.

كيف حال من كان دينه هواه و همته دنياه

ليس بصالح تقي ولا بعارف نقي

«Кимники дини хою хавас, химмати дунё бўлиб, ўзи солих, тақводор ва покиза орифлардан бўлмаса, унинг холи қандай бўлиши мумкин?»

Аллоҳнинг кўриб, кузатиб турганини ҳис қилиш ва шунга кўра ҳаракат қилиш тақвога тааллуқлидир. Инсон бу дунёда қилган зарра қадар яхшилигининг ҳам, ёмонлигининг ҳам мукофотини охиратда олади. Аллоҳдан кўрққан ва охиратдаги ҳисоб-китобни унутмаган киши ҳар бир қадамини сарҳисоб қилади. Қуръони каримда хабар бериладики:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا
قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

«Эй мўминлар, Аллоҳдан кўрқинглар ва (ҳар бир) жон эрта (қиёмат куни) учун нимани (яъни, қандай эзгу амални) тақдим этганига қарасин. Аллоҳдан кўрқинглар! Албатта, Аллоҳ қилаётган амалларингиздан хабардордир»²⁸.

Ҳар бир киши охират учун қандай амаллар бажараётганига, қандай савобли ишлар захира қилаётганига диққат қилиши керак. Ҳисобга тортилмасдан аввал ўзини ҳисоб-китоб, тафтиш қилиши лозим. Аллоҳ таоло биз қилаётган ҳамма амалларимиздан хабардордир.

Фақиҳ Абуллайс айтади: «Аллоҳдан кўрқишнинг аломати етти нарсада намоён бўлади.

Тилида, яъни тилини ёлғондан, ғийбатдан, ортиқча сўзлардан тияди ва Аллоҳнинг зикри, Қуръон тиловати, илмий музокаралар билан машғул қилади.

Қорнида, яъни фақат ҳалол нарсани ҳожати миқдорида ейди.

²⁸ «Ҳашр» сураси, 18-оят.

Кўзида, яъни ҳаромга қарамайди, дунёга рағбат назари билан эмас, балки ибрат назари билан қарайди.

Қўлида, яъни уни ҳаромга узатмайди. Аксинча, қўлини Аллоҳ тоатидаги ишларга узатади.

Оёғида, яъни Аллоҳ ман этган гуноҳларга юрмайди.

Қалбида, яъни ундан биродарига душманлик, ғазабланиш, ҳасад каби иллатларни чиқариб ташлайди ва мусулмонларга нисбатан меҳр-шафқат пайдо қилади.

Аллоҳга тоатда, яъни тоати Аллоҳ йўлида холис бўлади. Риё ва нифокдан сакланади»²⁹.

Демак, ким ушбу сифатларга эга бўлса, Аллоҳ таоло айтганидек, охират саодатига эришади, «боғлар ва неъматлар ичида» бўлади. Тақво, юқорида айтганимиздек, барча асосларни жамловчи ва Аллоҳнинг бандасига қўйган асосий талабларидан биридир. Кимнинг тақвоси зиёда бўлса, Аллоҳ ҳузурида ўшанинг даражаси баланддир. Шу боис бу йўлнинг толибида тақво, Аллоҳдан кўрқув туйғуси юксак даражада шаклланган бўлиши керак.

7. Мувоқабба

مراقبه

Мувоқабба луғатда «умид қилмоқ», «мушоҳада», «бирор нарсага диққат билан қарамоқ», «тааммул қилмоқ», «назорат этмоқ» демакдир. Сўфийлар истилоҳида кўнгилни Худога қаратиш ва дунёга тааллуқли барча нарсалардан юз ўгиришдир.

Мувоқабба деганда икки нарса тушунилади:

1. Сўфийлар эришган мақом. Сўфий бу мақомга етганидан кейин нарсаларнинг моҳиятига басират кўзи билан нигоҳ ташлай олади ва кашф ҳолатига эга бўлади.

²⁹ Ал-Фақиҳ Абуллайс ас-Самарқандий. «Танбеҳ ул-ғофилин». 333-бет.

2. Биз диққат қаратаётган муроқаба тушунчаси, хожагон-нақшбандия тариқатида Аллоҳнинг доимий ҳозир унозири эканини ҳис қилишдир. Машойихлар: «Аллоҳ ҳар ерда ҳозир унозири, сени кўриб туради, ўзининг Аллоҳ ҳузурида эканлигини унутма», – дейдилар. Муроқаба Аллоҳ ризолигига мувофиқ ҳаракат қилиш, гуноҳ ва фисқ ишлардан ҳазар қилиш демакдир.

Аллоҳ ўз китобида бандаларини огоҳлантирадики:

وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

«Сизлар қаерда бўлсангизлар, У сизлар билан биргадир. Аллоҳ қилаётган амалларингизни кўриб тургувчидир»³⁰.

Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)дан:

فما الإحسان – Эҳсон нима? – деб сўралганда:

قال تعمل لله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك

Жавоб бердиларки: «Агар сен Аллоҳни кўрмасанг ҳам, уни кўриб тургандек унга ибодат қиласан. Чунки У, албатта, Сени кўриб туради».

Демак, имоннинг энг юксак даражаси қаерда бўлсанг ҳам, Аллоҳ сени кўриб турганлигини, сен билан бирга эканлигини ҳис қилишинг ва ёд этишингдир.

وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

«Аллоҳ қилаётган амалингизни кўргувчидир»³¹.

Имоннинг кўриш қобиляти чегараланган. Кўп нарсаларни, ҳаводаги зарраларни, нурнинг маълум қисмларини кўра олмайди. Тунда агар чироқ бўлмаса, бор нарсани ҳам кўришга ожиз. «Бандаи ожиз» деб бежизга айтмайдилар.

Аммо Аллоҳ ҳар нарсани кўради. Банда Аллоҳ яратган ҳар бир нарсада унинг кудратини, санъатини ҳис қилса, унинг та-

³⁰ «Ҳадид» сураси, 4-оят.

³¹ «Бақара» сураси, 265-оят.

жаллисини ҳам кўради. Бу муридликнинг маромига етишидир. Чунки: «Аллоҳ мени кўриб турибди, шу гуноҳни қилмайин. Мени эшитиб турибди, шу сўзни гапирмай. Мени кузатиб турибди, номаҳрам аёлга боқмайин», – деб эътиқод қилган одам гуноҳдан ҳазар қилади, охират азобидан кўрқади. Хожа Ахрор Валий кўп таъкидлар экан: «Бу тариқати олияи нақшбандия ҳақиқат йўлидир. Ҳақни ҳаққи билан идрок қилиш, унга батамом имон келтириш, буйруқларига тобе бўлиш ва қайтариқларидан қайтиш йўлидир. Хоҳ хилватда, хоҳ жамоатда бўлсин, бу талабларга риоя қилиш керак. Ёлғиз қолганда гуноҳ қилган ва маъсиятдан қайтмаган киши бу йўлга мансуб эмас. Гуноҳи қабира қилувчилар ҳақиқий иломиятдан йироқлашган бўлади. Солиқлар бу жиҳатларга эътибор беришлари лозим».

«Эҳсон билан яшашнинг икки даражаси бор, – дейди Юсуф Ҳамадоний ҳазратлари. – Биринчиси, «Аллоҳни кўриб тургандек ибодат қилиш» бўлиб, бу олий мартабадир. Иккинчиси, «Сен Уни кўрмасанг ҳам, У сени кўриб туриши» бўлиб, қуйроқ мақом саналади. Бироқ эҳсоннинг ҳар қанча паст даражаси бўлмасин, имонга боғлиқлигини ҳисобга олсак, барибир, устун мартабадир. Чунки эҳсон Ҳақни мушоҳада қилувчи мақомининг хизматкори бўлиб, рубубият оламини мушоҳада қилишга йўналишдир. Ҳақ илмининг шакли билан жам бўлмоқ Ҳақни кўришдан кўрқиб, ўзликдан ва халқдан халос бўлмоқдир. Тариқат аҳли тилида бу мақом муроқаба деб аталади.

Мурид бу мақомга эришгач, хавф ва кўрқувга тўлади. Ҳаромга қарамайди, ҳалолга ҳам ўта эҳтиёткорлик билан муомала қилади. Хилват ҳолида ёлғиз ўзи ёстикқа суянмайди, оёғини узатмайди. Ўйин-кулги, ҳазил-мазах қилмайди, дунёвий сўзлардан тийилади, одатий ишларни қилмайди. Гўёки дунё подшоҳининг ҳурмат-эътиборига тушганини билиб, сукунат ва ҳузурга эришган бир хизматчига ўхшаб қолади. Адаб ва эҳтиромга тўлиб, тошади. «У сени кўриб турибди» мақомига етишган муриднинг ҳоли ҳам

шундайдир. Парвардигорига нисбатан ҳурмати ва адаби янада ортиб боради. Ҳақ таолодан бошқа ҳамма нарсадан узоқлашади, ўзлигидан кечади, «У сени кўриб турибди» мақоми оламининг ҳайбати билан тўлиб тошади»³².

«Имтиёз рухсатлар билан эмас, эҳтиёт юзасидан амал қилганлар ва хавфу ражо орасида яшаганлар ҳақиқий мўминлардир. Бу йўлга ҳазил, лоқайдлик ва ёки заррача бўлсин, ёмонликка мойиллик билан кирилмайди. Яширин қилинган гуноҳни халқ кўрмаса, Холиқ кўради. Унинг кўриб турганига ишонган мўмин гуноҳ қилолмайди. Холиқ кўрмаётир деб ўйласа, у мўмин эмас. Иффат, номус ва ҳаром мавзуларида мўминлар ҳар лахза ҳушёр бўлишлари керак. Киши ўзини, жуфтини, дўстини назорат қилмоғи даркор. Бирор нуқсон кўрса, унга насиҳат лозим. Насиҳатга амал қилмаса, ундан алоқани узиш керак. Исломи асосларга ва бу олий тариқатнинг одобларига ҳолисона риоят қилмасдан, Ҳақ сиррига, завқига ва тавфиқига эришолмаганларнинг абадий саодатдан насибалари йўқ. Бу йўл – ихлос, эҳсон, истиқомат ва адаб йўлидир»³³.

Демак, хожагон-нақшбандияда солиқ Аллоҳни ҳар ерда, ҳар доим ҳозир нозир билиши ва шунга ўзини чоғлаб, ҳаракат қилиши керак. Йўкса, ихлоссизлик ва эҳтиётсизлик унинг маънавий йўлларида тўсиқ бўлиб тураверади.

8. Тасфияи қалб

تصفيه قلب

(Қалб софлиги)

Бу йўлнинг энг аҳамиятли томони қалбга ҳоким бўлиш, уни назорат қилиш, имкониятларини юзага чиқариш ва ниҳоят, қалб мушоҳадасига эришишдир. Аслида «Вукуфи қалбий» дегани

³² Юсуф Ҳамадоний. «Рутбат ул-ҳаёт». 46–47-бетлар.

³³ Сайфиддин Сайфуллоҳ. «Буюклар ҳалқаси». – Тошкент: 2011. – 81–82-бетлар.

ҳам инсоннинг ўз кўнглига соҳиб бўлиши, уни назорат қилиши демакдир. Қалбни ҳам тарбиялаш, сайқаллаш лозим. Қалбга диққат қилинса, зикр, ибодатлар билан нури зиёда бўлса, ўшанда сир оламига туйнук очилади ва илоҳий сирлар, завқлар ва ҳоллар олами намоён бўла бошлайди.

Аллоҳ жамолини қандай мушоҳада қилиш, маърифатуллоҳга қандай эришиш мумкин? Буларнинг ҳаммасига кўнгил кўзи орқали эришилади. Маърифатуллоҳнинг, Аллоҳни билишнинг воситачиси, тажалли макони қалбдир. Қалб тақво билан, зикр билан сайқалланади, басират кўзи очилади. Аллоҳ қалб билан англанади.

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ

الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ

«Кўзлар унга ета олмас. У кўзларга етар! У меҳрибон ва огоҳ зотдир»³⁴.

Ояти каримадан маълумки, Аллоҳни бу оддий кўз билан кўриб бўлмайди. Кўз кўришга тоқат ҳам қилолмайди. Аллоҳ тажалли қилса, кўз қуёшга қарай олмаганидек, унга қарай олмайди. Мутасаввифлар: «Аллоҳни басират кўзи билан мушоҳада қилиш ва қалб нури билан идрок этиш, тажаллисига қалб орқали эришиш мумкин», – деб айтадилар.

«Дил назаргоҳи Ҳақ», яъни қалб Ҳақнинг тажалли қиладиган назаргоҳи, беназир Зотнинг жилвагоҳидир. Аллоҳ ҳадиси қудсийларидан бирида шундай марҳамат қилади: «Мен еру осмонларга, аршу курсига сиғмайман. Бас, мўмин банданинг юрагига сиға оламан». Шайх Саъдийнинг машҳур байти қуйидагича:

Каъбаки, бунёди Халили озар аст,

Дил назаргоҳи Жалили акбар аст.

Яъни, Каъба Озар ўғли Халилуллоҳ (алайҳиссалом)нинг бунёд қилган биносидир, кўнгил эса улуг ва буюк Аллоҳнинг

³⁴ «Анъом» сураси, 103-оят.

назаргохидир. Ҳазрат Навоий «Ҳайратул-аброр»да кўнгилнинг Каъбадан ҳам қадрлироқ эканини янада очикроқ ифодалайди:

*Каъбаки оламнинг ўлуб қибласи,
Қадри йўқ андоқки, кўнгул каъбаси.*

Биз юқорида «қалб», «кўнгил» деган тушунчанинг илоҳийлиги ва улуғ неъмат эканлигини таъкидладик. Зотан, ишқ ва тажаллининг манбаи ва мазҳари қалбдир. Ориф ошиқ қалбини сайқаллаб соф қилса, Аллоҳ бу қалбга назар солади.

«...Ҳақ нури комил солиқ кўнглида тажалли қилгани, яъни жилолангани учун жом кўнгил рамзи қилиб олинган. Кўнгилнинг маънодоши сифатида юрак маъносидаги қалб, дил ва фуод сўзлари ҳам қўлланади. Луғавий жиҳатдан қалб юракнинг, фуод айнан кўнгилнинг муодилидир. Аммо истилоҳ сифатида қалб кўнгил маъносида ишлатилади. Дил луғавий жиҳатдан юрак, истилоҳий жиҳатдан қалб сингари кўнгил маъносида қўлланади»³⁵.

Қалб мусаффо ва Ҳақ назаргохи бўлгани учун ойнага қиёсланади. Ойна қанча тоза ва мусаффо бўлса, маъшукни шунча тиниқ ва беғубор акс эттиради. Сайқалланган соф қалбда маъшукнинг маънавий жамоли зоҳир ва ҳувайдо бўлади. Шайх Саъдий айтганидек:

*Саъдий ҳижоб нест, ту оина соф куни,
Зангор худ куни, бинмояд жамоли дўст.*

Яъни, Саъдий сен оинангни (қалбингни) соф қилсанг, (ёр жамолига) тўсиқ қолмайди. Сен унга сайқал берсанг, дўст жамоли унда акс этади. Фузайл ибн Иёз (рахматуллоҳи алайх): «Халойиқ сенинг зоҳирингга назар солади, Холиқ эса ботинингга назар солади. Сен одамлар назар соладиган жойни зийнатлаб, Аллоҳ назар соладиган жойни хунук қилиб юришдан сақлан!» – деб танбех беради.

³⁵ Алийбек Рустамий. «Ҳазрат Навоийнинг маънавий олами». – Тошкент. 2014. – 227-б.

Қалбда турли яхши-ёмон фикрлар ҳосил бўлиши мумкин. Солиқ уларни даф қилиш йўллари ахтариши ва иложини топиши керак. Шайх Юсуф Ҳамадоний айтганларидек, инсон қалбида юзага келган фикр-тушунчалар тўрт хил бўлади: **шайтоний васваса, нафс ҳийласи, дунё севгиси билан таскин топиш ва Аллоҳ таолонинг амри билан фариштадан келадиган илҳом.** Бу туйғуларни фақатгина қалб нури орқали билиш ва улар орасидаги тафовутни фарқлаш мумкин. Кўнгил нури эса фақат Аллоҳни зикр қилиш билангина ҳосил бўлади. Чунончи, Аллоҳ таоло буюради:

الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَالصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ
وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ

«Улар Аллоҳ зикр қилинганида диллари кўркувга тушадиган, ўзларига етган балоларга сабр қиладиган, намозни баркамол адо этадиган ва Биз ризқ қилиб берган нарсалардан эҳсон қиладиган зотлардир»³⁶.

Накшбандий шайхларидан, XVIII асрнинг иккинчи ярми ва XIX аср бошларида яшаб ўтган Азим Хожа Эшон ўз мухаммасларидан бирида қуйидаги байтни нақорат қилиб келтиради:

*Ё Раб, ҳама жисмимга бериб дийдайн бийно,
Дил турига³⁷ қилсанг на бўлур лаҳза тажалло?*

Яъни, шоир Аллоҳдан қалбининг турига тажалли қилишини ва бутун жисми мушоҳада қилувчи кўзга айланишини илтижо қилади.

Машойихларнинг таъкидлашича, Аллоҳ қалбга назар солса, тажалли этса, ориф бу ҳолдан масту мустағрак бўлади, юксак

³⁶ «Ҳаж» сураси, 35-оят.

³⁷ Бу ўринда шоир «ийҳом санъати»ни қўллаган. Байтда Тур тоғига ҳам ишора бор (Сайфиддин С.).

завқ ва важду ҳол рӯй беради. Бу шундай бир ҳолатки, уни сўз билан ифодалаш мушкул. Ифодалаган тақдирда ҳам бошқа бировнинг у сўзларни тушуниши, хис қилиши, ҳақиқий маънода идрок этиши кийиндир. Зотан, тасаввуфга берилган таърифлардан бири ҳам унинг «моварои ақл», яъни ақлдан устун, ақл билан англаб бўлмайдиган ҳолатларга эга бир таълимот демакдир.

Қуръони каримда ҳайвонсифат инсонлар ҳақида:

لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا
يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا

«... Уларнинг диллари бор-у, англай олмайдилар, кўзлари бор-у, кўра олмайдилар, қулоқлари бор-у, эшитмайдилар...» — дейилади³⁸. Демак, қалб англаш, сезиш, тушуниш воситасидир, бир парча гўшт эмас. Бу ҳақда мутасаввифлар ўз асарларида, жумладан, хужжат ул-ислом Имом Ғаззолий (1058–1111) «Ихёу улум уд-дин» асарининг бошида қалб нималигини батафсил баён қилган.

«Ич» деб аталадиган нарса кўнгил, қалбдир. Инсон кўзи юмук, боши эгик бўлса ҳам, ўз қалбини кўра билиш қобилиятига эришса, бас, истаган вақти ўз кўнглини мушоҳада этаверади. Шунинг учун етук муриднинг боши эгик бўлади.

— Ухлаяптими?

— Йўқ, қалбига назар соляпти. Тажаллиларга мазҳар қалби оркали, басират кўзи билан оламга боқаяпти, ҳайратга туша-япти».

Гўзал баҳор фасли. Ҳаммаёк гуллар ва ям-яшил гўзаллик-ка бурканган бир пайт Робияи Адавия деган авлиё аёлнинг яқинларидан бири унга мажозий тилда: «Эй Робия, ташқари чик, Аллоҳни тамоша қил» (яъни, Аллоҳнинг қодирлигини, санъатини томоша қил), — деганда, Робия унга: «Сен ичкари кир ва Аллоҳни бунда тамоша қил», — деган экан. Робия бу сўзи би-

³⁸ «Аъроф» сураси, 179-оят.

лан: «Инсон, аввало, ўз қалбида сайр қила олиши, қалбига назар солиб, унинг ажойиботларидан баҳраманд бўлиши керак», — демоқчи. Чунки Имом Ғаззолий таъкидлаганидек, қалбдаги гўзаллик, ҳайрат ва имкониятлар, табиатдаги ажойиботлар ва гўзалликлардан ортиқроқдир.

Ойнаи жаҳон қаршисида ўтирган одам ухлаб қолса, ҳеч нарсани кўра олмайди. Қалби «кўр» одам, қалби бўлса-да, ҳеч нарсани мушоҳада қилолмайди. Аллоҳ қалб кўзи билан мушоҳада қилинар экан, бу манзилни пок ва тоза тутиш, уни зикр билан сайқаллаш, тақво нури билан зийнатлаш керак. Ҳадиси шарифда айтиладики:

إن للقلوب صدأ كصدأ النحاس
وجلاؤها الذكر والاستغفار

«Ҳар бир қалбда темирдагидек занг бўлади. Бу зангни кетказувчи нарса Аллоҳнинг зикри ва истиғфордир» (Имом Байҳақий ривояти).

Машойихларимиз зоҳирни эмас, ботинни обод қилиш, қалбга диққат қилишга аҳамият берганлар. Зотан, тасаввуфнинг асосий масалаларидан бири ҳам «тасфияи қалб», яъни қалб софлигига эришишдир.

Сайру сулук натижасида Аллоҳдан узоклаштирувчи ҳамма нарса қалбдан чиқариб ташланади. Бу худди заррадек олтинга эга бўлиш учун уюм-уюм тупроқни элакдан ўтказиш каби оғир вазифадир.

Тасаввуфнинг ғояси бундай маънавий покланиш натижасида бандани доимо Аллоҳ билан баробарлик (биргалик) иқлимида яшатишдир. Зеро, Ҳақ таолони қалбда топмоқ, Унга қалбан бирлашмоқ банданинг саодат босқичларига етганини англатади. Бу босқичга етганларнинг назарида мосуво (Аллоҳдан бошқа ҳамма нарса)нинг қадр-қиммати Аллоҳ билан баробарлик (биргалик) файзи олдида арзимас бўлиб қолади.

Хожа Али Ромитанийга бир киши: «Ҳақ таоло бир кеча-кундузда бандасининг қалбига уч юз олтмиш марта назар ташлайди» деган сўзни қандай тушуниш мумкин?» – деб савол беради.

Ромитаний ҳазратлари қалб зикрига ишора қилиб, шундай дейди: «Бу шундай маънони англатади: Қалбнинг вужуд аъзоларига очилган уч юз олтмишта туйнуғи бор. Яъни, булар инсон танасидаги қон томирлар воситасида қалбга боғланган уч юз олтмиш томирдир. Қалб зикр натижасида Аллоҳ таолонинг хос назарига сазовор бўладиган даражага етганида, бу назарнинг таъсири қалбдан барча аъзоларга тарқалади. Бунинг натижасида вужуднинг ҳар бир аъзоси ўз ҳолига кўра зикру ибодат билан машғул бўлади».

Ҳазрат Нақшбанд аср намозидан сўнг қуйидаги рубоийни беш марта ўқир эканлар:

از خون دلم دو چشم پر نم بهتر
وز عیش و نشاط محنت و غم بهتر
یک لحظه حضور دل بد رگاه خدای
از سلطنت تمام عالم بهتر

Ўқилиши:

Аз хуни дилам ду чашми пурнам беҳтар,
В-аз айшу нашот меҳнату гам беҳтар.
Як лаҳза ҳузури дил, бадаргоҳи Худой,
Аз салтанати тамоми олам беҳтар.

Маъноси:

Юракдаги қонимдан кўздаги нам яхшироқ,
Айшу ишратдан ҳам меҳнату гам яхшироқ.
Яратган даргоҳида ҳузури дил ила турмоқ,
Тамоми олам салтанатидан яхшироқ!

Рубоий маъносидан ҳам англашилиб турибдики, қалб Аллоҳ ишқидан, унинг зикридан бир лаҳза бўлса-да ҳузур-ҳаловат топса, барча олам салтанатига эга бўлгандан кўра яхшироқ экан.

Подшоҳликдан ихтиёрий равишда кечиб, Ҳақ ошиғига айланган Иброҳим Адҳам айтадики: «Илоҳий муҳаббат йўлида ҳосил қилган нарсамиз (мақом ва мартабамиз) моддий бир нарса бўлганида эди (унинг нималигини подшоҳлар билганида), бизнинг қўлимиздан олиб қўйиш учун бутун хазиналарини ва подшоҳликларини ҳам фидо қилган бўлар эдилар». Аммо бунинг илоҳи йўқ. Илоҳий даргоҳга яқинлик саодати фақатгина маънавий камолот йўлчилиги, яъни сайру сулук билан амалга ошади.

Маълумки, Аллоҳ сифатларини ошкор қилиш учун оламни, ўз зотини ошкор қилиш учун эса одамни яратди. Аллоҳ бандасига имон гавҳарининг бебаҳолигини таъкидлаш билан бирга, Ўзининг ихлос-эътиқодли бандаларига кўп меҳрибон ва шафқатли эканини ҳам эслатиб қўйди:

Анас (розияллоҳу анху)дан ривоят қилинган Ҳадиси қудсийда айтилади:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (قال الله
تبارك وتعالى: إذا تقرب عبدي مني شبرا تقربت منه
ذراعا وإذا تقرب مني ذراعا تقربت منه باعا وإذا
أتاني مشيا أتيته هرولة وإن هرولا سعت إليه

«Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: «Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

«Мўмин бандам менга бир қарич яқинлашса, Мен унга бир газ³⁹ яқинлашгайман. Менга бир газ яқинлашса, Мен унга бир қулоч яқинлашгайман. Мен томон юриб келса, Мен унга югуриб пешвоз чиққайман» (Имом Ибн Ҳиббон ривояти).

Қуръони каримда Аллоҳ инсонни мукаррам ва чиройли шаклу шамоийлга эга қилиб яратганининг хабарин беради. Алишер На-

³⁹ Бир газ – 50 см га яқин узунлик ўлчови.

вой «Ҳайрат ул-аброр»да Аллоҳ бутун коинотни ҳикмат билан яратиб, ҳар бир нарсани бир-бирига мувофиқ ва мутаносиб қилгани, лекин барча яратиклардан мақсад инсон экани ҳақида теран маъноли байтларни битади:

*Ганжсинг аро нақд фаровон эди,
Лек боридин гараз инсон эди.*

Навоий кейинги байтларда инсоннинг Ҳақ каломидан воқиф, махфий сирларидан хабардор бўлувчи, кўнгли бутун маънолар хазинаси бўлса, жисми у хазинани асровчи тилсим эканидан, мукаррамлиги⁴⁰ ва чиройли шаклу шамойилга эгалигидан⁴¹ сўз юритади. Энг асосийси, инсон Ҳақ маърифатининг орифидир.

*Маърифатинг ким қила олмай сифат,
Қилдинг ани орифи ул маърифат.*

Лекин инсон ўзидаги ана шу сифатлардан, бебаҳо гавҳардан, ноёб шарафдан ва имкониятлардан хабардор бўлсагина «саодати абадий» ва «давлати боқий»га мушарраф бўлади. Чунки Аллоҳ одамни ўз жонибидан бўлган руҳдан насибадор қилди, тил, идрок, шуур, тафаккур, онг каби ҳамда энг муҳими, қалб, кўнгилдек неъматлар билан сийлади. Қалбга эса имон, тақво, зикр ва ишқ билан сайқал берди. Маълум бўладики, қалб, кўнгил дегани илоҳий бир хилқат, Ҳақ назаргоҳининг фаросат ва башорат манбаидир. Инсоннинг одамийлиги ана шу кўнгилдаги софлик ва имон гавҳарига боғлиқ экан, аксинча, имондан, маърифатдан, солиҳ амаллардан беҳабар одамнинг ҳайвондан фарқи қолмас.

Ҳасан Басрий ҳазратлари қалб касаллиги, унинг сайқал топмаслиги учун олти нарсани сабаб сифатида кўрсатадилар:

1. Тавбага ишониб, гуноҳ қилавериш.
2. Амал қилмаган ҳолда таълим олавериш.
3. Амал қилганда ҳам ихлоссиз бўлиш.

⁴⁰ «Исро» сураси, 70-оят.

⁴¹ «Тин» сураси, 4-оят.

4. Аллоҳнинг ризқини шукур қилмасдан еявериш.
5. Аллоҳнинг тақсимотига рози бўлмаслик.
6. Ўликларни кўмиб ибратланмаслик.

Қалблар яралишда моҳиятан бир хил бўлса-да, улардаги илм, маърифат ва эътиқод туфайли даражалари ҳар хилдир. Қуръони каримда турли инсонлар ва турли қалблар ҳақида хабар берилган. Олимлар улар ҳақида ранг-баранг фикрлар билдиришган. Жумладан:

1. Салим (соғлом) қалб. Имон, ислом ва эҳсон макомларида собит турган қалб.
 2. Муниб қалб. Тавба қилиб Аллоҳга қайтувчи қалб.
 3. Хавф қилувчи қалб. У доим Аллоҳ таолодан кўрқиб, хавфда бўлиб туради.
 4. Тақводор қалб. У Аллоҳнинг амру наҳийларини тақво билан қаршилайди.
 5. Тирик қалб. У Аллоҳ таолога имон келтиради. Унга шукур қилиб, неъматига куфр келтирмайди.
 6. Касал қалб. Унда шак-шубҳа ёки мунофиқлик бўлади.
 7. Кўр қалб. У ҳақни кўрмайди.
 8. Гуноҳкор қалб. У ҳақиқатни четлаб ўтади.
 9. Такаббур қалб. У одамлардан ўзини устун билади ва Ҳақ билан мужодала қилиб, курашади.
 10. Қўпол қалб. Раҳму шафқатдан маҳрум қалб.
 11. Қаҳрли қалб. Аллоҳни танимайдиган ғазабли ва сабрсиз қалб.
 12. Ғофил қалб. Ибодатлардан ғофил, зикрдан йироқ қалб.
- Аллоҳ таоло буюрганидек, қиёматда ҳам қалбини пок тутган кишиларга илоҳий манфаат етади.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ. إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

«У кунда на молу давлат ва на бола-чақа фойда берар; магар Аллоҳ ҳузурига қалби салим – тоза дил билан келган

кишиларгагина фойда берур (яъни, ширк ва нифокдан покиза бўлган қалб эгасига манфаат қилур)»⁴².

Юқоридагилардан ҳам маълум бўладики, машойихларимизнинг ўғитлари, зикр ва вазифалари айнан қалбни нурлантиришга, поклашга қаратилгани бежиз эмас.

9. Тазкияи нафс

تزکیهء نفس

(Нафс поклиги)

Нафс поклигига эришиш ҳақ йўлининг асосий масаласидир. Ҳасан Басрий ривоят қиладики: «Бир куни Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) саҳобаларга шундай дедилар:

Фараз қилингки, сизнинг бир биродарингиз бор. Уни меҳмон қилдингиз, едириб-ичирдингиз, чанқогини қондирдингиз, кийим-кечак билан сийладингиз. У эса сизни ёмон йўлга бошладди. Бу биродарингиз ҳақида нима деган бўлардингиз?

Саҳобалар бир овоздан:

– У ер юзидаги энг ёмон одамдир, – дедилар.

Шунда Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) айтдилар:

– *Менинг жоним қўлида бўлган зот – Аллоҳга қасамки, мазкур одам ичингиздаги нафсингиздир.*

Бошқа бир ҳадисда Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) нафс билан курашишни, уни ислоҳ қилишни «катта жиход» деб атаганлар.

Луғатларда нафснинг маъноси турлича берилган:

1. Жон, рух, инсон табиати. 2. Зот, ҳар нарсанинг асли, вужуди. 3. Шахс, ўзлик.

Тасаввуф рисоаларида нафс ҳам мажозий, ҳам аслий маъносида келади. Аммо сўфийлар нафс ва уни ислоҳ қилиш ҳақида сўз юритганда, асосан, Қуръони каримда зикр этилган «нафси

⁴² «Шуаро» сураси, 88–89-оятлар.

аммора»⁴³ (ёмонликка буюрувчи), инсонларни Ҳақ йўлидан оздирувчи, шармандаю шармисор қилувчи нафсни назарда тутишади. Шунингдек, бу нафснинг зарарларидан огоҳ этиб, уни ислоҳ қилиш чораларини кўрсатиб ўтишади.

Қуръони каримда огоҳлантириладики:

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

«Дарҳақиқат, уни (яъни, ўз нафсини – жонини имон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фисқ-фужур билан) кўмиб хорлаган кимса ноумид бўлди»⁴⁴.

Юқоридаги оятдан ҳам маълум бўладики, нафсни назорат қилиш ва уни солиҳ амаллар воситасида поклаш керак экан.

Хожа Ориф Ревгарий айтади: «Бир мақом (маънавий даража)дан иккинчи бир мақомга кўтарилмоқ аҳли нақлия ва кашфия учун оғир риёзатлар орқали ҳосил бўлади. Зеро, ҳою ҳавас ва нафси аммора юқори мақомга кўтарилмоққа тўсикдир ва бу қусурлар барча мўмин дилининг бузилмоғига сабаб ҳисобланур».

Хужвирийнинг айтишича: «Муҳаккиқларга кўра инсон рух, нафс ва жасаддан иборат. Буларнинг ҳар қайсиси бир нарса билан қойим бўлади. Рух ақл билан, нафс ҳою ҳавас билан ва жасад ҳис билан». Абдурахмон Сайёҳ Тошкандий «Меъёр ул-ахлоқ» китобида айтадики: «Худойи таоло инсон нафсида, яъни руҳида уч хил қувватни яратган. Булар – ақлий қувват, ғазабий қувват ва шаҳвоний қувват. Ҳукамолар ҳам инсон нафсидаги ушбу уч қувват хусусида иттифоқ қилганлар. Айни пайтда уч хил қувватдан ҳар бирининг фазилатлари ва разолатлари бўлади».

Навоий бир қатор мутасаввифларнинг нафс ҳақидаги ўғитларини «Насойим ул-муҳаббат» асарида келтириб ўтади. Жумладан, Шайх Ҳорис бин Асад Муҳосибий: «Кимки нафси

⁴³ «Юсуф» сураси, 53-оят.

⁴⁴ «Шамс» сураси, 9-10-оятлар.

ни риёзат билан покламаса, унга мақомот одобларининг йўли очилмайди», – деса, Шайх Сарий бин Муғаллис Сақатий: «Маърифатнинг ибтидоси – ёлғиз Ҳақ билан бўлиш учун нафсни поклаш», – дейди. Шох Шужоъ Кирмоний: «Кимки нафсини шахватдан, кўзини харомларга боқишдан сақласа, ботинини доимий муроқаба билан таъмир қилса ва зоҳирини суннат билан безаса, унинг фаросати хато қилмайди», деган ҳикматли гапни айтади.

Шайх Юсуф Ҳамадоний «Одоб тарикат» рисоласида тарикатнинг тўрт асосига тўхталиб ўтади. «Биринчи асос нафс риёзатидирки, – дейди мутасаввиф, – тафсилоти узун бўлса ҳам қисқача таърифлаб ўтамиз. Инсон шахват, яъни дунёвий орзу-истаги ўлчовида эмас, балки ҳожат доирасида ейиши, ичиши, кийиниши керак. Агар бир кеча-кундузда бир марта таом ейиш кифоя қилса, икки марта ейиши керак эмас. Агар бир марта озгина ейиш кифоя қилса, тўйиб емаслиги лозим. Модомики, очлик оғир бир машаққат экан, мурид ҳаётини очлик асосига қуриши керак эмас. У ҳолдан тойиши ва нобуд бўлиши мумкин. То нафс машаққатларга мослашмаса, шайтон ундан йироклашмайди. Дунё ҳаёли кўз ўнгидан кетмаса ва шахвати ўлмаса, мақсадга (Ҳақ ризосига) эришолмайди. То узоқ муддат очликни ўзига одат ва касб қилиб олмаса, бу асрор ва маънавий ҳоллар қўлга киритилмайди».

Навоий ғазалларида дунёни работга, нафсни эса йўлтўсар қароқчига ўхшатган. Шоир инсонни нафс билан курашишга, уни мағлуб қилишга ундайди.

«Ҳақиқий мардлик, қахрамонлик нафсни забун қилишдир», дейди:

*Беша шерин гар забун қилсанг
ишжоатдин эмас,
Нафс итин қилсанг забун
оламда йўқ сендек шужоъ.*

Яъни, ўрмондаги шерни агар забун ва мағлуб қилсанг, бу ҳали жасоратдан, ботирликдан ҳисобланмайди. Қачонки, нафс итини забун қилсанг, оламда сендек ботир ва паҳлавон бўлмайди.

Абу Ҳурайра (розияллоху анху)дан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) марҳамат қиладиларки:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ
وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ

«Албатта, Аллоҳ сураатларингизга ва молу дунёларингизга назар қилмайди. Лекин қалбларингизга ва амалларингизга назар қилади» (Имом Муслим ва Ибн Можа ривоят қилган).

Навоий айрим байтларида нафсни шаръий амаллар орқали риёзатлар билан ислоҳ қилиш лозимлигини ҳам айтиб ўтган. Шоир «нафс»га «руҳ»ни қарши қўяди. «Ҳақ йўлида фоний бўлмоқни истаган одам иккисини бир-бирига аралаштирмаслиги керак», – дейди. Чунки бири «рахмоний», бири «шайтоний», бири юксакликдаги «нур», бошқаси тубанликдаги «зулмат»дир. Руҳ Калимуллоҳ Мусо (алайҳиссалом) ишини қилса, нафс Фиръавндек саркашлик қилади, ҳақиқатни тан олмай, ёмонликка буюради. Руҳ Ҳабибуллоҳ – Муҳаммад (алайҳиссалом) йўлидан боради, У Зотнинг ишларини, феълу атворини бажаришга ҳаракат қилса, нафс Абу Жаҳлга хос бўлган қилиқларни ёйиш билан машғул бўлади.

Алишер Навоий «Лисон ут-тайр» асарида шайтон васвасасидан шикоят қилган бир кушга худхуднинг жавобини келтириб, инсоннинг кўзга кўринмас, аммо энг хавфли душмани бўлган нафс ва шайтон муносабатларини ҳаққоний кўрсатиб берган. «Шайтонни маломат қилувчи одамзод аслида иблисга эмас, нафсига қулдир», – дейди.

Жавоб:

Деди худхуд: — Токи нафсингдур қарин,
Анга бор иблис шогирди камин.
Нафс онча кўнглунга солур гурур,
Еткурур онча замирингга футур.
Ким они шайтон кўруб ҳайрон қолур,
Водийи ҳайратда саргардон қолур.
Қайси ишдинким етар нафсингга ком,
Топар ондин комини шайтон мудом.
Нафс ҳукми бирлаким қилсанг ҳар иш,
Иржаюр ул комдин шайтонга тиш.
Демаким, шайтонга бўлмишмен залил,
Ул сенинг нафсингни айлабтур вакил.
Ҳар не ул қилмоқ керак нафсинг қилур,
Ҳар неким шайтон билур, ул ҳам билур.

(Худхуд жавоби: — Токи нафсинг бор экан, унда иблис яшириниб, шогирдлик қилади. Нафс кўнглингга шунчалик ғурур соладики, ундан дилингга путур етади. Ҳатто уни кўрган шайтон ҳам ҳайрон қолиб, ҳайрат водийсида саргардон кезади. Қайси бир ишдан нафсинг ўз истагига эришса, ундан шайтон ҳам ўз мақсадига етади. Агар сен ўз нафсинг ҳукми билан бирор иш қилсанг, буни кўрган шайтон иржаяди. Сен ўзингни шайтонга хор бўлдим деб атама, балки у сенинг нафсингни ўзига вакил қилиб олгандир. Дунёга тааллуқли бўлган барча ишлар ва воқеаларнинг бошдан-оёқ шайтонга дахли бор. Ҳақ нафсингни шундай яратганки, унга юзта шайтон ҳунари жо бўлган. Нафсинг шунчалик макр-ҳийлалар кўрсатадики, ундан, ҳатто юзта иблис ҳам шарманда бўлади. Сен бу янглиғ нафсга ошно бўлатуриб, яна нима учун Шайтондан гина қиласан?)⁴⁵.

⁴⁵ Алишер Навоий. Лисон ут-тайр. (Насрий баёни билан). — Тошкент: 1991, — 359–360-бетлар.

Тарикатда пир маълум бир тарбия воситасида мурид нафсини ислоҳ қилувчилардан ҳисобланади. Ҳазрат Навоийнинг «Лисон ут-тайр» асарида ҳар доим турланиб, гоҳ савоб, гоҳ гуноҳ қиладиган, мустаҳкам таквога эга бўлмаган муридга худхуд тилидан шундай жавоб берилади:

Толиби соликка иллатлар бўлур,
Нафс хайлидин мазаллатлар бўлур,
Ким анга феъли замойимдур лақаб,
Мубтало бўлур анга аҳли талаб.
Пир ҳар бирга қилур навъи даво,
Ким бориб иллат топар толиб шифо.

(Агар сўфийлик йўлидаги толибга иллатлар етиб, нафс туфайли феълида ёмонликлар пайдо бўлса, пир уларнинг ҳар бирига турли даволар қилиб, иллатни дафъ этади ва толиб шифо топади)⁴⁶.

Тасаввуф таълимотини ва нафс табиатини яхши билган шоир бир қатор муножотларида саркаш нафсдан паноҳ тилаб, Яратувчидан мадад сўрайди:

Адлу эҳсонингга хос этгил мени,
Нафси золимдин халос этгил мени.

Навоий қитъаларида нафсни маломат қилади. Мухрдор сифатида расмий ҳужжатларнинг тепасига муҳр босиши керак бўлса ҳам, нафсини синдириш учун энг пастга муҳр босгани ҳақида ёзади. Бу воқеа қитъада тарбиявий руҳ асосида баён қилинган:

Чун манга лутф этти шаҳ девонда муҳр,
Бу эди элдин қуйи муҳр урмоғим.
Ким гурури нафси саркаш манъига,
Барчадин бўлғай қуйи ўлтурмоғим.

⁴⁶ Алишер Навоий. Лисон ут-тайр (Насрий баёни билан). — Тошкент, 1991. — 356-бет.

*Чун шикасти нафс ҳосил бўлмади,
Мундин ўлди муҳрни синдурмогим.*

Навоий нафсни «кофир» (инкорчи) сифати билан тилга олар экан, унинг асл табиати, ички моҳияти саркашлик ва чиркинликдан иборат эканлигига ишора қилади. Нафс руҳ табиатига хилоф тарзда Ҳақни, ҳақиқатни, яхшилиқни, покликни ва ҳоказоларни инкор қилади. Унинг кофир табиатлиги шундандир.

Нажмиддин Кубро ҳам бир форсча рисоласида нафсининг «кофир»лигини эътироф этиб ёзади: «Машойихлар айтганларки, агар бир юз йигирма тўрт минг Пайғамбарни кофир нафсингга шафиъ келтирсанг ҳам, у асло мусулмонликни қабул қилмайди. Қачонки нафсга азият берадиган очлик, риёзат, хокисорлик кабиларни кўлласанг, ўшанда мусулмон бўлади». Рисоланинг бошқа бир ўрнида айтадики: **«Мурид одобларидан бири мужоҳададир, яъни шайтон, дунё ва нафсу ҳаво каби ботиний душманлар билан курашмоқдир. Бу душманларни кўз билан кўриб бўлмаслиги боис, уларнинг макридан эмин бўлмаслик керак. Чунки зоҳирий душманинг билан жанг қилиш осон. Ботиний душманинг кўзга кўринмагани боис, у билан курашмоқ янада хавфлироқдир».**

Алишер Навоий «Ҳайрат ул-аброр»нинг хотима қисмида кўнгли комил инсон – Саййид Ҳасан Ардашердек юксак макомларни орзу қилгани, аммо нафси моне бўлганини сўзлайди. «Лекин, – дейди шоир, – нафсга (бу дунё) лаззатлари орзу бўлди. Ҳиммат шодлик ери – жаннатга қараб учиб кетди; нафс мени жаҳаннам чоҳига судради. Нафсининг юзи малаканикига ўхшаса ҳам, асли яширин. Унда дев билан шайтон иккаласи бирлашиб, жуфт бўлган. Худо ҳаққи, эй кўнгил, инсоф қил – диндан фақат нафсгина чиқариши мумкин. Бу нафсининг кўлида мен аб-горман, шунча балоларга гирифторман...»

Навоий нафсининг найранглари, куткулари ва ёмон оқибатларидан огоҳ бўлмаган кимсани жоҳил ва ғофил эканидан огоҳлантиради. У «Вақфия» асарида, модомики, одамлардаги очкўзлик, ҳирсу ҳавас, тама, зулм, зўравонлик ва ҳаромхўрлик давом этар экан, бу жамиятда хайр ва барака, осойишталик бўлмаслигидан огоҳ этади:

*То ҳирсу ҳавас хирмани барбод ўлмас,
То нафсу ҳаво қасри барафтод ўлмас,
То зулму ситам жонига бедод ўлмас,
Эл шод ўлмас, мамлакат обод ўлмас.*

Ҳужжат ул-ислом Имом Муҳаммад Ғаззолий «Кимёи саодат» асарида:

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

«Кимки ўз нафсини таниса, Раббисини танийди» ҳадисини шарҳлаб: «Нафсни таниш Ҳақни таниш калитидир», – дейди ва: **«Ҳақ йўлининг йўлчиси тўрт ҳақиқатни: нафс, Ҳақ, дунё ва охират ҳақиқатини танимагунча, том маънода маърифат ҳосил қилолмайди»**, – деб таъкидлайди.

Орифлар султони Боязид Бистомий ҳазратларидан: «Аллоҳ таоло бу йўлда бошингизга солган энг катта бало қандай эди?» – деб сўрашади. «Айтсам, эшитишга тоқат қилолмайсизлар», дея жавоб беради у. «Ҳеч бўлмаса, энг кичик бало қандай эди?» – деб тақрор сўрашади. У яна: «Эшитишга тоқат қилолмайсизлар», – дейди. Яна: «Сизнинг ўзингизга етказган энг кичик бало нима эди?» – деб сўраганларида, ниҳоят: «Нафсимни бўйсундиришга ҳаракат қилдим, бўйсунмади. Мен эса бир йил мобайнида унинг айтганларини қилмай кўйдим», – деб жавоб беради.

Юқоридагилардан маълум бўладики, ҳар бир солиқ нафсини таниб, уни ислоҳ қилмаса, хайрли амаллар билан покламаса, жиловламаса, уни гуноҳ ва маъсиятлар билан булғаса, дунё ва охиратда зарар кўради.

10. Зикр

ذِكْر

Зикр Аллоҳга кўтарилган амалларнинг энг суюклиси ва илоҳий висолга етишмоқни истаган бандалар учун васила (сабаб) ларнинг энг гўзалидир. Ҳаққа бандалик қилишда зикрнинг ўрни беқиёс. Аллоҳ таоло Қуръони каримнинг жуда кўп ояти кари-маларида бандаларига кўпдан-кўп зикр қилишни, ҳатто душман билан олишаётганда ҳам зикрни қанда қилмасликни буюради.

Аллоҳ таоло икки Пайғамбари – Мусо ва Ҳорун (алайҳис-саломлар)ни душманлари Фиръавн ҳузурига насиҳат қилиш учун юборар экан:

اذهب أنت وأخوك بآياتي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي

«(Эй Мусо), сен ўзинг ва оғанг (Ҳорун) Менинг мўъжизала-римни (одамларга) олиб боринглар ва мени зикр қилиб ёдин-гизда тутишда сусткашлик қилманглар!»⁴⁷ – дея амр қилган. Ҳақ таоло ҳар қандай вазиятда зикрни унутмасликка чақириб, пайғамбарлари тимсолида бутун инсониятни огоҳлантирган.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

«Эй имон келтирганлар! Аллоҳни кўп зикр қилинглар. Ва эртаю кеч у Зотни поклаб тасбеҳ айтинглар»⁴⁸.

Ибн Аббос (розияллоху анху) ушбу оят тафсирида: «Аллоҳ таоло бандаларига фарз қилган ҳар бир ибодатига бир чегара белгилаган. Бу борада узрли бўлганларнинг узрини қабул қилган. Лекин зикр бундан мустасно. Аллоҳ таоло зикр ма-саласида чегара белгиламаган. Ақлини йўқотган, жинни бў-

⁴⁷ «Тоҳа» сураси, 42-оят.

⁴⁸ «Аҳзоб» сураси, 41–42-оятлар.

либ қолган одамдан бошқа зикрни тарк этган ҳеч бир ким-санинг узрини қабул қилмайди. Аллоҳ таоло бандаларга ҳар қандай шароитда зикрда бўлишини буюрган», – деган.

Қалб ҳаловати зикр биландир. Аллоҳ марҳамат қилади:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

«Огоҳ бўлингизким, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олур»⁴⁹.

Зикр ҳақидаги инсонни ҳушёр торттирадиган оятлардан бири шудир:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنسَاهُمْ أَنفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

«Сизлар Аллоҳни унутиб қўйган, (яъни, У зотнинг амру фармонларига итоат этмаган) бас, (шундан кейин Аллоҳ) улар-га ўзларини ҳам унуттириб қўйган (яъни, ўзларига охират-да фойда берадиган амаллар қилишдан юз ўгиртириб қўйган) кимсалар каби бўлмангиз! Ана ўшалар фосик – итоатсиз кимсалардир»⁵⁰.

Зикр энг афзал ибодатлардан бири эканига шубҳа йўқ. Абу Дардо (розияллоху анху)дан ривоят қилинган ҳадисда Пайғам-баримиз (алайҳиссалом) айтадилар:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَرْفَعِهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ وَأَرْكَأَهَا

عِنْدَ مَلِيكِكُمْ وَخَيْرٍ لَّكُمْ مِنْ إِعْطَاءِ الذَّهَبِ وَالْوَرَقِ

وَخَيْرٍ لَّكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ

وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ قَالُوا بَلَىٰ قَالَ ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَىٰ

⁴⁹ «Раъд» сураси, 28-оят.

⁵⁰ «Ҳашр» сураси, 19-оят.

10. Зикр

ذِكْرٌ

Зикр Аллоҳга кўтарилган амалларнинг энг суюклиси ва илоҳий висолга етишмоқни истаган бандалар учун васила (сабаб) ларнинг энг гўзалидир. Ҳаққа бандалик қилишда зикрнинг ўрни бекиёс. Аллоҳ таоло Куръони каримнинг жуда кўп ояти қарималарида бандаларига кўпдан-кўп зикр қилишни, ҳатто душман билан олишаётганда ҳам зикрни қанда қилмасликни буюради.

Аллоҳ таоло икки Пайғамбари – Мусо ва Ҳорун (алайҳиссаломлар)ни душманлари Фиръавн ҳузурига насиҳат қилиш учун юборар экан:

اِذْهَبْ أَنْتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي

«(Эй Мусо), сен ўзинг ва оғанг (Ҳорун) Менинг мўъжизаларимни (одамларга) олиб боринглар ва мени зикр қилиб ёдингизда тутишда сусткашлик қилманглар!»⁴⁷ – дея амр қилган. Ҳақ таоло ҳар қандай вазиятда зикрни унутмасликка чақириб, пайғамбарлари тимсолида бутун инсониятни огоҳлантирган.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

«Эй имон келтирганлар! Аллоҳни кўп зикр қилинглари. Ва эртаю кеч у Зотни поклаб тасбеҳ айтинглари»⁴⁸.

Ибн Аббос (розияллоҳу анху) ушбу оят тафсирида: «Аллоҳ таоло бандаларига фарз қилган ҳар бир ибодатига бир чегара белгилаган. Бу борада узрли бўлганларнинг узрини қабул қилган. Лекин зикр бундан мустасно. Аллоҳ таоло зикр масаласида чегара белгиламаган. Ақлини йўқотган, жинни бў-

⁴⁷ «Тоҳа» сураси, 42-оят.

⁴⁸ «Аҳзоб» сураси, 41–42-оятлар.

либ қолган одамдан бошқа зикрни тарк этган ҳеч бир кимсанинг узрини қабул қилмайди. Аллоҳ таоло бандаларга ҳар қандай шароитда зикрда бўлишини буюрган», – деган.

Қалб ҳаловати зикр биландир. Аллоҳ марҳамат қилади:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

«Огоҳ бўлингизким, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олур»⁴⁹.

Зикр ҳақидаги инсонни хушёр торттирадиган оятлардан бири шудир:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

«Сизлар Аллоҳни унутиб қўйган, (яъни, У зотнинг амру фармонларига итоат этмаган) бас, (шундан кейин Аллоҳ) уларга ўзларини ҳам унуттириб қўйган (яъни, ўзларига охирадда фойда берадиган амаллар қилишдан юз ўгиртириб қўйган) кимсалар каби бўлмангиз! Ана ўшалар фосиқ – итоатсиз кимсалардир»⁵⁰.

Зикр энг афзал ибодатлардан бири эканига шубҳа йўқ. Абу Дардо (розияллоҳу анху)дан ривоят қилинган ҳадисда Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) айтадилар:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ أَعْمَالِكُمْ وَأَرْفَعِهَا فِي دَرَجَاتِكُمْ وَأَزْكَاهَا

عِنْدَ مَلِكِكُمْ وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ إِعْطَاءِ الذَّهَبِ وَالْوَرَقِ

وَخَيْرٍ لَكُمْ مِنْ أَنْ تَلْقَوْا عَدُوَّكُمْ فَتَضْرِبُوا أَعْنَاقَهُمْ

وَيَضْرِبُوا أَعْنَاقَكُمْ قَالُوا بَلَى قَالَ ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَى

⁴⁹ «Раъд» сураси, 28-оят.

⁵⁰ «Ҳашр» сураси, 19-оят.

«Сизларга Раббингиз хузуридаги энг яхши, энг пок, даражотларингизни энг юқори қиладиган, сиз учун тилло-кумуш инфоқ қилишдан ҳам яхшироқ ва душманингизга йўлиқиб, сиз уларнинг бўйниларига, улар сизнинг бўйингизга зарба берадигандан ҳам яхшироқ амалларингизнинг хабарини берайми?», – дедилар. «Ҳа, эй Аллоҳнинг Расули!» дейишди. «Аллоҳ таолонинг зикри», – дедилар (Имом Молик ривояти)⁵¹.

Ғафлатдан халос этадиган, инсонни энг паст поғонага тушиб қолишдан асрайдиган зикрдир. Шу сабабли тасаввуфда толибларга турли зикр ва вирдлар тавсия этилади.

«Жаннат аҳли ҳеч нарсадан пушаймон бўлмайди, фақатгина дунёда зикрсиз ўтказган вақтларидан афсусланади», деган ҳадис сўфийларни давомли зикрга ундайди.

Зикр бандани Аллоҳнинг сифатлари билан сифатлантиради. Исм мусаммони (унинг айтувчисини) ўзига тортади. Киши Аллоҳнинг гўзал исмларини тинимсиз зикр қилиш билан илоҳий ахлоқ йўлида даражаларга эришади.

Аллоҳнинг исм ва сифатларини тафаккур билан зикр қилган мўмин Унинг доимо ўзи билан бирга эканини англаш даражасига етади. Вақт ўтиши билан ахлоқи гўзаллашади, қалбида Аллоҳга муҳаббати ортади.

Тасаввуфга оид манбаларда, тафсир ва ҳадисларда зикр сабоқлари ва унинг турли талқинлари ўрин олган. Машҳур олим ва мутасаввиф Иброҳим Ҳаққий Бурсавий «Рух ул-баён» тафсирида қуйидаги оятни шундай шарҳлайди.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ { بما هو اهله من {
التهليل والتحميد والتكبير ونحوها . والذكر احضار
الشيء في القلب او في القول وهو ذكر عن نسيان

⁵¹ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ҳадис ва ҳаёт. 35-жуз. – Тошкент: 2008. – 43-б.

وهو حال العامة او ادامة الحضور والحفظ وهو حال الخاصة اذ ليس لهم نسيان اصلا وهم عند مذكورهم مطلقا { ذُكِّرًا كَثِيرًا } في جميع الاوقات ليلا ونهارا صيفا وشتاء وفي عموم الامكنة برا وبحرا سهلا وجبلا وفي كل الاحوال حضرا وسفرا صحة وسقما سرا وعلانية قياما وقيودا وعلى الجنوب وفي الطاعة بالاخلاص وسؤال القبول والتوفيق وفي المعصية بالامتناع منها وبالتوبة والاستغفار وفي النعمة بالشكر وفي الشدة بالصبر فانه ليس للذكر حد معلوم كسائر الفرائض ولا لتركه عذر مقبول الا ان يكون المرء مغلوبا على عقله⁵².

«Эй имон келтирганлар! Аллоҳни кўп зикр қилинглар» («Аҳзоб» сураси, 41-оят)⁵³. Зикрни зикрга лойиқ бўлган Аллоҳнинг асл номлари билан адо қилинглар. Зикр таҳлил, таҳмид, такбир ва шу кабилар билан бўлади. Зикрнинг маъноси, бирон нарсани қалбга келтириш ёки бирон нарсани сўзда келтиришдир. Унутишдан ёдга олишдир. Бу барчага хос ҳолатдир. Ёки Унинг (Аллоҳнинг) ёдини кўнгилда доимий хузур-ҳаловат билан қилишдир. Буниси эса хосларнинг холидир. Зеро, уларда нисён – унутишлик асло йўқдир. Улар гўёки ўзлари ёд этаётган Зот билан доимий биргадирлар.

«Кўп зикр»дан мақсад, яъни ҳар қандай вақт: кечасию кундузи, ёзу қишда, барча маскан-маконларда: куруклик ва ё денгиз узра бўлсин, текислик ва ё тоғда бўлсин, ҳар бир ҳолатда: сафарда бўлсин, муқимликда бўлсин, соғлом ёки бемор бўлсин махфий зикр қилсин ёки ошкора, турган, ўтирган

⁵² تفسير حقي – (ج ١١ / ص ٥٧)

⁵³ «Аҳзоб» сураси, 41-оят.

ва бошқа ҳолатларида бўлсин зикрда, Ўзининг ёду мулоҳазасида бўлади. Ихлос билан тоат қилишда, қабул бўлишини сўрашда, тавфиқ сўрашда бўлсин, гуноҳу маъсиятдан сақланишни сўрашда, тавбаю истиғфор айтишда бўлсин, неъматларга эса шукр билан, имтихону синовлар, қаттиқликларга сабр билан зикрида бўлади. Чунки зикрнинг чегаралаб қўйган маълум бир ҳадди йўқдир. Барча фарзларнинг ҳудуд ва чегаралари мавжуд (яъни, беш маҳал намоз, рамазон рўзаси, закот ва бошқалар каби), аммо зикрда бу йўқ. Зикрни тарк этишга мақбул бўладиган узр ҳам йўқ. Фақат киши ақлига бошқа нарса ғолиб келган бўлса, яъни ақлда заифлик, хушдан кетиш ва шу кабилар бўлса, узр бўлади».

Шундай экан, Аллоҳ таоло ўз муҳаббатини кўп зикр қилишга вобаста қилди.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

«Бас, Мени ёд этинг, Мен сизларни ёдга оламан! (Тавфиқ ва ёрдам беришлик билан) Менга шукр қилинг, Менга куфр келтирманг (куфрони неъмат, ношукрлик қилманг)»⁵⁴.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ
قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ
زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

«Ҳақиқий мўминлар фақат Аллоҳ (номи) зикр қилинган вақтида қалбларига кўрқинч тушадиган, Унинг оятлари тиловат қилинганда иймонлари зиёда бўладиган ва ёлғиз Парвардигорларигагина суянадиган кишилардир!»⁵⁵.

أمر الله تعالى بالدعاء مقروناً بالتذلل والاستكانة

⁵⁴ «Бакара» сураси, 152-оят.

⁵⁵ «Анфол» сураси, 2-оят.

والاختفاء إذ ذاك أدعى للإجابة وأبعد عن الرياء
والدعاء خفية أفضل من الجهر ولذلك أثنى الله
على زكريا عليه السلام فقال : { إِذْ نَادَى رَبَّهُ
نِدَاءً خَفِيًّا } وفي الحديث «خير الذكر الخفي»
وقواعد الشريعة مقررة أن السرّ فيما لم يفترض
من أعمال البر أعظم أجراً من الجهر.⁵⁶

«Аллоҳ таоло дуони тазаллул – хору шикаста, истикона – ожизона ва махфий ҳолда қилишни буюрди. Чунки бу ҳолатлар дуонинг ижобат бўлишини яқинлаштиради ва риёдан – ўзини кўз-кўз қилишдан узоқлаштиради. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Закариё (алайҳиссалом)ни ўз Каломи шарифида мақтади:

«Эсланг! У Раббисига махфий ҳолда нидо-муножот қилди!»

Ҳадиси шарифда: «*Зикрларнинг хайрлиси махфийсидир*», – дейилди. Шариати ғарронинг ҳам қонуни бу тўғрида муқаррардирки, фарз қилинмаган амалларни махфий адо этиш ошқора бажаргандан кўра савобу ажрлари улутроқ бўлади».

و الذى اختاره سادتنا النقشبندية قدس الله تعالى
أسرارهم العلية من الأذكار الذكر الخفى القلبى
و لهم على ذلك دلائل من الكتاب و السنة
فمن الكتاب قوله تعالى: واذكر ربك فى نفسك
تضرعا و خفية دون الجهر من القول بالغدو
والآصال ولا تكن من الغافلين* وقوله تعالى: ادعوا
* رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

⁵⁶ تفسير البحر المحیط - (ج ٥ / ص ١٦٣)

ва бошқа ҳолатларида бўлсин зикрда, Ўзининг ёду мулоҳазасида бўлади. Ихлос билан тоат қилишда, қабул бўлишини сўрашда, тавфиқ сўрашда бўлсин, гуноҳу маъсиятдан сақланишни сўрашда, тавбаю истиғфор айтишда бўлсин, неъматларга эса шукр билан, имтиҳону синовлар, каттикликларга сабр билан зикрида бўлади. Чунки зикрнинг чегаралаб қўйган маълум бир ҳадди йўқдир. Барча фарзларнинг ҳудуд ва чегаралари мавжуд (яъни, беш маҳал намоз, рамазон рўзаси, закот ва бошқалар каби), аммо зикрда бу йўқ. Зикрни тарк этишга мақбул бўладиган узр ҳам йўқ. Фақат киши ақлига бошқа нарсга ғолиб келган бўлса, яъни ақлда заифлик, ҳушдан кетиш ва шу кабилар бўлса, узр бўлади».

Шундай экан, Аллоҳ таоло ўз муҳаббатини кўп зикр қилишга вобаста қилди.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

«Бас, Мени ёд этинг, Мен сизларни ёдга оламан! (Тавфиқ ва ёрдам беришлик билан) Менга шукр қилинг, Менга куфр келтирманг (куфрони неъмат, ношукрлик қилманг)»⁵⁴.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ
قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ
زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

«Ҳақиқий мўминлар фақат Аллоҳ (номи) зикр қилинган вақтида қалбларига қўрқинч тушадиган, Унинг оятлари тиловат қилинганда иймонлари зиёда бўладиган ва ёлғиз Парвардигорларигагина суянадиган кишилардир!»⁵⁵.

أمر الله تعالى بالدعاء مقروناً بالتذلل والاستكانة

⁵⁴ «Бакара» сураси, 152-оят.

⁵⁵ «Анфол» сураси, 2-оят.

والاختفاء إذ ذاك أدعى للإجابة وأبعد عن الرياء
والدعاء خفية أفضل من الجهر ولذلك أثنى الله
على زكريا عليه السلام فقال : { إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ
نِدَاءً خَفِيًّا } وفي الحديث «خير الذكر الخفي»
وقواعد الشريعة مقررة أن السرّ فيما لم يفترض
من أعمال البر أعظم أجراً من الجهر.⁵⁶

«Аллоҳ таоло дуони тазаллул – хору шикаста, истикона – ожизона ва махфий ҳолда қилишни буюрди. Чунки бу ҳолатлар дуонинг ижобат бўлишини яқинлаштиради ва риёдан – ўзини кўз-кўз қилишдан узоқлаштиради. Шунинг учун ҳам Аллоҳ таоло Закариё (алайҳиссалом)ни ўз Каломи шарифида мактади:

«Эсланг! У Раббисига махфий ҳолда нидо-муножот қилди!»

Ҳадиси шарифда: «Зикрларнинг хайрлиси махфийсидир», – дейилди. Шариати ғарронинг ҳам қонунини бу тўғрида муқаррардирки, фарз қилинмаган амалларни махфий адо этиш ошқора бажаргандан кўра савобу ажрлари улуғроқ бўлади».

و الذى اختاره سادتنا النقشبندية قدس الله تعالى
أسرارهم العلية من الأذكار الذكر الخفى القلبى
و لهم على ذلك دلائل من الكتاب و السنة
فمن الكتاب قوله تعالى: واذكر ربك فى نفسك
تضرعاً و خفية دون الجهر من القول بالغدو
والآصال ولا تكن من الغافلين* وقوله تعالى: ادعوا
رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ

⁵⁶ تفسير البحر المحیط - (ج ٥ / ص ١٦٣)

و من السنة ما ورد في الصحاح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال
 قال الله تعالى: أنا عند ظن عبدي بي و أنا معه إذا
 ذكرني فإن ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي وإن ذكرني
 في ملأ ذكرته في ملأ خير منه رواه البخاري وغيره
 عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى
 الله عليه وسلم: يفضل الذكر (أي الخفي الذي لا تسمعه
 (الحفظة) على الذكر (أي الذي تسمعه الحفظة)
 بسبعين ضعفا. إذا كان اليوم القيامة و جمع الله
 الخلائق إلى حسابه و جاءت الحفظة بما حفظوا و
 كتبوا قال الله تعالى انظروا هل بقي لعبدي من
 شيء فيقولون ما تركنا شيئا فما علمناه و حفظناه
 إلا و قد أحصيناه و كتبناه فيقول الله تعالى إن لك
 عندي حسنا و أنا أجزيك به و هو الذكر الخفي

«Бизнинг нақшбандия уламоларимиз (қаддасаллоҳу сир-
 раҳум) зикрлардан қалбга хос бўлган махфий зикрни ихтиёр
 қилдилар. Уларнинг бунга Китобуллоҳ ва Суннати мутаахҳара
 (покиза)дан далиллари бордир. Куръони каримдан далиллари:
 «Парвардигорингизга тазарру билан ичингизда (махфий) ил-
 тижо қилингиз! Зотан, У ҳаддан ошувчи кимсаларни (яъни,
 эл кўзига кўрсатиш учун риёкорлик қилувчиларни) севмас»
 («Аъроф» сураси, 55-оят)⁵⁷. Суннати мутоҳҳара (покиза)дан
 далил: ас-Сихоҳ китобида: Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи
 васаллам) айтдилар: Аллоҳ таоло деди: «Мен ҳақимда бан-
 дам қандай ўйласа, Мен шундайман, яъни Мени фазлимга

⁵⁷ «Аъроф» сураси, 55-оят.

суяниб, ваъдамга ишонса, сўраганини бераман, дуоларини
 ижобат қиламан. Агар Мени ёд этса, бандам билан бирга
 бўламан (яъни, тавфиқ бериш, сақлаш, ёрдам беришда). Агар
 Мени кўнглида ёдласа, Мен ҳам уни ёдлайман (яъни, савобини
 Ўзим бераман, бошқага юкламайман). Агар Мени бир жамо-
 атда ошкора ёдласа, Мен уни у жамоатдан яхшироқ жамо-
 атда (фаришталар ва Пайғамбарлар жамоасида) ёд этаман»
 (Имом Бухорий ривояти).

Ойшаи Сиддиқа (розияллоҳу анҳо)дан ривоят қилинади;
 «Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: «Зикр
 зикрдан етмиш баробарига афзал бўлади. (Яъни, фаришта-
 лар эшитмайдиган махфий зикр, фаришталар эшитадиган ош-
 кора зикрдан етмиш баробар афзалдир.) Қиёмат куни бўлганда
 Аллоҳ таоло барча махлуқотларини маҳшаргоҳга йиғади. Ўзи
 ҳисоб қилади. Ҳафаза фаришталар ҳам ўзлари ёзган ва сақлаб
 олган нарсаларини келтирадилар. Аллоҳ таоло уларга: «Яхши-
 лаб қаранглар-чи, бандамнинг яна бирор-бир амали қолиб кет-
 мадими?» – деб айтади. Улар: «Биз банданинг бирон нарсасини
 қолдирмадик. Билган ва сақлаб олганларимизнинг ҳаммасини
 ҳисобга олдик ва уни ёзиб қўйдик», – дейдилар. Шунда Аллоҳ
 таоло: «Андоқ бўлса, эй бандам! Менинг ҳузуримда сенинг бир
 яхшилигинг қолди! Унинг мукофотини Ўзим бераман», – дейди.
 У махфий зикрдир».

Одам танасида зикр айтадиган махсус жойлар бўлади. Улар:
 қалб, рух, сир, хафий ва ахфо деб аталиб, уларни «латоифалар
 зикри» деймиз. Буларга зикри султон ҳам қўшилади. Муршиди
 комил таълими асосида латоифалар зикри бажарилса, ўзига хос
 нурларни кўради, файз ва кашфлардан баҳраманд бўлади. Имом
 Раббонийнинг «Мактубот»ида келадики:

و هذه اللطائف الخمس من عالم الأمر الذي خلقه
 الله تعالى بأمر «كن» من غير مادة و ركبها مع

و من السنة ما ورد في الصحاح عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال
 قال الله تعالى: أنا عند ظن عبدي بي و أنا معه إذا
 ذكرني فإن ذكرني في نفسه ذكرته في نفسي وإن ذكرني
 في ملأ ذكرته في ملأ خير منه رواه البخاري و غيره
 عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى
 الله عليه وسلم: يفضل الذكر (أى الخفى الذى لا تسمعه
 (الحفظة) على الذكر (أى الذى تسمعه الحفظة
 بسبعين ضعفا. إذا كان اليوم القيامة و جمع الله
 الخلائق إلى حسابه و جاءت الحفظة بما حفظوا و
 كتبوا قال الله تعالى انظروا هل بقى لعبدى من
 شىء فيقولون ما تركنا شىئا فما علمناه و حفظناه
 إلا و قد أحصيناه و كتبناه فيقول الله تعالى إن لك
 عندى حسنا و أنا أجزيك به و هو الذكر الخفى

«Бизнинг нақшбандия уламоларимиз (қаддасаллоҳу сир-
 раҳум) зикрлардан қалбга хос бўлган махфий зикрни ихтиёр
 қилдилар. Уларнинг бунга Китобуллоҳ ва Суннати мутаахҳара
 (покиза)дан далиллари бордир. Қуръони каримдан далиллари:
 «Парвардигорингизга тазарру билан ичингизда (махфий) ил-
 тижо қилингиз! Зотан, У ҳаддан ошувчи кимсаларни (яъни,
 эл кўзига кўрсатиш учун риёкорлик қилувчиларни) севмас»
 («Аъроф» сураси, 55-оят)⁵⁷. Суннати мутоҳҳара (покиза)дан
 далил: ас-Сихоҳ китобида: Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи
 васаллам) айтдилар: Аллоҳ таоло деди: «Мен ҳақимда бан-
 дам қандай ўйласа, Мен шундайман, яъни Мени фазлимга

⁵⁷ «Аъроф» сураси, 55-оят.

суяниб, ваъдамга ишонса, сўраганини бераман, дуоларини
 ижобат қиламан. Агар Мени ёд этса, бандам билан бирга
 бўламан (яъни, тавфиқ бериш, сақлаш, ёрдам беришда). Агар
 Мени кўнглида ёдласа, Мен ҳам уни ёдлайман (яъни, савобини
 Ўзим бераман, бошқага юкламайман). Агар Мени бир жамо-
 атда ошкора ёдласа, Мен уни у жамоатдан яхшироқ жамо-
 атда (фаришталар ва Пайғамбарлар жамоасида) ёд этаман»
 (Имом Бухорий ривояти).

Ойшаи Сиддиқа (розияллоҳу анҳо)дан ривоят қилинади;
 «Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: «Зикр
 зикрдан етмиш баробарига афзал бўлади. (Яъни, фаришта-
 лар эшитмайдиган махфий зикр, фаришталар эшитадиган ош-
 кора зикрдан етмиш баробар афзалдир.) Қиёмат куни бўлганда
 Аллоҳ таоло барча махлуқотларини маҳшаргоҳга йиғади. Ўзи
 ҳисоб қилади. Ҳафаза фаришталар ҳам ўзлари ёзган ва сақлаб
 олган нарсаларини келтирадилар. Аллоҳ таоло уларга: «Яхши-
 лаб қаранглар-чи, бандамнинг яна бирор-бир амали қолиб кет-
 мадими?» – деб айтади. Улар: «Биз банданинг бирон нарсасини
 қолдирмадик. Билган ва сақлаб олганларимизнинг ҳаммасини
 ҳисобга олдик ва уни ёзиб қўйдик», – дейдилар. Шунда Аллоҳ
 таоло: «Андоқ бўлса, эй бандам! Менинг ҳузуримда сенинг бир
 яхшилигинг қолди! Унинг мукофотини Ўзим бераман», – дейди.
 У махфий зикрдир».

Одам танасида зикр айтадиган махсус жойлар бўлади. Улар:
 қалб, рух, сир, хафий ва ахфо деб аталиб, уларни «латоифалар
 зикри» деймиз. Буларга зикри султон ҳам қўшилади. Муршиди
 комил таълими асосида латоифалар зикри бажарилса, ўзига хос
 нурларни кўради, файз ва кашфлардан баҳраманд бўлади. Имом
 Раббонийнинг «Мактубот»ида келадики:

و هذه اللطائف الخمس من عالم الأمر الذى خلقه
 الله تعالى بأمر «كن» من غير مادة و ركبها مع

لطائف عالم الخلق الذى خلقه الله تعالى من مادة و
هى النفس الناطقة و العناصر الأربعة ثم إلى هذه
النفس و هى فى الدماغ و العناصر تندرج فيها و
كل من هذه المحال محل الذكر على الترتيب المذكور

«Ушбу беш «латоиф» амр оламидан бўлиб, Аллоҳ таоло уни «бўл» деган амри ила бирон моддасиз яратган. Халқ оламининг латоифлари билан уни қўшиб юборган. Халқ оламини Аллоҳ моддадан яратди ва бу модда гапирувчи нафс ҳамда тўрт унсурдан иборатдир. Яъни, сув, ўт, тупроқ ва ҳаво. Сўнгра бу беш латоиф димоғда бўлган нафсга ва тўрт унсурга даражаланади. Яъни, латоифалар инсон вужудида белгиланади, тақсимланади. Сўнгра инсон аъзосининг маълум бир жойларидан тартиб билан латоифалар зикри бажарилади. Масалан, чап кўкракдан икки бармоқ пастда қалб латоифаси бор. Муршид кўрсатмаси асосида шу жойдан маълум бир услубда зикр қилинади ва ихлос билан бажарилгандан кейин маълум натижаларга эришилади. Масалан, сарик нурнинг кўриниши ва ҳоказо.

Зикр маҳзун, қайғули дамларда паноҳ, хушнуд дамларда руҳониятнинг нашъу намо топишига василадир. Зикр тирикликдаёқ жаннат ҳавосини туймоқ ва ҳис этмоқ демак. Тасаввуфий тарбияда берилган аврод ва азкор (вирд ва зикрлар) барча қалбий хасталиклар чорасидир. Зикр асабни тинчлантиради, хотиржам қилади.

Ҳазрат Нақшбанднинг улуғ халифалари Хожа Муҳаммад Порсо ҳазратлари шундай деган: «Ибодатдан мақсад Ҳақ таолони хотирламоқ, яъни зикрдир. Ўзида Ҳақ таоло муҳаббати голиб ўлароқ, бу дунёдан кетган кишилар буюк бир саодат билан ўтган ҳисобланади. Бир инсонда Ҳақ таолонинг зикри зиёдалашмасдан (зикрнинг камолидан насибадор бўлмасдан ва тафаккурда чуқурлашмасдан) муҳаббат ва унсият

пайдо бўлмайди. Мусулмонликнинг асли – «لا اله الا الله» «Ла илаҳа иллаллоҳ» – калимаи тавҳид ва айнаи зикрдир. Бошқа барча ибодатлар бу зикрни қувватлантириш (унда руҳоният қозониш) учундир.

Дарҳақиқат, зикрнинг энг афзали «калимаи тоййиба» (Ла илаҳа иллаллоҳ)дир. Ким бу калимани ихлос билан умрида лоақал бир марта айтса, куфри имонга, нопоклиги покизаликка айланади. Бу борада сўфийлар тоифасидан жуда кўп сўзлар нақл қилинган.

Зикр инсонни Аллоҳга яқин бандалардан қилади, жаннатга етаклайди, Ҳақ жамолига мушарраф бўлишига васила бўлади. Тариқат аҳли шунинг учун ҳам кундалик зикрларини адо этишга жиддий ҳаракат қилади. Зикр беҳад савобли, шарафли, қийматли, инсон учун қулай ва осон ибодат туридир. Луқмони Ҳаким айтганки: «Эй ўғлим, Аллоҳни зикр қилаётган қавмни кўрсанг, улар билан бирга ўтир. Чунки олим бўлсанг, илмингга фойда беради, илмсиз бўлсанг, сенга илм ўргатадилар».

Ҳақиқий, мукаммал зикрнинг аломати илоҳий амр ва тақиқлар масаласида Ҳақ таолони унутмаслик, Унинг амрларига сира оғишмасдан риоя қилишдир».

Тасаввуфда зикрнинг турлари кўп бўлса ҳам, мурид шайхи таълим берган зикрни айтиб юриши керак. Акс ҳолда, ўзбошимчалик билан қилинган зикрда савобга эришса ҳам, қутилган натижага эришмайди.

Шайх Абдуллоҳ ибн Муҳаммад Харроз: «Очлик – зоҳидлар таоми, зикр – орифлар таоми», – деган бўлса, Шайх Абубакр Шаққоқ: «Аллоҳнинг зикри билан бўл, узлуксиз бўлса, Аллоҳ ҳам сени зикр қилади», – деб айтган экан. Алишер Навоий «Маҳбуб ул-қулуб» асарининг «Зикр шарҳи»да батафсил маълумот берган. «Зикр, – дейди Навоий, – қалбнинг ва тилнинг Ҳақ ёди билан машғуллигидир. Ва баъзан тил зикр қилмай, кўнгил доим Ҳақ ёди билан машғул бўлади. Зикрнинг юксак даражаси зокир зикр қилинган Зотда «нобуд ва йўқ бўлмоғидир».

То фоний бўлиб зикр қилмагунча мақсадга эришиб бўлмайди. Аммо зокир (зикр қилувчи) кўрган ва ҳис қилган сирасорларини асраши, бировга айтмаслиги керак. Чунки: «Шох розин асрамоқда тилин тиймағаннинг боши борибдур ва ғайрат ва сиёсат тиғи анинг ниҳодидин димор чикорибдур». Навоий бу борада ҳикоят келтириб, Мансур Ҳаллож сирини ошкор қилиб боши кетгани, Абдулла Ансорийнинг сирни яшириб азиз бўлганига ишора этади. Шунингдек, ҳазрат Навоий «Ҳайрат ул-аброр»нинг йигирманчи мақолотида шахзода Бадиуззамонга насиҳат қилар экан, доимо Аллоҳ ёди билан яшашга ундайди: «... оламда инсон тирик экан, унга муносиб иш – Худо билан бўлишдир. Кимки, Худони эслашдан огоҳ эмас экан, билки у шох бўлса ҳам гадодан пастдир. Биров гадо бўлса ҳам, лекин Тангрини унутмаган бўлса, икки жаҳон подшоҳлиги униқидир». Навоий Куръондаги:

سَبِّحْ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

«Осмонлар ва Ердаги (бор) нарса Аллоҳга тасбеҳ айтур. У Қудратли ва Ҳикматли (Зот)дир»⁵⁸, ояти маъносини бир қатор муножотларида таъкидлаб ўтган:

*Заррот аро ҳар зарраки бор, зикринга зокир,
Амтор аро ҳар қатраки бор, ҳамдинга гўё.*

Улуғ шоир дунёдаги ҳар бир зарра Ҳақ зикрига зокиру, ёмғирнинг ҳар қатраси Унинг ҳамдига гўё эканини айтиб ўтар экан, айрим байтларида бу оламни Ҳақни зикр қилгани учунгина яхши кўришини, йўқса, бу оламда бор нарсалар дўзахнинг ўтидек унга азоб беришини таъкидлаб ўтган. Айрим байтларида фақат Ҳақ зикри билангина тириклигини ошкор айтган:

*Ғайр зикрин ошкора қилса лол ўлсун тилим,
Қайси бир тил ҳамки зикринг ошкоро айласа.*

⁵⁸ «Саф» сураси, 1-оят.

Шайх Юсуф Ҳамадоний «Одоб тарикат» рисоласида ёзадики: «Шуни билгинки, ибодат, тақво, риёзат ва мужоҳада сингари бир канча йўллар бўлса-да, аммо Ҳақни зикр қилмагунча, ҳақиқат йўли очилмайди. **Хожа Абу Али Даққоқ «Зикр валийликнинг билагузугидир»,** – демиш. Шу боис, зикр мақомига эришганлар учун валийлик даражаси эҳсон этилди, зикрсизни валийликдан маҳрум қилдилар. Ҳақиқий зикр қалб билан бўлади. Қалб зикрига машғул бўлган солиқ фарз ва суннатлардан қолган вақтини зикрга бағишлайди.

Касал, ётиқлик ҳолатда фалаж бўлса ҳам, қарию ёш ҳам ҳар қандай шароитда зикрни рад этавериши мумкин.

Комил:

– **Ахёр сифатида бўлиши** – тақво қилиб нофила ибодатларга аҳамият бериши керак.

– **Аброр сифатида бўлиши** – нафсини тарбиялаш йўлида машаққат ва хизматдан қочмаслиги зарур.

– **Шуттор сифатида бўлиши** – Аллоҳнинг жамолига етишиш учун вазифаларни улкан муҳаббат, иштиёқ ва маънавий ташналик билан адо этиши лозим».

Тарикат арбоблари зикрнинг самарасидан ҳосил бўлган фавкулудда ҳол ва кайфиятларни, руҳий кўтаринкиликларни китобларида очик баён қилишган. Лекин кўп ҳолларни сир сифатида махфий тутишликка ҳам буюришган.

Зикрнинг паст ва юқори даражаси, қай ҳолатда, қайси зикрлар самара беради – булар ҳақида улуғ машойихлар баён қилиб ўтишган. Масалан, Юсуф Ҳамадоний ҳазратлари таъкидлайдиларки, **соликнинг зикрда юқори чўққига етиши бу – тили билан бирга етти аъзосининг, ҳатто туклари ва тирноқларининг ҳам зикрда иштирок этишидир. Қалб аъзоларнинг зикрини эшитади ва кўради, ҳароратга келади, натижада қувват топиб, у ҳам зикрга қўшилади.**

Қалб зикрининг ниҳояси қирқ кундир. Бу муддат охирига етганда нурлар жамланиб, қалбни шуълалантиради, ҳис аъзоларининг тешикларида ташқарига чиқади.

Хилват аҳлида пайдо бўлган бу ҳолларни ҳеч бир факих, муфассир ёки муҳаддис билолмайди. Эй Ҳақ йўлининг йўлчиси! Сен ҳам бир кун бу мартабага етсанг, ўз кўзинг билан кўрасан. Бу маънавий ҳолу мушоҳадалар баъзан бир йил, баъзан ўн йил давом этади. Ҳолларнинг муддати зикр муддати қадардир. Бу ҳолат пайдо бўлгунга қадар (қалб кўзи очилгунга қадар) инсон зоҳирий кўзи билан кўриб туради. Қалб кўзи билан кўришдан, яъни мушоҳададан кейин зикрга навбат келади ва ҳокимият қалбий зикр қўлига ўтади. Қалб ҳарорат билан зикр қилган вақт мобайнида тил шодмон бўлиб, интизорлик билан кутиб туради. Қалб зикри тўхтагач, тилга навбат келади ва у зикрга киришади. Муриднинг насибаси меҳрибон бир пирга кўнгил боғлашидир. Мурид ўзи ёлғиз ўн йилда боса олмайдиган йўлни пир раҳбарлигида бир йилда босиб ўтади. Мурид бир ҳол ва мушоҳадага боғланиб, у мартабада ўн йил қолиши мумкин. Оқибатда бир пир келиб, унинг йўлини очади ва муридни бу аҳволдан қутқаради.

Воқеалар (мушоҳада)нинг вақти ва навбати ўтгач, қалбдаги зикр иқлимида барча тафаккур эшиклари тамоман очилади. Тафаккур ортгач, мурид янада жонланади, натижада ҳузур макони янада обод бўлиб, Ҳақ таолонинг муҳофазасига эришади⁵⁹.

Тариқат йўлининг ҳақиқати ҳар қандай ҳолатда қалбани зикр ва тафаккур ила доимо Аллоҳнинг ҳузурида бўлмоқликдир.

Тақво қилиб, тасбеҳи, зикри билан машғул бўлган солиқлар (тариқат йўлчилари) вақти келиб, албатта, зикрнинг натижасини кўрадилар.

⁵⁹ Юсуф Ҳамадоний. Мазкур асар. 29-б.

11. НАФЛ ИБОДАТЛАР: НАМОЗ ВА РЎЗА

نفل نمازлар و روزه لار

Нафл намозлари

Бу йўлда зикр, рўза каби нафл намозларининг ҳам аҳамияти катта. Солиқ нафл ибодатларни, хусусан, нафл намозларини адо этиш билан Аллоҳга янада яқинлик ҳосил қилади.

Абу Ҳурайра (розияллоху анху)дан ривоят қилинган ҳадисда айтилади:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم (إن الله قال
من عادى لي وليا فقد آذنته بالحرب وما تقرب إلي
عبدني بشيء أحب إلي مما افترضت عليه وما يزال
عبدني يتقرب إلي بالنوافل حتى أحبه فإذا أحببته كنت
سمعه الذي يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده التي
يبطش بها ورجله التي يمشي بها وإن سألني لأعطينه
ولئن استعاذني لأعيذنه وما ترددت عن شيء أنا فاعله
ترددني عن نفس المؤمن يكره الموت وأنا أكره مساءته

«Расулуллоҳ (соллаллоху алайхи васаллам) дедилар: «Аллоҳ таоло: «Кимда-ким Менинг дўстим билан адоватлашса, Мен унга уруш эълон қиламан. Бандам Мен унинг зиммасига фарз этган амаллардан кўра суюклироқ нарса билан Менга қурбат – яқинлик ҳосил қилмаган. Бандам Менга нафл ибодатлари билан тобора яқинлашавеганидан, ҳатто уни яхши кўриб қоламан. Агар уни яхши кўрсам, Мен унинг эшитадиган қўлоғи, кўрадиган кўзи, ушлайдиган қўли ва юрадиган оёғи бўламан. Агар Мендан сўраса, албатта, унга бераман. Агар Мендан паноҳ тиласа, албатта, уни паноҳимга оламан. Ўлимни ҳуш

қаришиламаган бандамнинг жонини олишда иккиланмаганим каби, қилган бирор ишимда иккиланган эмасман. Чунки унга ёмонлик қилишни истамайман, деди» (Имом Бухорий ривояти).

Намоз ибодатларнинг энг улуғи ва афзали эканлигига шубҳа йўқ. Шунинг учун ҳам тариқат пешволари Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) ўқиган ва буюрган нафл намозларни ўқишликни тавсия қилишган.

«Шукри вузу (тахорат шукри)» намози

Мурид тавба қилиб, тахорат олганда дарҳол икки ракат «Шукри вузу (тахорат шукри)» намозини ният қилиб ўқийди. Биринчи ракатига икки марта, иккинчи ракатига бир марта «Қадр» сурасини кўшиб ўқийди. Салом бериб савобини ота-она, катта ота-катта оналари (буви-бувалари)га ҳадя қилади. Сўнг ўзини, аҳли аёл, фарзандлари, хеш-ақраболарини, шариат ва тариқат пешволари, салтанат эгаларини, эл-юрт ҳаққига дуойи хайрлар қилади.

عن بريدة قال أصبح رسول الله صلى الله عليه وسلم فدعا بلالا فقال بما سبقتني إلى الجنة ما دخلت الجنة قط إلا سمعت خشخشتك (أى حركة لها صوت كصوت السلاح) أمامي (أى قدامي) قال يا رسول الله ما أذنت قط إلا صليت ركعتين وما أصابني حدث إلا توضأت عنده و رأيت أن لله على ركعتين فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم بهما (أى بهما نلت ما نلت ثم الظاهر أن ضمير التثنية راجع على القريين المذكورين و هما دوام الطهارة و تمامها بأداء شكر الوضوء)⁶⁰

⁶⁰ مشكوة المصابيح باب التطوع ج 1 ص 60

Ҳазрати Бурайда айтдилар: «Жаноб Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бомдод намозини ўқиб бўлгач, ҳазрати Билолни чақирдилар ва унга:

– Қайси амал билан сен мендан олдин жаннатга киришга шошилдинг?! Жаннатга кирмай, олдимда кавушингнинг овозини эшитдим.

Ҳазрат Билол айтди:

– Ё Расулуллоҳ! Қачон азон айтсам, олдин икки ракат намоз ўқидим. Таҳоратим синган пайт дарҳол янги таҳорат олдим ва билдимки, бу таҳорат туфайли Аллоҳ ризолиги учун елкамда икки ракат намоз бордир.

Шунда Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) дедилар:

– Мана шу икки ракатинг билан (эришган нарсангга эришибсан)!»

Жумладаги иккилик замири (кўрсатиш олмошлари) ўзига яқин сўзларга тегишлидир. Бу эса доимий таҳоратда бўлмоқ ва «шукри вузу» намозини адо этиш билан комил бўлишдир.

Исмоил Ҳаққий Бурсавий ўз тафсирларида келтирадилар:

* وَكَذَلِكَ نَقُصُّ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ

قال الإمام إسماعيل حقي البرصوى فى تفسير هذه الآية: ومن استغفر للمؤمنين كل يوم كتب الله له بكل مؤمن ومؤمنة حسنة وما الميت فى قبره الا كالغريق المنتظر ينتظر دعوة تلحقه من اب او ام او اخ صديق فاذا الحقته كانت احب اليه من الدنيا وما فيها وان الله تعالى ليدخل على اهل القبور من دعاء اهل الارض امثال الجبال وان هدية الاحياء الى الاموات الاستغفار لهم⁶¹

⁶¹ تفسير حقي - (ج 3 / ص 144)

«Ана шундай (услубда) биз оятларимизни батафсил тунтирамиз ва гуноҳкорлар йўли ойдинлашиши учун ҳам (баён қилиб берамиз)⁶²» («Анъом» сураси, 55-оят).

Мазкур оятнинг тафсирида имом Исмоил Ҳақкий Бурсавий (раҳимаҳуллох) ўз тафсири «Рух ул-баён»да бундай дедилар: «Ким мўминларнинг ҳаққига ҳар куни истиғфор айтса, Аллоҳ тало унинг ҳаққига ҳар бир мўмин ва мўмина ҳисобида ҳасанот ёзади. Маййит қабрида сувга чўкаётган одам каби қутқарувчига мухтож бўлади. Унинг қутқарувчиси эса ота-онасидан, ака-укаларидан ёки қайсидир биродаридан унга келадиган дуо бўлади. Агар марҳумга дуо келса, бу унга дунёю ва дунёдаги бор нарсалардан ҳам кўра севимлироқ бўлади. Албатта, Аллоҳ тало ер аҳлининг дуоларидан қабрдагиларга тоғлардек келадиган насиба етказди. Тирикларнинг вафот этганларга ҳадяси эса истиғфордир».

«Тухфаи Расул» намози

«Тухфаи Расул (ёки Тухфаи Расулulloх)» намози икки ракатли бўлиб, шом намозидан кейин ниёт қилиниб, ўқилади. Ҳар ракатига «Фотиҳа» сурасидан сўнг бир марта «Оят ал-курсий» ва уч марта «Ихлос» сураси кўшиб ўқилади. Савобини жаноби Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га ва у кишининг аҳли хонадонларига ҳамда саҳобаларининг руҳониятларига хоссатан ҳадя қилинади.

وأخرج أبو نعيم عن طاوس عن ابن عباس رضي الله
عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من صلى أربعاً بعد
المغرب قبل أن يتكلم أحداً رفعت له درجة في عليين و
كان كمن أدرك ليلة القدر في المسجد الأقصى وهي
خير من قيام نصف الليل. خزينة الأسرار ص 75

⁶² «Анъом» сураси, 55-оят.

Абу Нуъайм Товусдан, у Ибн Аббосдан (розияллоҳу анҳум) ривоят қилди: «Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам айтдилар: *«Ким шомдан кейин тўрт ракат намозни биров билан гаплашмасдан олдин ўқиса, Иллийиндаги мартабаси ошади. Қадр кечасини Масжид ул-Ақсода топган киши каби бўлади. У тўрт ракат намоз кечанинг ярмини ибодат билан ўтказишдан ҳам хайрлироқдир»* («Хазинат ул-Асрор», 57-б.)

«Аввобин» намози

«Аввобин» намози икки ракатли бўлиб, шом намозидан кейин биринчисига «Фалак», кейингисига «Нос» суралари «Фотиҳа»га кўшиб ўқилади. «Аввобин»ни олти ракатгача ҳам ўқиш мумкин.

: وعن عمار بن ياسر رضي الله عنهما قال
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
من صلى بعد المغرب ست ركعات غفرت
ذنوبه وإن كانت مثل زبد البحر).

Аммор ибн Ёсир (розияллоҳу анҳумо)дан ривоят қилинади: Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: «Ким шомдан кейин олти ракат намоз ўқиса, гарчи гуноҳлари денгиз кўпигидек кўп бўлса ҳам, кечирилади».

وأخرج الأئمة عن ابن عمر رضي الله عنهما
أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى بعد
المغرب ست ركعات كتب من الأوابين و تلا
قوله تعالى «إنه كان للأوابين غفورا».

Муҳаддислар Ибн Умар (розияллоҳу анҳумо)дан ривоят қиладилар: У деди: «Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар:

«Ким шомдан кейин олти ракат намоз ўқиса, уни Аллоҳ аввобинлардан, (яъни Аллоҳ таолонинг ҳузурига кўп тавба билан қайтувчилардан) деб ёзади ва ушбу ояти каримани ўқидилар: «Албатта, У аввобин, (яъни кўп тавба қилувчи ва пушаймон бўлувчи) бандасига магфиратлидир»⁶³.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- « مَنْ صَلَّى بَعْدَ الْمَغْرِبِ سِتَّ رَكَعَاتٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ فِيهَا بَيْنَهُنَّ بِسُوءٍ عُدِلْنَ لَهُ بِعِبَادَةِ ثِنْتَى عَشْرَةَ سَنَةً »

Абу Хурайра (розияллоху анху) айтди: «Расулуллоҳ (соллаллоху алайҳи васаллам) дедилар: «Кимки шом намозидан кейин олти ракат намоз ўқиса ва улар орасида ёмон гаплар гапирмаса, ўн икки санага тенг ибодат савоби берилади».

«Ҳифз ул-имон» намози

«Ҳифз ул-имон» намози икки ракатдан иборат бўлиб, биринчи ракатда «Фотиҳа»дан кейин «Фалақ», кейинги ракатда «Нос» сураларини кўшиб ўқилади. Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади.

«Таҳажжуд» намози

«Таҳажжуд» намозини 2 ракатдан 12 ракатгача ўқиш мумкин. 2 ракатдан ният қилган афзал. Барчасига икки ракатдан ният қилиб, тўрт ракат ўқиш ҳам мумкин. Ҳар бир ракатида «Фотиҳа»дан сўнг уч мартадан «Ихлос» сураси зам (қўшимча) қилинади. (Бошқа сураларни ҳам зам қилса бўлади.) Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади (баъзи азизларимиз: «Таҳажжуднинг савоби Пайғамбаримиз (соллаллоху алайҳи ва-

⁶³ «Исро» сураси, 25-оят.

саллам)га бағишланади», – дейишган. Бир йўла ҳаммаларига бағишланса ҳам бўлади).

Ўн икки ракат ўқийдиганлар қуйидаги тартиб билан ўқишлари манбаларда келтирилган:

Биринчи икки ракатнинг аввалига 12 марта, иккинчи ракати-га 11 марта;

Иккинчи икки ракатнинг аввалига 10 марта, иккинчи ракати-га 9 марта;

Учинчи икки ракатнинг аввалига 8 марта, иккинчисига 7 марта;

Тўртинчи икки ракатнинг аввалига 6 марта, иккинчисига 5 марта;

Бешинчи икки ракатнинг аввалига 4 марта, иккинчисига 3 марта;

Олтинчи икки ракатнинг аввалига 2 марта, иккинчисига 1 марта «Фотиҳа»га «Ихлос» сураси кўшиб ўқилади.

«Мақбули солат» деб ният қилиб, ҳар икки ракатида бир мартадан сураи «Ихлос» кўшиб ўқилади. Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади.

صلاة الليل: ذهب طائفة من العلماء إلى أن صلاة الليل فرض على النبي صلى الله عليه وسلم مستدلين بقوله تعالى: { يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ. قُمِ اللَّيْلُ إِلَّا قَلِيلًا⁶⁴ } فتكون مندوبة في حق غيره⁶⁵

Уламоларнинг баъзилари кечкурунги намозлар ҳукмини Расули акрам (соллаллоху алайҳи васаллам)га фарз бўлган, деб айтадилар. Далиллари ушбу ояти карима: «Эй (кийимларига) ўралиб олган киши (Муҳаммад алайҳиссалом!) Тунда (бедор бўлиб, намозга) туринг. Фақат озгина (ухлашга вақт қолсин).

⁶⁴ المزمل: 1 - 2

⁶⁵ فقه العبادات - حنفي - (ج 1 / ص ٧٠١)

«Ким шомдан кейин олти ракат намоз ўқиса, уни Аллоҳ аввобинлардан, (яъни Аллоҳ таолонинг ҳузурига кўп тавба билан қайтувчилардан) деб ёзади ва ушбу ояти каримани ўқидилар: «Албатта, У аввобин, (яъни кўп тавба қилувчи ва пушаймон бўлувчи) бандасига мағфиратлидир»⁶³.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- « مَنْ صَلَّى بَعْدَ الْمَغْرِبِ سِتَّ رَكَعَاتٍ لَمْ يَتَكَلَّمْ فِيهَا بَيْنَهُنَّ بِسُوءٍ عُدِلْنَ لَهُ بِعِبَادَةِ ثِنْتَيْ عَشْرَةِ سَنَةٍ »

Абу Хурайра (розияллоҳу анху) айтди: «Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) дедилар: «Кимки шом намозидан кейин олти ракат намоз ўқиса ва улар орасида ёмон гаплар гапирмаса, ўн икки санага тенг ибодат савоби берилади».

«Ҳифз ул-имон» намози

«Ҳифз ул-имон» намози икки ракатдан иборат бўлиб, биринчи ракатда «Фотиҳа»дан кейин «Фалақ», кейинги ракатда «Нос» сураларини кўшиб ўқилади. Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади.

«Таҳажжуд» намози

«Таҳажжуд» намозини 2 ракатдан 12 ракатгача ўқиш мумкин. 2 ракатдан ният қилган афзал. Барчасига икки ракатдан ният қилиб, тўрт ракат ўқиш ҳам мумкин. Ҳар бир ракатида «Фотиҳа»дан сўнг уч мартадан «Ихлос» сураси зам (қўшимча) қилинади. (Бошқа сураларни ҳам зам қилса бўлади.) Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади (баъзи азизларимиз: «Таҳажжуднинг савоби Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва-

⁶³ «Исро» сураси, 25-оят.

саллам)га бағишланади», – дейишган. Бир йўла ҳаммаларига бағишланса ҳам бўлади).

Ўн икки ракат ўқийдиганлар қуйидаги тартиб билан ўқишлари манбаларда келтирилган:

Биринчи икки ракатнинг аввалига 12 марта, иккинчи ракати-га 11 марта;

Иккинчи икки ракатнинг аввалига 10 марта, иккинчи ракати-га 9 марта;

Учинчи икки ракатнинг аввалига 8 марта, иккинчисига 7 марта;

Тўртинчи икки ракатнинг аввалига 6 марта, иккинчисига 5 марта;

Бешинчи икки ракатнинг аввалига 4 марта, иккинчисига 3 марта;

Олтинчи икки ракатнинг аввалига 2 марта, иккинчисига 1 марта «Фотиҳа»га «Ихлос» сураси кўшиб ўқилади.

«Мақбули солат» деб ният қилиб, ҳар икки ракатида бир мартадан сураи «Ихлос» кўшиб ўқилади. Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади.

صلاة الليل: ذهب طائفة من العلماء إلى أن صلاة الليل فرض على النبي صلى الله عليه وسلم مستدلين بقوله تعالى: { يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ. قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا⁶⁴ } فتكون مندوبة في حق غيره⁶⁵

Уламоларнинг баъзилари кечқурунги намозлар ҳукмини Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га фарз бўлган, деб айтадилар. Далиллари ушбу ояти карима: «Эй (кийимларига) ўралиб олган киши (Муҳаммад алайҳиссалом!) Тунда (бедор бўлиб, намозга) туринг. Фақат озгина (ухлашга вақт қолсин).

⁶⁴ المزمل: 1 - 2

⁶⁵ فقه العبادات - حنفي - (ج 1 / ص 701)

Шунинг учун «таҳажжуд» намози Ул Зотдан бошқаларга мустаҳаб ва савоби улуғ намоз бўлиб қолди.

وقد جاءت أحاديث كثيرة في بيان فضلها منها حديث
أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه و
سلم: (أفضل الصلاة بعد الفريضة صلاة الليل⁶⁶)
ومنها ما روي عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله
عليه و سلم قال: (ينزل الله إلى السماء الدنيا كل ليلة
حين يمضي ثلث الليل الأول فيقول: أنا الملك من ذا
الذي يدعوني فأستجيب له من ذا الذي يسألني فأعطيه
من ذا الذي يستغفني فأغفر له فلا يزال كذلك حتى
يضيء الفجر⁶⁷). وعن سلمان الفارسي رضي الله عنه قال: قال
رسول الله صلى الله عليه و سلم: (عليكم بقيام الليل
فإنه دأب الصالحين قبلكم وقربة لكم إلى الله عز و جل
ومكفرة للسيئات ومنهاة عن الإثم مطردة عن الحسد⁶⁸)

Кечкурун ўқиладиган намознинг фазилати тўғрисида кўплаб ҳадислар ворид бўлган. Улардан бири Абу Ҳурайра (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилинган ҳадисдир: **«Намозларнинг афзали фарз намозларидан кейин кечаси ўқиладиган намозлардир».**

Яна бири Абу Ҳурайра (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилинган ҳадис. Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтди:

«Ҳар кеча кечанинг аввалги учдан бири ўтганда Аллоҳ таоло дунё осмонига тушади (яъни, бир нидо қилувчи фаришта-

مسلم: ج 2 / كتاب الصيام باب 83 / 22 66

الترمذي: ج 2 / كتاب الصلاة باب 923 / 644 . وقد أول العلماء هذا الحديث وأمثاله بنزول ملك أو 67

أمر الله تعالى

بجمع الزوائد: ج 2 / ص 152 68

ни туширади) ва: «Мен Моликман, безавол подшоман. Менга дуо қиладиган борми? Дуосини мустажоб (қабул) қиламан. Мендан сўрайдиган борми? Сўраганини бераман. Истигфор айтадиган борми? Уни мағфират қиламан», – дейди. То тонг отгунча шу нидо бўлиб туради».

Ҳазрати Салмон Форсий (розияллоҳу анҳу) айтди: «Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар:

«Сизлар ўзингизга кечаси турмоқликни одат қилинглار. Чунки бу сизлардан илгари ўтган солиҳларнинг одати-дир. Сизларни эса Аллоҳ таолога яқинлаштирувчидир. Ёмонликларингизга каффорат бўлгувчидир ва гуноҳлардан қайтарувчидир. Ҳасаддан узоқлаштирувчидир» (Имом Термизий ривояти).

والمفتي به قول الصاحبين: إن الأفضل في صلاة
الليل اثنتين اثنتين وفي صلاة النهار أربعاً والأفضل
في الصلاة طول القيام ليلاً أو نهاراً وقال الإمام
محمد: كثرة الركعات أفضل من طول القيام لقوله
صلى الله عليه و سلم فيما رواه عنه ثوبان رضي الله عنه:
(عليك بكثرة السجود لله فإنك لا تسجد سجدة
إلا رفعك الله بها درجة وحط عنك بها خطيئة)

Ҳанафий мазҳабига оид «Фикҳ ул-ибодат» китобида: «Икки саҳиҳ китоб соҳибларининг сўзига фатво берилган, яъни кечаси ўқиладиган намозни икки ракат-икки ракатдан ўқиш афзалдир. Кундузи эса тўрт ракатдан ўқиш афзал. Намознинг кироати, яъни қиёми хоҳ кундузи, хоҳ кечаси бўлсин, узун бўлиши афзал», – дейилган.

Имом Муҳаммад дедилар: «Ракатларининг кўп бўлиши, қиёмининг узун бўлишидан афзалроқдир». Чунки Савбон (розияллоҳу анҳу) ривоятига кўра Пайғамбаримиз (соллаллоҳу

пирларига ҳадя қилинади. «Фотиҳа» сурасига бошқа сура зам қилса (қўшиб ўқиса) ҳам бўлади.

وَأَمَّا قَوْلُ ابْنِ الْعَرَبِيِّ : إِنَّمَا ذَلِكَ بَعْدَ صَلَاةِ الصُّبْحِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ فَأَشَارَ إِلَى مَا وَرَدَ فِي ذَلِكَ مِنَ الْأَحَادِيثِ فَمِنْهَا حَدِيثُ أَنَسٍ مَرْفُوعًا : مَنْ صَلَّى الصُّبْحَ فِي جَمَاعَةٍ ثُمَّ قَعَدَ يَذْكُرُ اللَّهَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ كَانَتْ لَهُ كَأَجْرِ حَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ . قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : تَامَّةٌ تَامَّةٌ تَامَّةٌ ، أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ وَغَيْرُهُ⁷²

«Ишроқ» намози тўғрисида ҳазрати ибн Арабий: «Ишроқ» деганда бомдод намозидан кейин қуёш чиққунча зикрга машғул бўлиб, сўнгра намоз ўқиб туриб кетишини назарда тутдилар. Бу тўғрида кўплаб ҳадислар ворид бўлди. Улардан бири ҳазрат Анас (розияллоҳу анҳу)дан марфуъан ворид бўлган ҳадисдир: «Ким жамоат билан бомдод намозини ўқиса, кейин то қуёш чиққунча Аллоҳни зикр қилиб ўтирсин, кейин икки ракат намоз ўқиса, у ҳаж ва умранинг савобини топган бўлади. Расули ақрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) уч марта айтдилар: «Тўлиқ (комилу мукаммал) ҳолда (ажр олади)». (Имом Термизий ва бошқалар ривоят қилишган)».

عن أنس قال قال رسول الله من صلى الفجر في جماعة ثم قعد يذكر الله (أي استمر في مكانه ومسجده) الذي صلى فيه فلا ينفيه القيام لطواف أو لطلب

تحفة الأحوذى - (ج ١ / ص ٦٥٤) 72

علم أو مجلس وعظ في المسجد بل وكذا لو رجع إلى بيته واستمر على الذكر حتى تطلع الشمس ثم صلى ركعتين (قال الطيبي أي ثم صلى بعد أن ترتفع الشمس قدر رمح حتى يخرج وقت الكراهة وهذه الصلاة تسمى صلاة الاشراف). كانت (أي المثوبة) له كحجة و عمرة قال (أي أنس) قال رسول الله تامة تامة تامة (صفة لحجة و عمرة كررها ثلاثا للتأكيد)⁷³.

«Ҳазрат Анас (розияллоҳу анҳу) айтдилар: Расули ақрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: «Ким жамоатда бомдодни ўқиса, кейин Аллоҳнинг зикри билан ўтирсин, яъни намоз ўқиган жойида ёки намоз ўқиган масжидида ўтирсин, шунингдек, бу ҳолатда тавоф қилишга кетса ёки илм талаб қилса ёки масжиддаги мавъиза мажлисига борса, манъ қилинмайди. Ёки шу ҳолида уйига қайтиб то қуёш чиққунча зикрда бардавом бўлса, кейин икки ракат намоз ўқиса, шу ишроқ намозидир». Шу ўринда ҳазрат Таййибий дерки, қуёш бир найза миқдорида кўтарилса, яъни макруҳ вақт чиққандан кейин намоз ўқиса, мана шу намоз ишроқ намози дейилади. Ушбу намоз ва зикрларни қилган киши учун ҳаж ва умра қилганнинг савоби берилади».

Ҳазрат Анас айтдилар: «Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам): «Уч марта тўлиқ, комилу мукаммал ҳолда бажарилган ҳаж ва умранинг савобини олади», – деб айтдилар. Уч марта айтишлари таъкид учун бўлиб, бу сўз ҳаж ва умранинг сифатидир».

وأخرج أبو الشيخ عن أبي أمامة رضى الله عنه أنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كانت الشمس من مطلعها

مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح - (ج ٤ / ص ٧٥) 73

كهيفة العصر من مغربها فقام العبد فصلى ركعتين
و أربع سجادات كتب له أجر ذلك اليوم حسنة و
كفر عنه خطيئته و إثمه. وأخرج الطبراني عن أم
هاني رضي الله عنها أنها قالت قال رسول الله صلى
الله عليه وسلم يا أم هاني هذه صلاة الإشراف⁷⁴.

«Ҳазрат Абу Шайх Абу Умома (розияллоҳу анҳу)дан келтирилди: «Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: *«Агар қуёш аср вақтидаги ҳолатда маширик томонда турган вақтда бир банда икки ракат намоз ўқиб, тўрт марта сажда қилса, шу кунги қилинган аср-ҳасанотларнинг ҳаммаси унга ёзилади ва хато-ғуноҳларига каффорат бўлади».*

Имом Табароний ҳазрати Умму Ҳоний онамиздан ривоят қилдилар: «Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: *«Эй Умму Ҳоний! Мана шу ишроқ намозидир».*

«Истихора» намози

«Истихора» намози кўпроқ намоз ўқишни ирода қилган хослар учун бўлиб, бу намоз «Ишроқ» намозидан кейин ўқиб олинади. «Истихора» намози икки ракат бўлиб, аввалги ракатда *«Кафирун»*, кейинги ракатда *«Ихлос»* сураси зам қилиб ўқилади (бошқа сураларни ҳам зам қилса бўлади). Савоби нақшбандия пирларига ҳадя қилинади.

Одатда, инсон бирор-бир ҳожат юзасидан иккиланган тақдирда Аллоҳдан тўғри йўлни кўрсатишини сўраб, кечқурун ётишдан олдин ўқиладиган махсус намоз ҳам «Истихора» намози дейилади.

⁷⁴ خزانة الأسرار ص 45

من سعادة ابن آدم رضاه بما يقضى الله واستخارة الله ومن شقاوة ابن آدم سخطه بما يقضى الله وتركه استخارة الله ومن سعادة ابن آدم ثلاث ومن شقوته ثلاث فمن السعادة المرأة الصالحة والمركب الصالح والمسكن الصالح ومن شقوته المرأة السوء والمركب السوء والمسكن السوء (أحمد ، والحاكم ، وابن عساكر عن إسماعيل بن محمد بن سعد بن أبي وقاص عن أبيه عن جده)⁷⁵

«Набий (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: *«Аллоҳ таолонинг қазои тақдирига рози бўлиш ва Аллоҳ таолога истихора қилиш Одам ўғлининг саодатидандир. Аллоҳ таолонинг қазои қадарига ғазаб қилиш, норози бўлиш ва истихорани қолдириш Одам ўғлининг бадбахтлигидир. Одам фарзандини қолдириш Одам ўғлининг бадбахтлиги ҳам учта (нарсаси)дир ва бадбахтлиги ҳам учта (нарсаси)дир. Саодати: солиҳа аёл, яхши маркаб (улов) ва яхши маскандир. Бадбахтлиги: ёмон хотин, ёмон улов ва ёмон маскандир».* Бу ҳадисни Имом Аҳмад, Имом Ҳоким ва Имом ибн Асокирлар Исмоил ибн Муҳаммад ибн Саъд ибн Абу Ваққосдан (Исмоил отаси Муҳаммаддан, ул зот боболари Саъд ибн Абу Ваққосдан) ривоят қилганлар».

وعن سعد أي ابن أبي وقاص قال قال رسول الله من سعادة ابن آدم رضاه بما يقضى الله له أي ومن سعادة ابن آدم استخارة الله ثم رضاه بما حكم به وقدره وقضاه كما يدل عليه مقابله بقول ومن شقاوة ابن آدم تركه

جامع الأحاديث - (ج ٢٢ / ص ١٥)⁷⁵

استخارة الله أي طلب الخيرة منه فإنه يختار له ما هو
خير له ولذا قال بعض العارفين اترك الاختيار وإن كنت
لا بد أن تختار فاختر أن لا تختار وربك يخلق ما يشاء
ويختار وقد قال تعالى وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى
الله ورسوله أمرا أن يكون لهم الخيرة من أمرهم (الأحزاب
ومن شقاوة ابن آدم سخطه أي غضبه وعدم رضا⁷⁶)
بما قضى الله له فالرضا بالقضاء باب الله الأعظم⁷⁶

«Саъд ибн Абу Ваққос (розияллоҳу анху)дан: «Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) айтдилар: «Аллоҳ таолонинг қадари қазосига рози бўлмоқ одам фарзандининг саодатидандир». Яъни, Аллоҳ таолога истихора қилмоқ, кейин унга ҳукм қилганига, тақдири белгиланганига ва қазосига рози бўлишдир. Бунга кейинги айтилаётган муқобил сўзлар далолат қиляпти. Одам фарзандининг шақовати – бадбахтлиги Аллоҳ таолога истихора қилишни тарк этишидир. Яъни, яхшилик, хайрни талаб қилишни тарк этишдир. Чунки Аллоҳ унга яхшиликни ихтиёр қилади. Шунинг учун ҳам баъзи орифлар айтдилар: «Ихтиёр қилишни кўй! Агар сенга ихтиёр қилиш зарур бўлса, сен ихтиёр қилмасликни танлагин! Сенинг Парвардигоринг эса хоҳлаган нарсасини яратади ва ихтиёр қилади. Ваҳоланки, Аллоҳ ўз Каломида шундай марҳамат қилади:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ
أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ

⁷⁶ مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح - (ج ٥١ / ص ١٣٢) ⁷⁶

«Аллоҳ ва Унинг Расули бирор ишни ҳукм қилсалар, бирон-бир мўмин ёки мўминага (уни бажариш ёки бажармаслик) ишларида ихтиёр бўлиши мумкин эмасдир»⁷⁷.

Одам фарзандининг бадбахтлиги Аллоҳ таоло унинг фойдасига қазо-ҳукм қилганига қаттиқ ранжиши, яъни ғазаб қилиши ва рози бўлмаслигидир. Демак, қазои қадарга рози бўлмоқлик Улуғ Аллоҳ таоло (ризалиги)нинг эшигидир.

عن الشرنبلالي، ويقرأ فيهما الكافرون
والاخلاص كما في الضياء،⁷⁸

«Радд ул-мухтор»нинг хошиясида ҳазрат Шурунбулолий (рахматуллоҳи алайҳ)дан келтирдилар: «Истихора намозининг ракатларида «Кафирун» ва «Ихлос» сураларини кўшиб ўқийди». «Аз-Зиё» китобида ҳам шундайдир.

«Зухро (катта чошгоҳ)» намози

«Зухро» намози кўпроқ намоз ўқишни ирода қилган хосларга берилади. Тўрт ракатли намоз икки ракатдан ўқилади. Аввалги ракатда «Фотиҳа» сурасидан кейин «Шамс» сураси, иккинчи ракатда «Лайл» сураси зам қилиниб, салом берилгач, яна икки ракатнинг аввалида «Зухро» сураси ва кейинги ракатда «Шарҳ» сураси зам қилиб ўқилади. Савоби нақшбандия пирларга ҳадя қилинади.

سنة الضحى: وهي أربع ركعات على المختار لتواتر
الأخبار الصحيحة فيها فعن عائشة رضي الله عنها قالت: (كان
رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي الضحى أربعاً)

⁷⁷ «Ахзоб» сураси, 36-оят.

⁷⁸ حاشية رد المحتار - (ج 2 / ص 42) ⁷⁸

бўлган садақотларнинг мақомида туради (яъни, садақотларнинг ўрнини босади)».

عن أَبِي ذَرٍّ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ « يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سُلَامَى مِنْ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ وَيُجْزَى مِنْ ذَلِكَ رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا مِنَ الضُّحَى ».⁸³

Ҳазрат Абу Зарр Ғифорий (розияллоҳу алайҳи)дан ривоят қилдилар: Набий (соллаллоҳу алайҳи васаллам) дедилар:

«Жасадингиздаги ҳар бир бўғимдан садақа бериш вожиб бўлиб қолади. Ҳар бир тасбеҳингиз садақадир, ҳар бир таҳмидингиз (ҳамд айтмоқлигингиз) садақадир, ҳар бир таҳлилингиз садақадир, ҳар бир такбирингиз садақадир, амри маъруф – яхшиликка буюришингиз садақадир, наҳий мункар – ёмонлик, гуноҳдан қайтаришингиз садақадир. Буларнинг ҳаммасидан кифоя бўладигани эса, икки ракат «Зуҳо» намозини ўқишлиқдир» (Имом Муслим ривояти).

عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ ، وَأَبِي ذَرٍّ ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ، أَنَّهُ قَالَ : ابْنُ آدَمَ ارْكَعْ لِي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ مِنْ أَوَّلِ النَّهَارِ أَكْفِكَ آخِرَهُ قَالَ أَبُو عِيسَى : هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ⁸⁴

مسلم : ج ١ / كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب ٣١ / ٤٨ / ٨٣
شرح السنة (احاديث فقط) - (ج ١ / ص ١٤٢) / ٨٤

ويزيد ما شاء الله⁷⁹ . وقد جاء في تفسير قوله تعالى وإبراهيم الذي وفى⁸⁰ { أنه وفى عمل يومه بأربع { ركعات من الضحى⁸¹ . والأفضل المواظبة عليها : ويبدأ وقتها من ارتفاع الشمس قدر رمح إلى قبيل الزوال⁸²

«Зуҳо намози» китобларда «Зухонинг суннати» деб ҳам юритилади: «Саҳиҳ мутавотир хабарлар асосида ихтиёр қилингани тўрт ракатдир». Ойшаи Сиддиқа (розияллоҳу анҳо)дан ривоят: «Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) «Зуҳо» намозини тўрт ракат ўқир эдилар ва Аллоҳ хоҳлаганча зиёда қилар эдилар».

Ҳақиқатда Аллоҳ таолонинг: إبراهيم الذي وفى

«Ва Иброҳимдирки, у вафо қилди» ояти тафсирида келтирилди: «Албатта, Иброҳим (соллаллоҳу алайҳи васаллам) шу кунги амалларини тўрт ракат «Зуҳо» намози билан тўлдиран эдилар. Афзали, бу намозга доимий ёндашишдир. Зуҳо намозининг вақти қуёш заволга боришига бир найза қолгандан бошланади».

وتقوم صلاة الضحى مقام الصدقات الواجبة على كل مفصل من بني آدم إذا أصبح آمنا في سربه . معافى في جسده

«Зуҳо намози» жасади саломат, қалбида имони қомил бўлиб тонг орттирган Одам фарзандининг ҳар бир бўғими учун вожиб

مسلم : ج ١ / كتاب صلاة المسافرين وقصرها باب ٣١ / ٤٧ / ٧٩

النجم : ٧٣ / ٨٠

أخرجه ابن أبي حاتم وابن جرير

فقه العبادات - حنفي - (ج ١ / ص ٧٠١) / ٧٦

Ҳазрат Абу Зарр ва Абу Дардо (розияллоҳу анхумо) ривоят қилган ҳадисда Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) Аллоҳ номидан куйидаги ҳадиси қудсийни айтганлар: «Аллоҳ айтди: *«Эй, Одам фарзанди! Кун аввалида менинг ризолигим учун тўрт ракат намоз ўқигин. Куннинг охиригача Мен сенга кифоя қиламан* (Яъни, ҳожатларингни равон қиламан, муродингни бераман ва то шу куннинг охиригача ёмон кўрган нарсангни сендан даф этаман)».

Ҳазрат Абу Исо Термизий: «Бу яхши ғариб ҳадисдир», – дедилар.

عن أنس بن مالك ، قال: خدمت رسول الله صلى الله عليه وسلم فما قال لشيء فعلته: لم فعلته؟ ولا قال لشيء كسرتة: لم كسرتة؟ وكنت واقفا على رأس رسول الله صلى الله عليه وسلم أصب على يديه الماء، فرفع رسول الله صلى الله عليه وسلم رأسه، فقال: «ألا أعلمك ثلاث خصال تنتفع بها؟» قال: قلت: بلى، بأبي وأمي يا رسول الله، قال: «من لقيت من أمتي فسلم عليه يطول عمره، وإذا دخلت بيتك فسلم عليهم يكثر خير بيتك، وصل صلاة الضحى فإنها صلاة الأبرار»⁸⁵ الأبرار: (جمع بر وهم الأتقياء والصالحون)

«Анас ибн Молик дедилар: «Мен Жаноб Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)га хизмат қилдим. Бирон иш қилган бўлсам, нега буни қилдинг?» – демадилар. Бирон нарсани синдириб кўйсам: – «Нега буни синдиридинг? – ҳам демадилар.

⁸⁵ شعب الإيمان للبيهقي - (ج ٨١ / ص ٧٦٢)

Жаноб Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг бошида туриб, кўлларига сув қуяр эдим. Бир куни муборак бошларини кўтардилар ва: «*Сенга манфаат етказадиган уч хислатни ўргатайми?*» – дедилар.

– Отам ва онам сизга фидо, ё Расулуллоҳ! Айтинг, – дедим.

– *Менинг умматимдан кимга йўлиқсанг, унга салом бергин! Умринг узун бўлади. Уйингга кирсанг, уйингдагиларга салом бергин! Уларнинг яхшиликлари, хайри кўпаяди. «Зухро намози»ни ўқигин! Чунки бу аброрлар (яхшилар)нинг намозидир.*

وثبت عن معاذة، عن عائشة، أن النبي صلى الله عليه وسلم

كان يصلي صلاة الضحى أربع

ركعات، ويزيد ما شاء الله⁸⁶.

Ҳазрат Муоз (розияллоҳу анху)нинг Ойшаи Сиддиқа (розияллоҳу анҳо)дан ривоят қилганлари собит бўлган. «Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи васаллам) «Зухро намози»ни тўрт ракат ўқир эдилар. Кейин хоҳлаганларича унга зиёда қилар эдилар».

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: نَا بِشْرُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: نَا سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ الْيَمَامِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا، يُقَالُ لَهُ: الضُّحَى، فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ نَادَى مُنَادٍ: أَيُّنَ الَّذِينَ كَانُوا يُدِيمُونَ عَلَى صَلَاةِ الضُّحَى؟ هَذَا بَابُكُمْ (فَادْخُلُوهُ بِرَحْمَةِ اللَّهِ)⁸⁷ خزينة الأسرار ص 55

⁸⁶ معرفة السنن والآثار للبيهقي - (ج 4 / ص 072)

⁸⁷ المعجم الكبير للطبراني - (ج ٠٢ / ص ٠٣)

Ҳазрат Абу Хурайра (розияллоху анху)дан Абу Салама, Яхё ибн Абу Касир, Сулаймон ибн Довуд ал-Ямомий, Бишр ибн ал-Валид, Муҳаммад ибн ан-Назрлар ривоят қилдилар: «Пайғамбар (соллаллоху алайҳи васаллам) дедилар: «*Жаннатда бир эшик бор. У Зухро дейилади. Қиёмат куни бўлганида нидо қилгувчи нидо қилади: «Зухро намози»ни доимий ўқиб юрганлар қани?! Мана бу сизларнинг эшигингиз. Аллоҳ таолонинг раҳмати ила ундан (жаннатга) киришлар*».

НАФЛ РЎЗАЛАРИ

Нафл намозлари солиқнинг даражасини кўтаргани каби нафл рўзалари ҳам савобларининг кўпайишига ва даражасининг ошишига сабаб бўлади.

Ҳазрат Пайғамбаримиз (соллаллоху алайҳи васаллам) кўп нафл рўза тутганлар ва бошқаларни ҳам бунга тарғиб қилганлар. Бу борада кўп саҳиҳ ҳадислар ворид бўлган. Имкони бор солиқлар бу рўзаларни тутишга ҳаракат қилганлар.

Ражаб ойида энг ози уч кун нафл рўза тутилади

قال عُثْمَانُ بْنُ حَكِيمٍ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ صَوْمِ رَجَبٍ وَنَحْنُ يَوْمَئِذٍ فِي رَجَبٍ فَقَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا - يَقُولُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَصُومُ حَتَّى نَقُولَ لَا يُفْطِرُ وَيُفْطِرُ حَتَّى نَقُولَ لَا يَصُومُ. رواه الأربعة

Усмон ибн Ҳакимдан ривоят қилинади: «Ражаб ойи эди. Саъид ибн Жубайрдан Ражаб рўзаси ҳақида сўрадим. У: «Ибн Аббос (розияллоху анхумо)нинг: «Расулulloх (соллаллоху алайҳи васаллам) рўза тутар эдилар, ҳатто оғизларини очмасалар керак, дер эдик. Оғизлари очик бўларди, ҳатто рўза тутмасалар керак, дер эдик», деяётганини эшитганман», – деди».

Шаъбон ойида ўн беш кун рўза тутилади⁸⁸

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَكْمَلَ صِيَامَ شَهْرٍ إِلَّا رَمَضَانَ، وَمَا رَأَيْتُهُ أَكْثَرَ صِيَامًا مِنْهُ فِي شَعْبَانَ. كَانَ يَصُومُهُ إِلَّا قَلِيلًا، بَلْ كَانَ يَصُومُهُ كُلَّهُ. رواه الأربعة

Ойша (розияллоху анҳо)дан ривоят қилинади: «Расулulloх (соллаллоху алайҳи васаллам)ни Рамазондан бошқа ойнинг рўзасини тўлиқ тутганликларини кўрмадим. Шаъбонда тутганчалик кўп рўза тутганликларини ҳам кўрмадим. Бир неча кундагина рўза тутмас эдилар. Балки ҳаммасини тутар эдилар, десак ҳам бўлаверади» (Тўртовлари ривоят қилишган).

Шаввол ойида олти кун рўза тутилади

عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ صَامَ رَمَضَانَ ثُمَّ أَتْبَعَهُ سِتًّا مِنْ شَوَّالٍ كَانَ كَصِيَامِ الدَّهْرِ». رواه الخمسة إلا البخاري

Абу Айюб Ансорий (розияллоху анху)дан ривоят қилинади. Набий (соллаллоху алайҳи васаллам): «Ким Рамазон рўзасини тутиб, кетидан шавволдан олти кун рўза тутса, йил бўйи рўза тутгандек бўлади, – дедилар» (Бешовларидан фақат Имом Бухорий ривоят қилмаган).

⁸⁸ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Нақшбандия. – Тошкент: 2018. – 108–114-бетлар.

Зулҳижжа ойида тўккиз кун рўза тутилади

وَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ أَوْ حَفْصَةُ رَضِيَ اللَّهُ
عَنْهُمَا: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
يَصُومُ تِسْعَ ذِي الْحِجَّةِ وَيَوْمَ عَاشُورَاءَ.

Умму Салама ёки Ҳафса (розияллоҳу анҳумо)дан ривоят қилинади: «Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) Зулҳижжанинг тўккиз кунида ва Ашуро кунида рўза тутар эдилар» (Абу Довуд, Насоий ва Аҳмад ривоят қилишган).

Мухаррам ойининг тўкқизинчи ва
ўнинчи кунлари рўза тутилади

عن بَنِّ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: صَامَ الرَّسُولُ
اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ وَأَمَرَنَا بِصِيَامِهِ، قَالُوا: يَا
رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ يَوْمٌ تُعْظَّمُهُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى. قَالَ
فَإِذَا كَانَ الْعَامُ الْمُقْبِلُ صُمْنَا يَوْمَ التَّاسِعِ. فَلَمْ
يَأْتِ الْعَامُ الْمُقْبِلُ حَتَّى تُوَفِّي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Ибн Аббос (розияллоҳу анҳумо)дан ривоят қилинади. «Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) Ашуро кунининг рўзасини тутдилар ва у куннинг рўзасини тутишга амр қилдилар. Одамлар: «Эй Аллоҳнинг Расули, бу кунни яхудий ва насоролар улуғлайдилар», – дейишди. У Зот (соллаллоҳу алайҳи васаллам): «Қачон келаси йил бўлса, ишиааллоҳ, тўкқизинчи куннинг рўзасини ҳам тутамиз», – дедилар.

Бас, келаси йил бўлмасдан туриб, Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) вафот этдилар» (Имом Муслим ва Абу Довуд ривояти).

Ҳар ойнинг 13, 14 ва 15 кунлари рўза тутиш

عَنِ ابْنِ مِلْحَانَ الْقَيْسِيِّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى
اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا أَنْ نَصُومَ الْبَيْضَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ وَأَرْبَعَ عَشْرَةَ
وَخَمْسَ عَشْرَةَ. قَالَ وَقَالَ «هُنَّ كَهَيْئَةِ الدَّهْرِ».

Милҳон Қайсий (розияллоҳу анху)дан ривоят қилинади. «Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бизга ойларнинг 13, 14 ва 15 да рўза тутишни амр қилар эдилар ва: «Улар худди йил бўйига ўхшайди», – дер эдилар» («Сунан» эгалари ривоят қилишган).

Ҳар ҳафтанинг душанба ва пайшанба
кунлари рўза тутилади

أَنَّهُ انْطَلَقَ مَعَ أُسَامَةَ إِلَى وَادِي الْقُرَى يَطْلُبُ مَالًا لَهُ،
وَكَانَ يَصُومُ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ، فَقَالَ لَهُ مَوْلَاهُ
لِمَ تَصُومُ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَالْخَمِيسِ وَأَنْتَ شَيْخٌ كَبِيرٌ؟ فَقَالَ
إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَصُومُهُمَا، فَسُئِلَ عَنْ ذَلِكَ
فَقَالَ: «إِنَّ أَعْمَالَ النَّاسِ تَعْرُضُ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَيَوْمَ
الْخَمِيسِ، فَأَحِبُّ أَنْ يُعْرَضَ عَمَلِي وَ أَنَا صَائِمٌ»

«Усома ибн Зайд (розияллоҳу анху) ўз молининг талабида Водий ал-Куро томон жўнади. У душанба ва пайшанба кунлари рўза тутар эди. Ходими унга: «Нима учун кекса бўла туриб душанба ва пайшанба кунлари рўза тутасиз?» – деди. «Аллоҳнинг Набийси бу икки куннинг рўзасини тутар эдилар. Бу ҳақда

сўраганларида: «Бандаларнинг амаллари душанба ва пайшанба кунлари арз қилинади, менинг амалим арз қилинганда рўзадор ҳолда бўлишни яхши кўраман», дедилар», – деди» («Сунан» эгалари ривоят қилишган).

12. Шайтонни душман билиш

شیطان نی دشمن بیلش

Тарикат йўлининг асосларидан бири шайтоннинг очик душман эканлигини билиш ва шунга яраша тадбир қилишдир. Шайтон инсоннинг азалий ва очик душмани экани Қуръони каримда такрор-такрор келади.

Солик қачонки зикрдан чекинса, дунё мухаббати кўнглини банд қилиб, хою ҳаваслар гирдобиди қолса, шайтон унга ғолиб келиши муқаррар. Аллоҳ таоло инсонни огоҳлантириб айтадики:

وَمَنْ يَغْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نَقِيضٌ
لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ

«Кимки Раҳмон зикридан (Қуръон насихатларидан) кўр бўлиб олса (юз ўгирса), Биз унга шайтонни улфат қилиб қўйгаймиз, бас, у унга ҳамроҳдир»⁸⁹.

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا

«Аниқки, шайтон сизларга душмандир, бас, уни душман тутинглар»⁹⁰.

Аллоҳ таоло бандасини огоҳлантириб, унга Шайтоннинг душманлигини янада очик баён қилиб беради:

⁸⁹ «Зухруф» сураси, 36-оят.

⁹⁰ «Фотир» сураси, 6-оят.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا
إِبْلِسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ
أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ
لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا

«Эсланг (эй Мухаммад), фаришталарга: «Одамга таъзим қилинг», – дейишимиз билан саждага эгилдилар. Фақат иблис (сажда қилмади). У жинлардан эди. Бас, Парвардигорининг амрига бўйсунидан бош тортди. Энди сизлар (эй одам фарзандлари) Мени қўйиб, уни (яъни, шайтонни) ва зурриётларини дўст тутурмисиз? Улар сизларга душман-ку! У (шайтон) золим кимсалар учун (Аллоҳнинг ўрнига ибодат қилинадиган) нақадар ёмон ўринбосардир»⁹¹.

Шайтон нафс каби кўзга кўринмас, аммо инсон билан бирга унинг қон томирларида оқиб юрувчи, қалбига қутку солувчи малъундир. София бинти Жаҳш (розияллоҳу анҳу) ривоят қилган бир ҳадисда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

«إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ الْإِنْسَانِ مَجْرَى الدَّمِ»

«Албатта, шайтон одам боласининг қон томирларида юради» (Имом Муслим ривояти), – деганлар.

Шайтоннинг йўриғига юрган, васвасасига учган киши икки дунёда хор ва беобрў бўлади. Қуръони карим ва Ҳадиси шарифларда шайтондан паноҳ тилаш, ундан ҳазар қилишга буюрилгани каби, машойихларимиз ҳам иблиснинг найрангларига учмасликни, душманлигини ҳис қилиб, унга қарши мужодала қилиб яшашни таъкидлаганлар.

Шайх Юсуф Ҳамадоний айтадики: «Дунё ва ёмонликка буюрувчи нафс – душманга қарши мужодала қилмоқ – курашмоқ

⁹¹ «Каҳф» сураси, 50-оят.

сингари шайтонга қарши кураша олиш тариқатнинг асосларидан биридир. Шуни билгинки, – дейди Ҳамадоний ҳазратлари, – **нафс, шайтон ва дунё – дин йўлидан оздириш учун банданинг ирода ва ихтиёри йўлидаги ғовдир.** Шайтон васвасаси гуноҳ ишлар қилишга даъват этади, нафснинг хийла-найранги фиску фасодга чакиради. Дунё эса кўз олдинда ўзига оро бериб жилваланади, ўз хизматига чорлайди. Мужоҳада эса сенинг ихтиёр ва ироданг ўрин олган кўнгил дарвозасида ўтириб, мувоқабага даъват қилади. Қалбга келган фикр-хотиралар агар гуноҳ бўлса, шайтондан келаётганини англаб, уни даф қилишга машғул бўлади. Яъни садоқат ва ҳузур билан Аллоҳнинг даргоҳига бош уради. Аллоҳ таолонинг зикрини ўзига қалқон қилиб, шайтонга қарши туради. Шу йўл билан инсон гуноҳ қилишдан сақланади ва шайтон даф бўлади. Агар қалбда нафсоний роҳат ва истаклардан иборат шаҳвоний хотира бўлса, Аллоҳнинг паноҳига сифиниб, рўза тутиш, ибодат қилиш билан машғул бўлинади, хайрли бир сафарга яёв чиқилади. Ёки халқ орасида ўзини маломат қилувчи, омманинг нафратига сазовор этувчи бир иш содир этадики, бу орқали нафсига ор, нафрат ва маломат келтиради. Зеро, душманни бир марта енгиб, қулолини кўлидан тортиб олдингми, энди у билан курашиш осон кечади...»

Ривоятларда айтилишича, Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) шайтонга савол берадилар:

- Эй лаъин (шайтон), сен ўтирганингда дўстинг кимдир?
- Фоиз олувчи.
- Савдода дўстинг ким?
- Зино қилувчи.
- Ётоқда дўстинг ким?
- Маст, сархуш, ароқ ичувчи.
- Меҳмонинг ким?
- Ўғри.
- Элчинг ким?
- Сехргарлар.

– Кўзингнинг нури нима?

– Талок.

– Севгилинг ким?

– Жума намозини ташлаганлар.

Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бу гал бошқа мавзуга ўтадилар:

– Эй лаъин, сени нима хафа қилади?

– Аллоҳ йўлида жиходга чопган отларнинг кишнашлари.

– Жисмингни нима эритади?

– Тавба қилганларнинг тавбаси.

– Жигарингни нима парчалайди?

– Кеча ва кундуз Аллоҳга қилинган кўп-кўп истиғфорлар.

– Юзингни нима буриштиради?

– Яширинча берилган садақа.

– Кўзларингни нима кўр қилади?

– Ярим кечада ўқилган намоз.

– Бошингни эгдирадиган нима?

– Яна ярим тунда ўқилган намоз.

– Бошингни яна нима эгдиради?

– Жамоат билан кўп ўқиладиган намоз.

Набийи муҳтарам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бошқа мавзуга кўчдилар:

– Ишингдан сени нима чалғитади?

– Уламолар мажлислари.

– Овқатни қандай ейсан?

– Чап қўлим билан, бармоқларимнинг учи билан ейман.

– Гармсел шамоли эсан, ҳаво иссиқ бўлган вақтда болаларингни қаерда сақлайсан?

– Инсонларнинг тирноқлари орасида⁹²...

Манбаларда келтирилишича, шайтони лаъин мусулмонларнинг энг улуғ ибодати бўлган намоздан чалғитиш учун жуда

⁹² «Шайтон хийлалари». «Шайтони лаъиннинг мазаммати». – Тошкент: «Мовароуннаҳр». 1994. – 19-бет.

кўп хийлаю найранглар қилади. Намоздан тўсиш учун барча хунарларини ишга солади. Шайтон бундай ҳаракатлар қиларкан:

1. Банда намоз ўқимоқчи бўлса, уни васваса қилади: «Ҳали вақт бор-ку, ҳозир бандсан, олдин ишингни битир, кейин ўқирсан», – дейди.

2. Намозини кечиктиролмаса, одам-шайтонлардан бири-ни йўллаб, улар воситасида кечиктиради.

3. Буни ҳам қилолмаса, унга намоз ўқиётганида келиб: «Ўнгга қара, чапга қара», – дейди. Қараши билан юзидан ўпиб, пешонасини силаб кўяди. Кейин эса: «Намозинг бузилди!» – деган васваса билан намоздан чиқаради.

4. Ўнгу сўлга қаратолмаса, якка намоз ўқиётганида келади-да, худди хўроз дон чўкиганидек тез-тез ўқишини буюради.

5. Буни ҳам қилдирилмаса, жамоат билан намоз ўқиётганида келиб, бошини имомдан олдин саждадан кўтаришини буюради ва намозини бузади. Аллоҳ эса бундайларни қиёмат куни «эшак бошли» қилиб тирилтиради.

6. Буни ҳам эплотмаса, намозда бармоқларини қарсиллатишини буюради... Шу тариқа менга тасбеҳ айтган бўлади.

7. Камбағалу бечораларга бориб, намоз ўқимасликларини буюради. «Намоз сизларга мол-мулк бермайди. Ундан кўра мол-давлат йиғинглар, сизлар ҳам бой бўлинглар», «намоз сизлар учун шарт эмас, бекорга вақт кеткизманг», – дейди.

8. Касалларнинг ёнига боради-да, уларга: «Касалларга мажбурият йўқ, тузалгач, ўқийверасиз!» – дейди. Уларни ношукурлик билан Аллоҳга «исён» қилишга чақиради ва баъзиларига куфр сўзларни айттиришга ҳам эришади.

Иблис:

قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ

ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ

أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ

«У: «Қасамки, энди мени йўлдан оздирганинг сабабли мудом Сенинг тўғри йўлинг устида Уларни (Одам болаларини) кутиб ўтирурман. Сўнгра уларга олдиларидан ва ортларидан, ўнгу сўлларидан келиб (тўғри йўлдан оздирурман) ва (оқибатда) уларнинг кўпларини (берган неъматларингга) шукур қилган ҳолларида топмайсан», – деди»⁹³.

Аммо банда Аллоҳга юзланса, ундан мадад сўраса, Унинг амрларига ва тақиқларига қулоқ солса, шайтон унга зарар қилолмайди ва, аксинча, иблисининг макри ўзига қайғу келтиради.

Раббимиз:

إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا

«... Шубҳасиз, шайтоннинг макри заиф бўлувчидир!» – дейди⁹⁴.

Фақиҳ Абуллайс Самарқандий шундай таъкидлайди: «Банданинг тўртта душмани бор ва у уларнинг ҳар бири билан курашмоққа мажбурдир:

1. Дунё. 2. Нафс. 3. Шайтон. 4. Шайтоний одамлар.

Исо ибн Марям (алайҳиссалом) айтган эканлар: «Кимнинг қандай ҳалок бўлиши ажабланарли эмас. Ажабланарлиси, киши қандай қилиб нажот топганидир». Яъни жаннат нафс ёқтирмаган нарсалар билан, дўзах шаҳватлар билан ўралган. Ҳар бандада уни васваса қиладиган шайтон ва яхши ишга илҳомлантирадиган фаришта бор. Шайтон зийнатлаш ва алдашда давомли бўлса, фаришта ундан қайтаришга ва яхшиликка илҳомлантиришга ҳаракат қилади. Нафс қайси тарафда бўлса, ўшаниси ғолиб бўлади»⁹⁵.

⁹³ «Аъроф» сураси, 16–17-бет.

⁹⁴ «Нисо» сураси, 76-оят. Шайтон билан боғлиқ бу фикрлар «mehtob. uz» сайтидан олинди.

⁹⁵ Ал-Фақиҳ Абуллайс ас-Самарқандий. «Танбеҳ ул-ғофилин». – Тошкент: «Мовароуннахр», 2013. – 519-б.

Улуғ валийлардан Жалолиддин Румий ёзадики: «Ана у душман бор-ку! Сизнинг бобонгизга ҳам адоват туйди ва уни Иллийиндан зиндонга ташлади. Кўнгил шатранжининг шохини ҳам мот этди ва жаннатдан чиқарди, балоларга гирифтор қилди. У ҳасадгўй бизнинг ота-оналаримизнинг тож-тахтини ҳам шартта эгаллади»⁹⁶.

Аммо шайтон ҳар қанча душман бўлмасин, инсон қилғиликни қилиб, шайтонга тўнкаши, уни айбдор қилиши инсофдан эмас. Ҳазрат Навоий «Лисон ут-тайр»да айнан шу масалага ишора қилади. Инсоннинг жузъий ихтиёри борлиги, гуноҳу савоб ишларни қилишда ҳам ихтиёрли экани қуйидаги ҳикоятдан англашилади.

Ҳикоят

«Келди Хирқоний қошига бир мурид,
Ўз сулуку тоатидин ноумид.

Дедиким: «Иблис пурфанлиқ қилур,
Кўнглума ҳар ишда раҳзанлиқ қилур.

Ҳам намозимға етар ондин қусур,
Зикру тасбеҳимға доғи юз футур».

Муршиди комил деди: «К-эй зулмкеш,
Тиғи жаврунг бирла шайтон кўнгли реш.

Онда ҳам сендин шикоятлардурур,
Жавру зулмунгдин ривоятлардурур.

Дер манга қисм этмиш аввалдин илоҳ,
Макр ила эл ҳолини қилмоқ табоҳ.

Роҳзанлиқ айламак исён сари,
Бошламоқ йўл водийи нуқсон сари.

⁹⁶ Мавлоно Румий. Қалб кўзингни оч. Ҳикматлар. – Тошкент. 2015. – 153-б.

Сен муриде айланишсен тарбият,
Ким анга мендин фузундур бу сифат.

Ҳар қачон келдим бу шаррун носға,
Ким солай кўнглини бир васвосға.

Қайси мункирким манга макбул эди,
Кўнгли кўрдумким, анга машғул эди.

Ҳар тахайюлким манга эрди маҳол,
Хотирида эрди мамлу ул хаёл.

Айламакни санга талқинлар баса,
Бизни шайтон қилди таҳсинлар баса.

Раҳмат ушбу макр ила тазвиринга,
Ким дегай: «Шайтонки, раҳмат пиринга».

Деди: «Шайтон айланиш тухмат манга,
Ул берур ҳар лавҳга рағбат манга».

Деди шайх: «Аҳсанта бу янглиғ маош,
Ким санга шайтон била бўлғай талош.

Мен арода бўлғомен ҳукм эткучи,
Ёрғу айлаб, узрунгузга еткучи.

Ҳам санга юз қатла шайтондин уёт,
Ҳам анга сен шуми нодондин уёт».

(Хараконий⁹⁷ қошига ўз сулук ва тоатидан ноумид ҳолда бир мурид кириб келди ва деди:

⁹⁷ Абулҳасан Хараконий (963–1033). «Шайх ул-аср» унвонига эга бўлган Шайх Хараконий Хуросоннинг Бистом шаҳрига боғлиқ Харакон қишлоғида камбағал оилада туғилган. Боязид Бистомий ҳазратларининг маънавий халифаси, Шайх Абу Али Фармадийнинг шайхи (Назмий асарларда вазн талабига кўра «Хирқоний» ёки «Харқоний» ёзилиши мумкин. – С. Сайфуллоҳ).

– Иблис менга кўп хунарлар кўрсатиб, кўнглимга ҳар ишда йўлтўсарлик қилмоқда. Ундан намозимга қусур, қилган барча зикру тасбеҳларимга юз хил путур етмоқда.

Комил муршид унга шундай деди:

– Эй зулмкор, жабринг тиғи билан шайтоннинг кўнгли яра-ланди! У ҳам сенинг устингдан шикоят қилиб, жабру зулминг хақида ҳар хил сўзлар айтди. У дедики: «Менга Ҳақ аввалдан макр билан кишилар ҳолини танг қилишни қисмат этган. Мен одамларни исён сари бошлаб бораман, уларни нуқсон водийси томон етаклайман. Сен шундай бир мурид тарбият қилибсанки, унда бу сифатлар мендагидан ҳам ортиқроқдир! Ҳар қачон одамларнинг энг ёмони бўлган ушбу муриднинг олдига келиб, кўнглига бирор бир васваса солай десам, менга мақбул тушган ҳар қандай ёмон иш билан унинг кўнгли олдиндан машғул эканлигини кўрдим. Ҳатто менинг ҳаёлимга келмаган ишлар ҳам унинг хотирида маҳкам ўрнашиб олган бўларди».

Шайтон сенинг ҳақингда ушбу гапларни айтиб, бизга ҳам кўп «тахсин»лар ўқиди. Ушбу макр ва хийла-найрангларинг учун сенга ҳам кўпдан-кўп раҳмат. Чунки шайтоннинг ўзи таълим берган пирингга раҳмат деб кетди.

Мурид:

– Шайтон менга тухмат қилибди, аслида унинг ўзи мени ёмон ишлар томон рағбатлантирар эди, – деди.

Шайх эса:

– Жуда яхши ишлар қилиб, сен шайтон билан талашмоқдасан. Мен эса ораларингизда узрингизни эшитиб, ҳукм чиқарувчи ҳакам бўлдим.

Сен шум нодондан шайтонга уёт бўлсин ва шайтондан ҳам сенга юз марта уёт бўлсин! – деди⁹⁸).

Демакки, солиқ нафсига кул бўлиб, ўз хоҳиши билан гуноҳ қилганда, шайтонни баҳона қилмаслиги керак. Аммо шайтоннинг очиқ душманлигини билган солиқ доимий таҳоратда юриш,

⁹⁸ Алишер Навоий. «Лисон ут-тайр». Мазкур асар, 360–361-бетлар.

дунё муҳаббатидан ҳазар қилиш, ибодатларни ихлос билан адо қилиш, рўзадор бўлиш, такводор, жўмард, серҳиммат ва зикрда бардавом бўлиш каби хайрли амалларни бажариш билан унинг макридан, куткуларидан эмин бўлади.

13. Саховат, футувват

سخاوت، فتوت

(Жавонмардлик)

Бу йўлнинг эътиборли жиҳатларидан бири саховатли ва жўмард бўлишдир. Қуръони каримнинг жуда кўп оятларида Аллоҳ бандаларини инфоқ ва эҳсон қилишга буюради.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ

وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَءُونَ

بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ

«Парвардигорларининг «юзини» истаб, (турли машаққатларга) сабр қилиб, намозларини баркамол адо этган ва Биз ризқ қилиб берган нарсалардан махфий ва ошкора эҳсон қилган ҳамда ёмонликка яхшилик қайтарадиган зотлар ва яна айнан ўшалар учун дунё оқибати (жаннат) бордир»⁹⁹.

تَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ

خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ

«Уларнинг ёнбошлари ётар жойдан йироқ бўлур. Улар Парвардигорларига кўрқув ва умидворлик билан дуо қилурлар ва биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан эҳсон қилурлар»¹⁰⁰.

⁹⁹ «Раъд» сураси, 22-оят.

¹⁰⁰ «Сажда» сураси, 16-оят.

Ҳазрат Пайғамбаримиз ҳаётларига назар солсак, у кишининг энг сахий ва энг ҳимматли инсон эканликлари маълум. Шунинг учун ҳам ҳадисларда мусулмонларнинг бир-бирини қўллаб-қувватлаши, бир-бирига ҳадя бериши, сахий бўлиши алоҳида таъкидланади. Сабаби, ҳалол молдан қилинган эҳсон ва ҳадялар инсонлар ўртасида меҳр-оқибатни зиёда қилади.

«السَّخَاءُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ أَغْصَانُهَا
مُتَدَلِّياتٌ فِي الدُّنْيَا ، مَنْ أَخَذَ بِغَصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ
ذَلِكَ الْغَصْنَ إِلَى الْجَنَّةِ ، وَالْبَخْلُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ
النَّارِ ، أَغْصَانُهَا مُتَدَلِّياتٌ فِي الدُّنْيَا ، مَنْ أَخَذَ
بِغَصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ ذَلِكَ الْغَصْنَ إِلَى النَّارِ»

«Сахийлик, – дейилади бир Ҳадиси шарифда, – бамисоли жаннатнинг дарахтларидан биридир. Унинг шохлари дунёга тушиб туради. Кимки шохларидан бирини тутиб олса, уни жаннатга бошлаб боради. Бахиллик эса дўзах дарахтидир. Унинг шохлари дунёга чиқиб туради. Кимки, шу шохлардан бирини ушласа, уни дўзахга бошлаб боради» (Имом Байҳақий ривояти)¹⁰¹.

Маълумки, Ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) чехраларидан табассум балқиб турадиган, кўнгли очиқ ва энг сахий инсон бўлганлар. Ўзларига келган совға, ҳадя ва бошқа нарсаларнинг ҳаммасини кечгача, агар кечкурун келса, эрталабгача қолдирмай тарқатиб юборганлар.

Вафотлари яқинлашганда, уйларида уч дирҳам борлиги эсларига тушиб, дарров ўша уч дирҳамни садақа қилиб юборишни буюрадилар. «Пайғамбарлар мерос қолдирмайди», – дер эдилар. Яъни мол-дунё тўплашни, бойлик асрашни ёки кўпайтиришни хохламаганлар, ёқтирмаганлар ва ўзлари бу ишга қўл урмаганлар.

¹⁰¹ «Минг бир ҳадис». Мазкур асар. 72-б.

Бир куни хизматкорлари бир кун олдинги овқатни олиб келганида: «Нега бу овқатни кеча фақирларга улашмасдан, бир кун асрадинглар, олиб ўтирдинглар? Аллоҳ ҳар кун янги ризқ беради-ку?» – деганлар. Ҳатто овқатни сақлаб, жамғариб қўйишни ҳам хуш кўрмаганлар.

Бир сафар бир киши Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг ёнларида ўтлаб юрган қўйларни кўриб, ҳавас билан:

– Бунча чиройли сурув экан, ё Расулуллоҳ! – дейди.

– Жуда ёқтирдингми? – дея сўрадилар.

– Жудаям ёқтирдим, бирам чиройли қўйлар экан!

Шунда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

– Ол, ундай бўлса, сенга бердим! – дедилар.

– Ҳаммасиними, ё Расулуллоҳ?!

– Ҳа, ҳаммаси сенга! – деб жавоб берадилар. Ва у киши сурувни ҳайдаб, қалби севинчга тўлиб, қабиласига қайтади. Йўлда бу одамни кўрганлар:

– Ё тавба, сен бу сурувни бирон ердан ўғирладингми? Эрталаб ҳеч нарсанг йўқ ҳолда чиқиб кетган эдинг, кечкурун шунча қўй билан қайтасан. Нима гап ўзи? – дейишади.

Шунда у одам:

– Бунга менга Ҳазрат Муҳаммад мустафо (соллаллоҳу алайҳи васаллам) ҳадя қилдилар, таваккулчи, фақирликдан кўрқмайдиган олийжаноб бир ҳиммат билан совға қилдилар, – деб жавоб беради.

Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) эртанги кун учун бирор нарса сақламасдилар. Баъзан бир неча кун уйларида қозон қайнамасди.

– Ё Расулуллоҳ! Фақат хурмо еявериб, ичимиз куйди. Ҳар доим мева еймиз, еганимиз куруқ хурмо... – дейишади фақирлар.

Ҳазрат Пайғамбаримиз ҳаётларига назар солсак, у кишининг энг сахий ва энг ҳимматли инсон эканликлари маълум. Шунинг учун ҳам ҳадисларда мусулмонларнинг бир-бирини қўллаб-қувватлаши, бир-бирига ҳадя бериши, сахий бўлиши алоҳида таъкидланади. Сабаби, ҳалол молдан қилинган эҳсон ва ҳадялар инсонлар ўртасида меҳр-окибатни зиёда қилади.

«السَّخَاءُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ الْجَنَّةِ أَغْصَانُهَا
مُتَدَلِّياتٌ فِي الدُّنْيَا ، مَنْ أَخَذَ بِغَصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ
ذَلِكَ الْغَصْنُ إِلَى الْجَنَّةِ ، وَالْبَخْلُ شَجَرَةٌ مِنْ شَجَرِ
النَّارِ ، أَغْصَانُهَا مُتَدَلِّياتٌ فِي الدُّنْيَا ، مَنْ أَخَذَ
بِغَصْنٍ مِنْهَا قَادَهُ ذَلِكَ الْغَصْنُ إِلَى النَّارِ»

«Сахийлик, – дейилади бир Ҳадиси шарифда, – бамисоли жаннатнинг дарахтларидан биридир. Унинг шохлари дунёга тушиб туради. Кимки шохларидан бирини тутиб олса, уни жаннатга бошлаб боради. Бахиллик эса дўзах дарахтидир. Унинг шохлари дунёга чиқиб туради. Кимки, шу шохлардан бирини ушласа, уни дўзахга бошлаб боради» (Имом Байҳақий ривояти)¹⁰¹.

Маълумки, Ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) чехраларидан табассум балқиб турадиган, кўнгли очик ва энг сахий инсон бўлганлар. Ўзларига келган совға, ҳадя ва бошқа нарсаларнинг ҳаммасини кечгача, агар кечкурун келса, эрталабгача қолдирмай тарқатиб юборганлар.

Вафотлари яқинлашганда, уйларида уч дирҳам борлиги эсларига тушиб, дарров ўша уч дирҳамни садақа қилиб юборишни буюрадилар. «Пайғамбарлар мерос қолдирмайди», – дер эдилар. Яъни мол-дунё тўплашни, бойлик асрашни ёки кўпайтиришни хоҳламаганлар, ёқтирмаганлар ва ўзлари бу ишга қўл урмаганлар.

¹⁰¹ «Минг бир ҳадис». Мазкур асар. 72-б.

* * *

Бир куни хизматкорлари бир кун олдинги овқатни олиб келганида: «Нега бу овқатни кеча фақирларга улашмасдан, бир кун асрадинглар, олиб ўтирдинглар? Аллоҳ ҳар кун янги ризқ беради-ку?» – деганлар. Ҳатто овқатни сақлаб, жамғариб қўйишни ҳам хуш кўрмаганлар.

* * *

Бир сафар бир киши Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг ёнларида ўтлаб юрган қўйларни кўриб, ҳавас билан:

– Бунча чиройли сурув экан, ё Расулуллоҳ! – дейди.

– Жуда ёқтирдингми? – дея сўрадилар.

– Жудаям ёқтирдим, бирам чиройли қўйлар экан!

Шунда Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

– Ол, ундай бўлса, сенга бердим! – дедилар.

– Ҳаммасиними, ё Расулуллоҳ?!

– Ҳа, ҳаммаси сенга! – деб жавоб берадилар. Ва у киши сурувни ҳайдаб, қалби севинчга тўлиб, қабиласига қайтади. Йўлда бу одамни кўрганлар:

– Ё тавба, сен бу сурувни бирон ердан ўтирладингми? Эрталаб ҳеч нарсанг йўқ ҳолда чиқиб кетган эдинг, кечкурун шунча қўй билан қайтгилсан. Нима гап ўзи? – дейишади.

Шунда у одам:

– Бунга менга Ҳазрат Муҳаммад мустафо (соллаллоҳу алайҳи васаллам) ҳадя қилдилар, таваккулчи, фақирликдан кўркмайдиган олийжаноб бир ҳиммат билан совға қилдилар, – деб жавоб беради.

* * *

Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) эртанги кун учун бирор нарса сақламасдилар. Баъзан бир неча кун уйларида қозон қайнамасди.

– Ё Расулуллоҳ! Фақат хурмо еявериб, ичимиз куйди. Ҳар доим мева еймиз, еганимиз қуруқ хурмо... – дейишади фақирлар.

– Мен ҳам сиздек, икки ойдир, фақат мева ейман. Уйда ейишга бошқа нарса йўқ, – деб жавоб бердилар.

* * *

Бир киши очликдан қорнига тош боғлаб олади. Иссиқ тошни қорнига боғлаганда, (ошқозонидан) очликнинг таъсири бироз йўқолгандек бўлади. Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га қорнидаги тошни кўрсатиб, шикоят қилганида ҳам муборак қоринларини очиб, боғлаб қўйган тошларини кўрсатадилар. Яъни, яшаш тарзлари инсонларнинг ҳаётларидан фарқ қилмас экан. Бу нарса бой ёки камбағал бўлганликларидан эмас, балки дунёга, бойликка аҳамият бермаганликларидандир. Агар у киши Аллоҳ таолодан мол-дунё истаганларида беҳисоб берар эди.

Зеро, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

فوالله لو شئت لأجرى الله تعالى
معى جبال الذهب والفضة

«Бас, Аллоҳга қасамки, агар хоҳласам, Аллоҳ таоло менга олтин ва қумуш тогини насиб этарди» (Имом Байҳақий ривояти), – деганлар. Лекин Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) фоний дунёдан кўра боқий охиратни, умматлар ғамини афзал кўрганлар.

* * *

Бир марта бир киши Пайғамбаримизга юмшоқ тўшак ҳадя қилади. Ўша кеча каттиқ уйқуга кетиб, таҳажжуд намозига туролмайдилар. «Бошқа бу тўшакка ётмайман, кеча мени таҳажжуд намозидан қолдирди», – деб эгасига мулоимлик билан тушунтириб, ташаккур айтиб, қайтариб берадилар. Роҳат-фароғат эмас, камтарона ҳаёт кечиришни ёқтирганлар. Тул, бева аёлларга, етимларга нисбатан жуда саҳий, марҳаматли эдилар¹⁰².

¹⁰² Маҳмуд Асъад Жўшон. «Ислом, тасаввуф ва ахлоқ». – Тошкент: 2000. – 41–42-бетлар.

* * *

Ўтган пайғамбарларнинг барчаси саховатли ва қаноатли зотлар бўлган. Имом Табароний Абу Ҳурайра (розияллоҳу анҳу)дан ривоят қилган ҳадисда Расулуллоҳ (алайҳиссалом) дедилар: «Сулаймон ўзига катта мулк берилганига қарамай, Аллоҳ таолога тавозе ва хушў қилганидан кўзларини осмонга тикмас эди. Одамларга ширин ва лаззатли таомларни бериб, ўзларина нон ер эди. Унга: «Эй обидлар пейвоси, зоҳидлар йўловчиси», – дея ваҳий қилинди. У лашкарлари билан шамош устида кетаётганда, йўлда бир кампир учраб қолса, шамошга амр қилиб тўхтатар ва унинг ҳоҳшанини битириб, сўнг йўлида давом этар эди»¹⁰³.

Пайғамбарларнинг ворислари бўлган машойихларимиз ҳам у муборак Зотдан ибрат олиб, саховатнинг олий намунасини кўрсатган ҳолда муридларини камтарона яшашга тарғиб қилганлар.

Абдуҳолик Ғиждувоний Авлиёи Кабирга атаб ёзган «Васиятнома»сида уни саховат аҳлидан бўлишга ундаб, шундай дейди: «Инсонлардан ҳеч нарса сўрама, тама қилма, футувват (саховат) аҳлидан бўл, Ҳақ таоло сенга нимаики берган бўлса, халққа тарқат, серҳиммат бўл. Азиз ва Жалил бўлган Худо сенга нима берган бўлса (ризқ қилиб берганларидан), халққа эҳсон қил. Бахиллик ва ҳасаддан йироқ бўлки, бахил ва ҳасадчи қиёматда дўзахда бўлади».

Манбаларда нақл қилинишича, Хожа Ориф Ревгарий Хоразмга бориб ўрнашгандан кейин ҳар тонг мардикор бозорига бориб, юк ташиш учун иш кутаётган ҳаммолларга кундалик даромадларини қўлларига тутқазиб, уйига олиб келади. Кейин эса уларга ҳалол ва ҳаромдан гапириб: «Сизнинг ишингиз дарров таҳорат олиб, аср вақтига қадар бу ерда бизнинг суҳбатимизда бўлишдир», – дейди. Шу тариқа янги-янги мардикорлар шайхнинг ди-

¹⁰³ Ваҳба Мустафо Зухайлий. «Шамойл ул-Мустафо». – Тошкент: 2017. – 189-б.

ний ва тасаввуфий мавзулардаги суҳбатига кела бошлайди. Шу йўл билан у оми, жоҳил инсонларни тарбия қила бошлайди. Бу ҳам саховат асосида қурилган тарбия усулидир.

Хожа Баҳоуддин футувват (жўмардлик, саховат) табиатли бўлгани учун кўп саховатли эди. Ўзига ҳадя келтирганларни ҳадясиз қайтармас, футувват маслаги талабига кўра, ҳалол меҳнат қилиб тирикчилик қилишга аҳамият берар, ишсиз одамларни муридликка қабул қилмас эди. Ўзи ҳам арпа, буғдой ва ўрик етиштириб, деҳқончилик билан тирикчилигини ўтказар, таваккул соҳиби эди. Бировга юк бўлмаслик учун дунё ишлари билан шуғулланганда ҳам Аллоҳни унутмасди. Ҳазрат Маккага борганида икки ҳолатга гувоҳ бўлади: бир киши Каъбани ҳалқасига ёпишиб, дунёни сўрар, бошқа бири, Мино бозорида кезиб, тижорат қилар, савдоси яхши бўлишига қарамай, бир лаҳза ҳам Ҳақ таолодан ғофил бўлмас эди. Бу манзарани кўрган ҳазрат Нақшбанд жуда қаттиқ таъсирланади.

У зотнинг ўзи ҳам рўзғоридан ортиб қолган нарсаларни бошқа муҳтожларга берар, Қасри Орифон ўзига хос хонақоҳга айланиб, ҳазрат Баҳоуддин шу ерда мурид тарбиялаш билан шуғулланарди. У кишининг атрофига қалби тоза, илоҳий илмларни пухта эгаллаган, маърифат нурига ташна одамлар йиғилган бўлиб, илоҳий ҳақиқатларни кашф этиш учун суҳбатлар қилишарди. Ҳазрат Нақшбанд уларга хизмат қилар, борини аямас ва озиқ-овқатлар билан таъминлар эди.

Ҳазрат Нақшбанд ажралиб турадиган муайян бир қиёфага, кийим-кечакка аҳамият бермас ва муридларига ҳам маълум бир тарзда кийиниб юришни буюрмас эди. Муҳими, либос сатри авратни ёпиши, тоза ва пок бўлмоқлигидир. Узоқ вақт эчки терисидан қилинган пўстинни кийиб юргани ва уни ҳам бир фақирга бериб юборгани манбаларда келтирилади.

14. Хизмат

خدمت

Хожагон-нақшбандия машойихлари:

خير الناس من ينفع الناس

«Одамларнинг яхшиси одамларга манфаати етадиганидир» ҳадисини асос қилиб, ота-онага, устозга, эл-юртга хизмат қилишни муҳим санаганлар.

Ҳадиси шарифлардан маълумки, ҳазрат Пайғамбаримиз уйда ҳам, ташқарида ҳам хизмат қилишдан асло ор қилмаганлар. Имом Бухорий ва бошқалар келтирган ривоятларда Ойша (розияллоху анҳо) У муборак Зотни сифатлаб шундай деганлар: «*Уйда рўзгор ишларига ёрдамлашар, кийимларини кўздан кечирар, қўйларни соғар, либосларига ямоқ солар ва кавушларини бутлар, ўзларига ўзлари хизмат қилар, уйни супурар, туяни тушовлар, сув ташиладиган туяларига емиш берар, хизматкор билан овқатланар, хамир қориб, хизматкор юкини бозордан кўтариб келар эдилар*»¹⁰⁴.

Пайғамбаримизга тақлид қилган, суннатларига тамоман эргашган Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳам: «Биз олий мартабани Худо ва унинг халқига хизмат қилишдан топдик», – дея эътироф этган эди. Бошқа бир ўринда: «Бизни бу эшикдан фақирлигимиз туфайли ичкарига олдилар», – деб адаб, тавозе, ҳар қору ҳолда Аллоҳга ҳожатмандлик туйғусини ифодаладиган фақирлик сифатлари ва шу сифатлари орқали сайру сулукка йўл очилганига ишора қилганлар. Биз биламизки, моддий ва маънавий фақирлик (ҳар лаҳза, ҳар ишда Аллоҳга муҳтожликни ҳис қилиш) туйғуси бутун пайғамбарлардан, хоссатан, Пайғамбаримиз (алайҳиссалом)дан машойихларга ме-

¹⁰⁴ Ваҳба Мустафо Зухайлий. «Шамонил ул-Мустафо». – Тошкент: 2017. – 165-б.

рос колган. Хусусан, **الفقر فقری** – «**Фақирлик фахримдир**», деган муборак ҳадис улар ҳаётининг нурли машъаласига айланган. Шайх Саъдий ҳам айтган экан:

*Тариқат ба жуз хизмати халқ нест,
Ва сажжодаву тасбиҳу далқ нест.*

(Тариқат халққа хизмат қилишдан бошқа нарса эмас, тариқат жойнамоzu тасбеҳу хирқадан ҳам иборат эмас).

Тўғри, жойнамоz, тасбеҳлар, хирқалар ҳам керак. Аммо тариқат деганда биринчи галда халққа беминнат хизмат қилишни тушуниш керак.

Ҳазрат Абдуҳолиқ Ғиждувонийдан: «Бемор дилнинг давоси нима?» – деб сўралганида, шундай жавоб беради: «**Унинг давоси шуки, солик уламоларнинг суҳбатига интилсин, уларнинг хизматида турсин. Айтганларини қабул қилиб, машойихлар ҳузурида бўлсин. Шундагина унинг дилидан дунёга бўлган муҳаббат кетади**».

Хожа Азизоннинг муриди Муҳаммад Бобо Самосий бир умр устозининг хизматида бўлган. Ҳатто пири Бухородан Хоразмга хижрат қилганида бирга кетган. Атрофдагиларга кўп фойдаси теккан. Муридлар орасида номдор халифа бўлган. Боғ-роғларига ўзи қарар, жуда ҳушёр эди. Баъзан хизматлари асносида ҳол ғалаба қилар, қўлидан иш асбоблари тушиб кетарди.

Унинг тирикчилик манбаи бўлган узумзори бор эди. Вақти-вақти билан боғга кирар, тоқларни кесар, узумзорларни саришталар эди. Важд, жазба, Ҳақ файзи ва тажаллисига ғарқ бўлган пайтларда ўзини унутиб кўярди. Тоқзорни кесаётганида қўли ҳавода қотиб қолган пайтлари ҳам бўлган экан. Кўпинча муридларини ўзи танларди.

Тасаввуфий тарбияда инсонларга хизматнинг аҳамияти жуда катта. Хизмат аслида муҳаббатдан туғилади. Қалбида меҳр-шафқат ва муҳаббати бор одам керакли хизматни ранжимасдан,

инжимасдан бажаради. Кўнгилларни тавозе, ҳалимлик, барча мавжудотга нисбатан шафқат ва марҳамат туйғуси билан безашнинг энг самарали йўли Аллоҳ ризоси учун хизмат қилишдир.

Хожагон шайхларидан Маҳмуд Анжир Фағнавий: «**Бизга кўра хирқа эмас, хирфа (маслак, касб-хунар) муҳимдир**», – деганлар. Замонамиз мутасаввифларидан Абу Муҳаммад Ҳаддод айтганидек: «**Агар бу йўлга (тариқатга) кирмоқчи бўлсанг, олдин бирон-бир касб-хунарни яхшилаб ўрган. Шу касб-хунар билан номинг чиқсин, зинҳор сўфий деб ном чиқармагин! Фалон хунар эгаси деб ном чиқармоғинг сўфий (ориф) деб ном чиқармоғингдан яхшироқдир**».

Ҳазрат Нақшбанд улуғлар қабрини ҳурмат билан зиёрат қилишни буюрар, аммо зиёратга ўралашиб, асл мақсаддан йироқ бўлишни хушламасди. Шунинг учун муридларини огоҳлантириб, ушбу байтни такрорлаб турарди:

*که تا کی گور مردان راپرستی
بگردی کار مردم گردی رستی*

*Ки то кай гўри мардоно парастий,
Ба гирди кори мардум гарди, растий.*

(Қачонгача авлиёлар қабрига ўралашасан. Агар одамлар хизмати атрофида айлансанг, ўшанда мақсадга етасан). Шу боис барча муриди комиллар солиқларининг тарбиясида хизматни камолотга эришишнинг муҳим бир воситаси сифатида қабул қилганлар ва: «**Хизмат қилган ҳимматга сазовор бўлади**», – дея уқтирганлар.

Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) саҳобаларни файзли суҳбатлари билан тарбиялаб, қалбларидаги илм ва ҳикматдан уларни баҳраманд этганлар. Хусусан, «аҳли суффа» деб аталган фақир саҳобаларини ўзлари ўрнатган бўлган ҳолда зуҳд ва тақво билан камолга етказганлар. Оз емоқ, кам ухламоқ, кам гапирмоқ, вақтларини Куръон, зикр, нафл ибодатлари билан, тафаккур би-

лан ўтказмоқ саҳобаларнинг ҳаёт тарзи эди. Очкўзлик, кўп таом емоқ, ҳашам ва исроф саҳобаларга ёт нарсалар эди. Улар кифоя қиладиган даражадаги ризқ билан қаноатланиб, бировга муҳтож бўлмаслик учун меҳнат қилиб, эҳтиёжидан ортиғини фақир-мискинларга садақа қилиб берар, мазлумларнинг ва бошига ташвиш тушганларнинг ҳолидан хабар олар эдилар. Бу ишлар уларга завқ ва сурур бахш этарди.

Хизмат қалбларни маънавий камолотга етказадиган шундай бир босқички, илоҳий лутф ва сўнгсиз мукофотларга сазовор бўлган пайғамбарлар ва авлиёлар, аброр ва асфиёлар шу босқичдан маънавий юксакликка кўтарилганлар.

Ҳадиси кудсийларнинг бирида мусулмон одам динини саҳийлик ва гўзал ахлоқ билан юксалтиришга буюрилади.

Пайғамбар (алайҳиссалом):

سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُمْ

«Бир қавмнинг энг улуғи уларга хизмат қилганидир» (Имом ибн Можа ривояти), – дея таъкидлайдилар. Бундай ҳадислар сўфийлар учун ҳам дастур бўлган.

Хизматнинг ва у туфайли ҳосил бўладиган даражанинг улуғлигини Хожа Аҳрор Валий ҳазратлари мана бундай таърифлайди: «Шайхларимиз истиқболдан умидвор бўлган кишиларни хизматга машғул этишарди. Замоннинг талаб ва шарти нима бўлса, ўша билан шуғулланиш керак. Мусулмонни қалб хотиржамлигига етказадиган хизмат топилмаган пайтда, зикр ва муроқабалар бажарилади. Бир инсоннинг ташвишини аритиб, қалбини шод этишга сабабчи бўлган хизмат зикр ва муроқабадан афзалроқ. Айримлар нафл ибодатлари билан машғул бўлишни хизматдан муҳим ҳисоблайдилар. Хизматнинг самараси қалбларда муҳаббат ва ҳаловат уйғотади. «Қалблар ўзига яхшилик қилган кишига муҳаббат боғлайдиган хулқдан яратилгандир», деган

гап бунини тасдиқлайди. Нафл ибодатларининг натижаси мўминлар муҳаббатининг натижалари билан асло тенглашолмайди. Мен бу йўлни сўфийларнинг китобларидан ўрганмадим, халққа хизмат билан қўлга киритдим».

Вужуднинг моддий озиқаларга эҳтиёжи бўлгани каби, руҳнинг ҳам маънавий озиқаларга эҳтиёжи бор. Ибодат, муомала, ахлоқ руҳнинг ҳаётий ва зарурий озиқаларидир. Мўминнинг ижтимоий, инсоний вазифаларидан бири саналган хизмат эса буларни яқунловчи маъносида келади. Мўмин мумкин қадар буларнинг ҳеч бирини ёддан чиқармай, ҳаммасини шахсиятида жамлашга ҳаракат қилиши керак.

Мўмин кишининг қалби юмшоқ, яхшилик соғинувчи бўлади. Аллоҳ деган қалбнинг раҳм-шафқат, саҳийлик қилиш ва хизматдан маҳрум бўлиши мумкин эмас. Комил мусулмон инсон сифатида Аллоҳ яратган мавжудотлардан асло ёрдамини аямайди.

«Имоннинг энг улуғ меваси марҳамат, унинг натижаси эса хизмат», – дейдилар. Марҳамат кўрсатмоқ, шафқат қилмоқ Аллоҳнинг улуғ лутфидир. Ҳадиси шарифда:

ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمَكُم مِّنْ فِي السَّمَاءِ

«Ер юзидагиларга шафқат қилинги, осмондагилар ҳам сизларга раҳмдил бўлади» (Имом Абу Довуд ривояти), – дея марҳамат қилинади.

Аллоҳнинг дўстлари муридларини хизмат воситасида ҳам тарбиялайди, ҳам Аллоҳга яқинлаштиради. Шу боис кўпчилик: «Тасаввуф хизмат йўлидир», – дейишган.

Маънавий покланиш ва комилликка олиб борадиган сайру сулукда суҳбат, зикр, муҳаббат ва хизматдан ташқари, яна бошқа маънавий тарбия усуллари ҳам бор. Бу тарбия усули замон ва макон шартларига, кишиларнинг хулқ-атвори ва шахсиятига кўра турли-туман бўлиши мумкин. Шариатда оммага хос ва ҳамма учун бир хил бўлган қоидалар амал қиладди, аммо

тарикатда касалга бериладиган дори каби ҳар бир кишига ўзига хос муомала қилинади.

Хожагон йўлида фарз ва вожиблардан кейин нафл ибодатларига ва хайрли амалларга катта аҳамият берилган. Ҳар бир хайрли иш охираат ҳаётининг сармояси сифатида қадрланган бундай амалларни бажариш ғанимат ҳисобланган.

Нақшбандия тариқатида инсонларга шафқатли бўлиш ва уларнинг оғирини енгил қилиш нафл ибодатларидан афзал саналишини юқорида айтдик. Нақшбандия шайхларидан Маҳмуд Асъад Жўшондан: «Тасаввуф нафл (қўшимча намоз, рўза, зикр ва бошқа) ибодатларни тартибга солувчи, ташкиллаштирувчи бир тизимми, таълимотми?» – деб сўрашганда, шундай жавоб берган: «Йўқ. Тасаввуф нафл ибодатларини тартибга солувчи, ташкиллаштирувчи таълимот эмас. Баъзан мутасаввиф нафл ибодатларини тарк этади. Улуғларимиз айтадиларки: «Бирор кишига хизмат қилиш лозим бўлиб қолган бир пайтда, нафл ибодатларини тарк этамиз. Чунки нафл ибодати инсоннинг ўзига фойда келтиради. Аммо бошқа бир кишига хизмат қилиш жамиятга хизмат қилишдир. Бунинг савоби кўпроқ...»

Иброҳим (алайҳиссалом) Каъбани бунёд қилганларида, тўрт бурчагининг ҳар бир бурчагида минг ракатдан намоз ўқиб, айтибдиларки:

– Ё Раббим, шундай ибодат қилдим. Сенга – маъкулми, мақбулми? Сенга мақбул бўладиган бундан ҳам афзал ибодат борми?

– Ҳа, ё Иброҳим, – дебди Аллоҳ. – Бир фақир камбағалга бир лукма нон бериш...

Демакки, ибодатингдан ўзингга фойда, аммо бошқа бир киши учун фойдали бир иш қилганда, у янада қимматлироқ, савоблироқ, нафл ибодатидан афзалроқ бўлади»¹⁰⁵.

Комилликка эришмоқчи бўлган солиқ улуғларимизнинг тавсиясига кўра шахсий ва ижтимоий хизматларни адо этиши, Ҳақ

¹⁰⁵ Маҳмуд Асъад Жўшон. «Ислом, тасаввуф ва ахлоқ». – Тошкент: 2000. – 80-б.

ва ҳақиқат йўлида ғайрат ва ҳиммат кўрсатиши лозим. У авлиёларнинг «Халқ хизмати – Ҳақ хизмати» деган ўғитига амал қилсагина, тутган йўли ҳақиқат сари олиб боради.

15. Муҳаббат

محبت

Тариқат аҳли эътиборидаги туйғулардан бири ишқ-муҳаббатдир. Улар учун муҳаббат файз ва камолот манбаидир. Зотан, муҳаббат ва севги Аллоҳнинг бандаларига ато қилган улуғ неъматидир. Аслида ҳар бир инсон бу неъматнинг қадрига етиши ва уни тафаккур қилиши керак. Аллоҳ ўз каломида марҳамат қиладики:

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا

لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً

وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

«Унинг аломатларидан (яна бири) – сизлар (нафсни қондириш жихатидан) таскин топишингиз учун ўзларингиздан жуфтлар яратгани ва ўртангизда иноқлик ва меҳрибонлик пайдо қилганидир. Албатта, бунда тафаккур қиладиган кишилар учун аломатлар бордир»¹⁰⁶. Оятда кечган «иноқлик ва меҳрибонлик» замиридаги тушунча севги-муҳаббатдир. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф ҳам бу сўзларни «севги ва марҳамат» деб тафсир қилади¹⁰⁷.

Муҳаббат ҳақида ҳар ким турлича фикр билдириши мумкин. Бу борада улуғ авлиё Саҳл ибн Абдуллоҳ Тустарийнинг мана бу сўзлари эътиборга молик: «Аллоҳ севгисининг аломати Қуръон севгисидир. Қуръон севгисининг аломати Пайғамбар севгисидир. Пайғамбар севгисининг аломати, унинг суннати-

¹⁰⁶ «Рум» сураси, 21-оят.

¹⁰⁷ «Қуръони карим ва ўзбек тилидаги маънолари таржимаси». 7-жуз. – Тошкент: 2008. – 405-б.

га ва гўзал ахлокига тобе бўлмоқдир. Суннатга тобе бўлиш-
ликнинг аломати охират ҳаётини унутмасликдир. Охират
ҳаётини унутмасликнинг аломати дунёга хирс кўйишдан,
харом ва ғайримашруъ даромат йиғишдан қочишликдир».

Замонамизнинг йирик Накшбандий шайхларидан бири бўл-
миш аллома Зулфиқор Аҳмад «муҳаббат» сўзининг Куръони ка-
римда ишлатилгани ва маъноси ҳақида тўхталиб, «бирор нарса
инсонга ёкса, қалби ўша тарафга торта бошлаши ва усиз қалб
қарор топмаслиги»ни айтади.

Муҳаббат – бу:

- маҳбуб (севилган, суюкли)нинг сўзларига қалбнинг мойил бўлишидир;
- муҳиб (севувчи, ошиқ) ҳар бир нарсада маҳбубни устун қўймоғидир;
- маҳбуб ила мулоқот қилишга бўлган иштиёқдир;
- маҳбубни ҳамиша ёдда тутмоқ ва ҳеч унутолмасликдир.

Айримлар: «Муҳаббат ҳар бир ишда маҳбубга эргашмоқдир», – деганлар.

Шу боис Ҳақ ошиқлари бўлган барча пайғамбарларнинг йиғисию табассуми, ўтиришию туриши, ҳаракатию сукунати, очлигию тўқлиги, уйкусию бедорлиги – ҳамма-ҳаммаси улар-
нинг муҳаббатидандир...

Ҳазрат Абу Бакрнинг сидқи муҳаббатдир...

Ҳазрат Умарнинг адолати муҳаббатдир...

Ҳазрат Усмоннинг ҳаёси муҳаббатдир...

Ҳазрат Алининг шижоати муҳаббатдир...

Ҳазрат Билолнинг азони муҳаббатдир...

Инсонга самимий нигоҳ, майин табассум, бежирим салом ҳам муҳаббатдир. Бу ишлар муҳаббат самараси бўлгани учун ҳам ибодат савоби берилган.

Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) Савбон (розияллоҳу анҳу)га:

– Эй Савбон, нега рангинг сарғайди? – дедилар.

– Эй Аллоҳнинг Расули, сизга бўлган муҳаббат сарғайтирди. Мен ўйланиб қолдим, бу фоний дунёнинг ўзида сизни бироз кўрмасам туролмайман, агар жаннатда сизни мартабаю дара-
жангиз баланд бўлса, меники паст бўлса, сизни кўролмасам, нима қиламан, деб ташвишга тушиб, нон, сув ичмасдан рангим сарғайди, ё Расулаллоҳ!

Пайғамбаримиз алайҳиссалом шунда: **«Киши яхши кўр-
ган одами билан бирга бўлиши»**ни айтдилар. Ва шундан ке-
йин: «Мўминлар ўзлари яхши кўрган пайғамбарлар, шаҳидлар,
сиддиклар ва солиҳлар билан жаннатда бирга бўладилар», маз-
мунида оят нозил бўлди.

Демакки, инсон бу дунёда кимни яхши кўрса, у билан жан-
натда ҳам бирга бўлиши мумкин экан.

Имом Муҳаммад Ғаззолий «Кимёи саодат» асарида яхши кўрмоққа ва муҳаббат изҳор этмоққа, аввало, Ҳақ таоло лойиқ ва сазоворроқ эканини айтиб: «Муҳаббат ва яхши кўриш беш сабаб туфайли юзага келади, – дейди. – **Биринчи сабаб шуки,** инсон бу оламда ўз вужудини бокий бўлишини хоҳлайди ва ҳалок бўлишни ёқтирмайди. Чунки бирор нарса инсонга ўз нафсидан маҳбуброқ эмас. Шунинг учун ҳам фарзандини яхши кўради-
ки, фарзандининг орқасида қолиши ўзининг бокий қолганига ўхшайди. Мол-дунёни яхши кўрадики, мол-дунё ўзининг яшаб туришига сабаб бўлади. Хешу ақрабони яхши кўрадики, уларни ўз камолоти йўлида қанот ҳисоблайди.

Иккинчи сабаб, яхшилик қилувчининг хайрли ишлари учун яхши кўрмоқдирки, киши кимдан яхшилик кўрса, албатта, уни яхши кўриб қолади.

الْإِنْسَانُ عَبْدُ الْإِحْسَانِ

«Инсон яхшиликнинг қулидир», – деганлар.

Расулulloҳ (алайҳиссалом) айтибдилар: **«Парвардигоро! Ҳеч фожир (фосиқ, бузғунчи)га менга яхшилик қилмоққа имкон бермагилки, қалбим уни ёқтириб қолади».**

Учинчи сабаб, яхшилик қилувчидан яхшилик етмаса ҳам уни эзгу ишлари учун яхши кўрмоқдир. Масалан, мағрибда бир одил подшоҳ бор дейилса, машрик халқининг рағбати, беихтиёр унга мойил бўлиб қолади. Гарчи у подшоҳ машрикқа келмаса ва яхшилиги етмаса ҳам.

Тўртинчи сабаб шуки, шахват назаридан холи бўлган хушсурат кишини яхши кўрмоқдир. Бу яхши кўришлик шахват назаридан холи бўлиши керак. Худди сабза ва окар сув томошасига ўхшаш. Чунки кўз чиройли нарсаларни кўришдан қувонади.

Бешинчи сабаб, муҳиб билан маҳбуб ўртасидаги табиий муносабатдир. Бир кишининг табиати бошқа бирининг табиатига мувофиқ бўлса, уни яхши кўриб қолади. Бу муносабат гоҳида зохирда намоён бўлади. Масалан, гўдак гўдакка, безори безорига, олим олимга ва ҳар жинс ўз жинсига унс-улфатлик ҳосил қиладики, баъзан у муносабат асл фитратда туғма ҳолда мавжуд бўлади. Расулуллоҳ (алайҳиссалом) айтибдилар: **«Рухлардан бир-бирларини таниб мувофиқ бўлганлари улфат бўладилар, бир-бирларини инкор қилганлар ихтилофда бўлулар»**. Демак, рухларнинг бир-бирига улфат ва ошнолиги асл фитратда яратилган, деб қаралади.

Имом Ғаззолийга ҳампира ва ҳаммаслак бўлган Хожа Юсуф Ҳамадоний мажозий ишқ ва ҳақиқий ишқ борасида шундай сўз юритади: «...бир инсоннинг меҳр-муҳаббати бошқа инсонга ғолиб келса, унинг сўзу ҳаракатлари одатдаги тартибдан чиқса, ажабланмаслик керак. Нафсоний, шайтоний ва шахвоний ишқ ҳоким бўлган ошиқлар орасида бундай ҳолат очик-ойдин кўрилади. Шак-шубҳасиз, улар шундай бир фазилятга эришадиларки, сўзлари, хатти-ҳаракати ва йўналишлари аввалги ҳолларига асло ўхшамайди. Шундай экан, Аллоҳ дўстларига ва Ҳақ ошиқларига нега ишониш мумкин эмас?

Ҳолбуки, Аллоҳ севгиси махлуқот севгисидан кўра жўшқин, шиддатли ва қудратлироқдир. Нафсоний ва шайтоний севги билан раҳмоний севги орасидаги фарқ шундай:

махлуқот севгисида ўзидан кетиш ва девоналик юзага келади. Ҳақ таолони севишда эса кўнгилда фаросат, ҳикмат ва маърифат ҳосил бўлади. Чунки шайтоннинг йўлида тикан ва хас-хашак учраса, Ҳақ таолонинг йўлида фақат наргису лола рўпара келади...»¹⁰⁸.

Шоирлар ишқ-муҳаббатни кимёга, оинайи жаҳоннамога ўхшатадилар. Мис кимё ўтида куйиб, олтинга айланганидек, қалб ҳам ишқ ўтида ёниб, софланиб, покланади. Накл қилишларича, оинайи жаҳоннамо дунёни ўзида акс эттирадиган тилсимли оина. Бу оинани Жамшид деган подшоҳ ихтиро қилган экан. Унга назар солган одам дунёнинг воқеа ва ҳодисаларини кўрар экан. Гап бундай оинанинг бор-йўқлиги, бўлган-бўлмаганида эмас. Гап қалб агар сайқалланиб, покланса, оинайи жаҳоннамо каби бутун дунё воқеаларини ўзида акс эттирар, дунё кезмай дунёларни жилвалантирар экан... Тасаввуф аҳлига кўра қалбнинг дунёни жилвалантириши ҳам муҳим эмас. Муҳими, мосиваллоҳ ишқидан холи, Аллоҳ тажаллисига мазҳар бўлиши экан.

Машхур ҳадиси қудсийда келадики:

كَنتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَرَدْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَأَحْبَبْتُ أَنْ
أَعْرِفَ فَخَلَقْتَ خَلْقًا فَعَرَفْتَهُمْ بِي عَرَفُونِي

«Эй одам фарзанди, албатта, Мен (Аллоҳ) махфий бир хазина эдим, бас, ўзимни ошкор этиб, танилишни хоҳладим ва махлуқотни яратдим. Бас, улар Мени танидилар».

Баъзи уламолар: «Бу ҳадиснинг асоси йўк», – деб рад этишса ҳам, Қуръони каримда бу маънони тасдиқлаб келадиган оятлар бордир. Аллоҳ таоло оламни ва ундаги нарсаларни ҳикмат билан илоҳий низом асосида яратганини қатор оятларида маълум қилади. Бу аниқ ҳисоб-китоб билан бунёд этилган махлуқотлар замирида илоҳий ирода-муҳаббат ётади. «Агар

¹⁰⁸ Хожа Юсуф Ҳамадоний. «Рутбат ул-хаёт. – Тошкент: «Янги аср авлоди».

2003. – 36-б.

Ватан мухаббати бўлмаганида юртлар хароб бўлар эди», – деган эдилар ҳазрат Умар ибн Хаттоб (розияллоху анху).

Мухаббатсиз мақсадга эришиб бўлмайди. Ишқ ва мухаббат инсонни камолот сари етаклайди, поклайди, ошиқ ва орифга айлантиради. Мухаббатсиз кишининг қалби рангсиз ва мевасиздир. Сўфи Оллоёр (рахматуллоҳи алайҳ) таъбирида ундайлардан куш бўлиб қочган яхши:

*Аё толиб, кўзинг ибрат билан оч,
Мухаббатсиз кишидин қуш бўлиб қоч!*

Эшони Хувайдо ҳазратлари эса:

*Мухаббатдин мухаббат бўлди пайдо,
Мухаббатсиз кишидин кеч, Хувайдо, –*

дейди. Чунки севги, мухаббат, раҳмат, шафқат, марҳамат, меҳр, оқибат, ҳаё каби туйғулар бўлмаса, инсоннинг ҳайвондан фарқи қолмайди.

Исломда севги-мухаббат, энг аввало, Аллоҳ ва Унинг Расулига қаратилади. Бутун дунё уламолари бундай севгининг фарз эканига яқдилдирлар. Аммо Аллоҳ ва Унинг Расулини севиш, мухаббат кўрсатиш тилда эмас, астойдил, амалда бўлиши керак...

Машойихларнинг ҳаётига назар солсангиз, ҳоҳ фарз амаллари бўлсин, ҳоҳ Қуръон тиловати, зикрлар, нафл намозлари, хайру саховатлар бўлсин, Махбубга етишиш йўлида уларни ғанимат билганлар ва ихлос-эътиқод ила адо этганлар. Аллоҳга ибодат қилишда, Унга яқин бўлишда асло сусткашликка йўл қўйишмаган. Ҳатто нафл ибодатларини тарқ қилмасдан адо этишгани ва унинг ажрига эришгани манқабаларидан маълум бўлади.

Замонамизнинг йирик нақшбандий шайхларидан бири Зулфиқор Аҳмад таъкидлаганидек, кимнинг қалбида илоҳий мухаббат бор бўлса, Махбубга етишмоқ учун баҳоналар излайди.

Мана шу сабабдан Аллоҳнинг валий бандалари беш вақт намоз ўқисалар-да, қалб чанқоғи қонмасдан, Аллоҳ ила янада кўпроқ ҳамкалом бўлмоқни, дийдорлашмоқни истадилар. Гоҳ ишроқ нафлларини баҳона қилсалар, гоҳ зуҳо нафлларини, гоҳо аввобийн нафлларини баҳона айлалсалар, гоҳо таҳажжуд нафлларини баҳона қиладилар. Баъзида таҳорат қилиб, ортидан икки ракаат таҳийят ул-вузуъ (шукри вузуъ) намози нияти билан жойнамозда турсалар, баъзида масжидга кириб таҳийят ул-масжид ниятида икки ракаат нафлни ният қиладилар. Бу нафллар бир баҳонадир. Ҳақиқатда эса, Парвардигор билан ҳамкалом бўлмоқни истаётган бўладилар...

Анас (розияллоху анху)дан ривоят қилинади: Расулуллоҳ (соллаллоху алайҳи васаллам) айтдилар:

«ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ خَلَاوَةَ الْإِيمَانِ مَنْ كَانَ
اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ
لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ
أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يَقْذَفَ فِي النَّارِ»

«Уч нарса борки, улар кимда бўлса, имон ҳаловатини топади: унинг учун Аллоҳ ва Расули дунёдаги бошқа барча нарсалардан кўра махбуб бўлмоғи, бир кишини фақат Аллоҳ учун яхши кўрмоғи ва Аллоҳ уни куфрдан халос қилганидан сўнг, яна куфрга қайтишни худди оловга ташиланишни ёмон кўргандек ёмон кўрмоғи» (беш муҳаддисдан фақат Абу Довуд ривоят қилмаган).

Ундан кейин дунёда инсоннинг қалби ва туйғуларини жунбушга келтирадиган жонли ва жонсиз нарсалар бор, вақти билан инсонларда уларга нисбатан севги, мухаббат пайдо бўлади. Мутасаввифлар Аллоҳга бўлган мухаббатни «ҳақиқий», бандаларга қаратилган мухаббатни «мажозий» деб атаганлар.

Роғиб Асфаҳонийга кўра, «Муҳаббат нафсининг ўзи яхши деб билган ва гумон қилган нарсага мойил бўлишидир. Бири табиий бўлиб, у инсонда ҳам, ҳайвонда ҳам ва, ҳатто баъзи жонсиз нарсаларда ҳам бўлади. Бошқаси ихтиёрий бўлиб, у фақат инсонга хос бўлади».

Шунингдек, Аллоҳни севиш, Аллоҳ учун севиш ва Аллоҳнинг махлуқларини севишнинг шарт-даражалари бор. Махсус рисола-ларда бу ҳақда маълумотлар келтирилади.

Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) юзлаб Ҳадиси шарифларда алоҳида шахсларни, жумладан, тўрт халифани, аҳли байтларини ва баъзи саҳобаларнинг номларини тилга олиб, уларни яхши кўришларини эътироф этадилар. Масалан, Анас ибн Моликдан ривоят бўлган бир ҳадисда келтирилишича, Ҳазрат Пайғамбаримиздан: «*Аҳли байтингиздан қай бирлари сизга маҳбуброқ?*», – деб сўрашганда, «*Ҳасан ва Ҳусайн*», – деб жавоб берганлар. Бошқа бир ҳадисда:

أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذ بيد معاذ

فقال: (يا معاذ والله إني لأحبك) فقال معاذ: بأبي

أنت وأمي والله إني لأحبك فقال: (يا معاذ أوصيك

أن لا تدعن في دبر كل صلاة أن تقول: اللهم

(أعني على ذكرك وشكرك وحسن عبادتك)

Расулуллоҳ (алайҳиссалом) Муоз ибн Жабалнинг кўлидан ушлаб:

«Эй Муоз, Аллоҳга қасамки, албатта, мен сени яхши кўрурман, дедилар. Муоз айтди: *Ота-онам сизга фидо бўлсин (ё Расулуллоҳ), Аллоҳга қасамки, мен ҳам сизни яхши кўраман. Расулуллоҳ айтдилар: «Эй Муоз, ҳар бир намоздан кейин*

«Аллоҳумма а'ъинни ғала зикрика ва ғала шукрика ва хусни ибодатика» демоқликни қанда қилмагин», – дедилар.

Шунингдек, у муборак зот мўмин-мусулмонларни Аллоҳ ва Расулини ҳамда бир-бирини севишга, Аллоҳ махлуқотларига шафқатли ва марҳаматли бўлишга ундаганлар.

Абдуллоҳ ибн Ҳишомдан ривоят қилинган ҳадисга кўра, *Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бир куни Умар (розияллоҳу анху)нинг қўлларини тутиб турган эдилар. Ҳазрат Умар У Зотга қараб самимият билан:*

«*Ё Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам), мен сизни жсонимдан бошқа ҳар нарсадан ортиқ яхши кўраман*» деди, – Ҳазрат Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

«*Эй Умар, бўлмади – Аллоҳга қасамки, мени ўз жсонингдан ҳам ортиқроқ севмагунча, мўмин бўла олмайсан*», – дедилар.

Ҳазрати Умар: «*Оҳ, бу жсон нима ўзи? Нега «жсонимдан бошқа» дедим, қошки шу гапни айтмасайдим?*» – деб афсусланди ва ҳамон гайрати жўшиб, самимият билан:

«Аллоҳга қасамки, жсонимдан ҳам ортиқ Сизни севаман, ё Расулуллоҳ!» – деди. «*Мана бу бошқа гап, эй Умар, энди имонинг қомил бўлди*», – дедилар Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам).

Қаранг, Пайғамбаримиз: «*Ҳа, тўғри, инсон аввало ўзини яхши кўради*», – демаяптилар. «*Мени жсонингдан ортиқ севмасанг, ҳақиқий мўмин бўлолмайсан, эй Умар*», – демоқдалар.

Бу ҳазил эмас, ширк ҳам эмас! Нега инсонлар Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)ни севишади? Аллоҳнинг элчиси, энг улуғ Пайғамбари, «оламларга раҳмат» бўлиб келганлари, Аллоҳ ўз бандаларига У зотни яхши кўришни, эргашишни амр қилгани учун севадилар.

Анас ибн Молик (розияллоҳу анху)дан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) дедилар:

لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه من والده وولده

«Сиздан бирортангиз то мен унга ота-онасидан, боласидан ҳам маҳбуброқ бўлмагунимча, мўмин бўла олмайди» (Имом Бухорий, Имом Термизий ва Насойилар ҳам ривоят қилишган).

Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) марҳамат қиладилар: *«Шу нафсим, жоним, ҳаётим Унинг қўлида бўлган Раббимга қасам ичаманки, У хоҳласа мени яшатади, хоҳласа ўлдиради. Ҳаёт-мамотим, ҳар нарсам Унинг қўлида бўлган Раббимга қасам бўлсинки, сиздан бирортангиз хотин, болачақангиздан кўра кўпроқ мени севмасангиз, ҳурмат кўрсатмасангиз мўмин бўлолмайсиз».*

Бу ширкми? Кўрларча итоатми? Нима бу?! Бунинг ҳеч қандай ширкка алоқаси йўқ. Бирор сабаби, асоси бўлмаса, Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) бундай демасдилар! Қуръони каримда Аллоҳ:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

وَيَغْفِرَ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

«Айтинг (эй Мухаммад!): «Агар Аллоҳни севсангиз, менга эргашингиз. Шунда Аллоҳ сизларни севади ва гуноҳларингизни мағфират этади. Аллоҳ кечирувчи ва раҳмлидир»¹⁰⁹, – дея Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га амр қилаяпти. Яъни, эй Расулим, тортинма, Мен истган нарсани уларга етказ! Билдир! *«Эй мўминлар, билинг ва огоҳ бўлингларки, Мени севмагунингизча ҳақиқий мўмин бўла олмайсизлар»*, – деб уларни огоҳлантир, уларга очик айт! Бу хитобингга, огоҳлантиришингга амал қилсалар, Сени яхши кўрсалар, изингдан борсалар, суннатингга эргашсалар, Мен ўшанда уларни яхши кўраман, севаман, жаннатимга дохил қиламан! Акс ҳолда, уларнинг аҳволи ёмон бўлади, ғазабимга дучор бўлиб, жаҳаннамга сазовор бўладилар.

¹⁰⁹ «Оли Имрон» сураси, 31- оят.

Мухаббатсиз қалбда мукаммал имон бўлмайди. Имон нима-лигини билган одамгина унинг кадр-қийматини ҳам билади ва, аввало, имон берган Зотни севади, неъматни шукрини бажо келтиради. Аллоҳ таоло:

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

«Имон келтирганларнинг муҳаббатлари қаттиқдир»,¹¹⁰ – дейди.

Абу Хурайра (розияллоҳу анҳу) ривоят қилади: «Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) шундай дедилар:

*«Аллоҳ таоло бирор бандасини севса, Ҳазрат Жаброил-га: «Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло фалон бандасини севади, сен ҳам уни севгин!» – деб нидо қилади. Шунда Жаброил алайҳиссалом уни севиб қолиб, осмон аҳлига: «Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло фалон бандасини севади, сизлар ҳам уни севинглар!» – деб нидо қилади. Шунда осмон аҳли ҳам ўша бандани севиб қолади. Ана шундан сўнггина ердагилар наздида унинг ҳурмат-эътибори қабул қилинади!»*¹¹¹.

Демакки, Ҳақ ўз инояти билан бир бандасини яхши кўриб қолса, осмондагилар ҳам, ердагилар ҳам уни яхши кўриб қолади. Ўз навбатида, бу инсон ҳам беихтиёр яхши кўрган нарсаларидан воз кечиб, Ҳақни севиб қолади. Ҳақиқий ошиқ ва маъшуклик собит бўлади. Навоий хазратлари айтганларидек: «Ишқ агар комилдурур, ошиқ қилур маъшукни ҳам».

«Ал-мажозу қантарат ул-ҳақиқати», яъни «Мажоз – ҳақиқатнинг кўприги» ҳадисига биноан инсон ота-онасини, устозини, яқинларини, дўстларини, диндошларини ва бошқаларни севмасдан Аллоҳни яхши кўриши мумкин эмас. Инсоний муҳаббат Аллоҳни севишда бир босқич ҳисобланади.

¹¹⁰ «Бақара» сураси, 165- оят.

¹¹¹ Абу Абдуллоҳ Мухаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. «Саҳихи Бухорий». 1-китоб. – Тошкент: 2008. – 568–569-бетлар.

Алишер Навоий бу ҳақиқатни шундай ифодалаган:

Гар Навоий йиғласа, ишқинг

мажозийдур дема

Ким, назар пок айлагач, айни

ҳақиқатдур мажоз.

Дарҳақиқат, инсон покиза назар, тоза қалб билан нимага-ки бокса, унда Аллоҳнинг ҳикмати, ашёлар замирида Аллоҳ муҳаббатини кўради.

Ҳазрат Накшбанд ҳам «Мажоз ҳақиқатнинг кўпригидир» ҳадисига муносабат билдириб айтадики: «Зоҳирӣ, ботинӣ, қавлий ва феълий бўлган барча ибодатлар мажозийдир. Бу тариқатга кирганлар мазкур ибодатларни бажариб, бу кўприкдан ўтмагунча, ҳақиқатга етишолмайдилар»¹¹².

Тариқатдаги устоз, яъни муршид муридни Ҳаққа яқинлаштиришда бир восита, сабабчидир. Ҳазрат Баҳоуддин Накшбанд бу хусусда шуни таъкидлайди: «Биз суюклига (Аллоҳга) ет-каришга воситамиз. Йўлга кирганларга лозимдирки, оқибат биздан айрилиб, суюклига етишсинлар».

Ҳазрат Накшбанд доимо пирининг ёнида бўлолмаганидан хафа муридларига шундай тасалли берарди: «Қалбида бизга нисбатан муҳаббати бўлганларга муҳаббат уруғларини экиб, уни кечаю кундуз парваришлаш вазифамиздир. Муҳаббат учун масофа узоклиги сабаб бўлмайди. Қайғурманглар».

Тариқат муршид ва муридлик асосига қурилган йўлдир. Мурид ўз устози – муршиди билан руҳан боғланиб, мустаҳкам алоқа ўрнатгач, маънавий иртиботлар бошланади, давом этади.

Муршид ким? Муршид пайғамбарларнинг ҳақиқий вориси, шариат ва тариқатда комил, ахлоқи мукамал, шогирдларини Ҳақ йўлига бошловчи, тариқат дарсини бериб, зикр вазифаларини ўргатадиган маънавият ва руҳият муаллими, мураб-

¹¹² Салоҳиддин ибн Муборак ал-Бухорий. «Шоҳ Накшбанд». Мазкур асар. 108-б.

бийи. Бундай муршидлар одатда, Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) ёки ўтган машойихлар руҳониятидан тайин этилган, яъни маънавий оламда танланган шайхидан маънавий ишора билан иршод (ёзма рухсатнома) олган бўлади. Ҳар соҳада устоз бўлганидек, тариқат йўлини ўргатадиган раҳнамо бўлиши шарт. Мурид фақат ҳақиқий устоз тарбияси, ўғитлари, ўрнакла-ри, тавсияси ва кўрсатмаси билангина камолга етади.

Агар пир сохта устоз бўлса, «**Сохта шайх охират йўли-нинг қароқчилари**» деганларидек, мухлис ва шогирдларининг умрига, маънавиятига зомин бўлади. Бу борада накшбандий шайхларидан Сўфи Оллоёр «Сабот ул-оҷизин» асарида шундай огоҳлантиради:

*...Қачон ҳар пир билур қутлуг йўлунгни,
Топиб эр яхшисин топиш қўлунгни.
Ўшал пирики эрнинг эри бўлғай,
Тариқат бешасининг шери бўлғай.
Тахаллуф қилмаса ҳеч шаръ ишидин,
Тамаълик бўлмаса ҳаргиз кишидин.
Олиб қўлга чароғи илми зоҳир,
Улуми ботинийда бўлса моҳир...*

Агар пир ҳақиқий бўлса-ю, мурид лоқайд, ҳимматсиз ва муҳаббатсиз бўлса, натижа ҳам шунга яраша самарасиз бўлади.

Тасаввуфда «хифзи нисбат» (мурид ва муршид ўртасидаги мустаҳкам алоқа, боғ) тушунчаси бор. Бу истилоҳ тариқатлар ҳаёти ва ривожиди муҳим ўрин тутди. Мурид билан муршид ўртасидаги «хифзи нисбат» ўзаро боғланиш, муносабат ўрнатиш демакдир.

Исмоил Ҳаққий Бурсавийнинг «Рух ул-баён» тафсирида кел-тирилишича, уч тоифага байъат (итоат) қилинади:

1. Пайғамбарлар;
2. Уларнинг маънавий меросхўрлари (уламолар);
3. Одил подшоҳлар.

Бу уч тоифа инсонларга байъат жоизлигининг сабаби шуки, улар динни ёйиш, хурофотларни бартараф этишда Аллоҳнинг шохидларидир.

Пайғамбарлар ва уларнинг маънавий меросхўрлари бўлмиш уламолар гуноҳлардан маъсум (пок), авлиёлар махфуз (сақланган) дирлар. Подшоҳларга келсак, улар олиму шайхлар воситасида муҳофазага эга бўладилар, акс ҳолда, мағлуб бўладилар. Байъат инсонларни ғафлатдан уйғотиб, Аллоҳга яқинлаштиришга сабаб бўлар экан, шу боис, гуноҳ ва маъсиятга олиб борадиган йўлда ҳеч кимга итоат қилинмайди.

Хожа Абдуҳолик Ғиждувоний ҳақиқий «шайхнинг мартабалари ва сифатлари» ҳақида айтади: «Билгинки, бу йўлнинг ҳар бир йўловчиси – Аллоҳ уларга муваффақиятлар ато этсин – ҳақиқий йўлбошчига эргашмай ўзга чораси йўқ, чунки бу йўлнинг манзили мақомларида довону қийинчиликлар кўпдир. Йўлни билувчи шайхсиз бу йўлдан юриб бўлмайди. Ҳақ таоло Хизр (алайҳиссалом)ни шайх мақомида, Мусо (алайҳиссалом)ни эса муридлик мақомида тутиб, илми ладуний таълимини берди. Расулуллоҳ айтадилар: *«Аш-шайху фи-қавмиҳи кан-набиййи фи умматиҳи» («Ўз қавми ичидаги шайх уммат ичидаги пайғамбар кабидир»)*. Шайх айтади: «Расулуллоҳнинг ҳадисларига мувофиқ, мурид барча ҳолатда пирга мухтождир».

Хожагон йўлининг бош ғояси ва муҳим сармояси «муҳаббат», унинг энг гўзал намунаси эса «одобга риоя этмоқлик»дир. Муҳаббат ва адаб бўлмасдан маънавий даражаларга эришиб бўлмайди. Акс ҳолда, қилинган барча ибодатлар, муомалалар фойдасиз ҳаракатдан иборат бўлиб қолади. На имону ибодатнинг ва на хизматларнинг ҳузуру ҳаловати ҳис этилади.

Инсон ота-онасини, аҳли аёлини, яқинларини ва шулар қаторида маънавий устозини яхши кўришга ҳақлими?! Албатта ҳақли. Тарихга назар ташласак, барча хожагон-накшбандия машойихлари шайхларига бўлган муҳаббат ва садоқатдан, ҳимматдан тарбият топганлар, хизмат қилиб вояга етганлар.

Ўзлари ҳам муридларига шу тарбия йўлини, шу хизмат тартибини тавсия этганлар. Бу ўртадаги муҳаббатнинг ширк, куллик, манфаат ва бошқа жиҳатлар билан асло алоқаси йўқ.

Тасаввуфда «робита» деган тушунча бор. Робитанинг луғавий маъноси «боғланиш, алоқа»дир. Зотан, дунёдаги ҳар бир нарсаси бир-бирига боғланган, ўзаро муносабат ва алоқадорликда яшайди. Чунки Аллоҳ таоло дунёдаги ҳар бир нарсани ҳикмат асосида ва маълум бир ўлчов билан дунёга келтиради. Аллоҳ инсон ҳаётининг ранг-баранг бўлиши ва яшовчанлигини таъминлаш учун улар орасида муҳаббат ва боғланиш ришталарини яратиб қўйди. Одамлар ҳаётда бир-бирига интилиб яшагани каби, ҳаёлан ҳам бир-бирига талпинади. Яхши кўрган кишисини соғинади ва кўз олдига келтиради. Яъни, қандай масофада бўлишидан қатъи назар, инсон хоҳлайдими, йўқми, узоқда бўлган одамани соғинганда уни тасаввур қилади ва ҳаёлига келтиради.

Тасаввуф истилоҳида «робита» муриднинг ҳаёлан руҳи ва қалбига махбуб киши билан бирга бўлиши, уни хотирлаши, тақлид қилиши, унга боғлиқ тарбиявий манзараларни кўз олдига гавдалантириши, тасаввур қилиши ва ҳоказоларни билдиради. Шунингдек, **«Робитаи мавт»** – ўлимни эслаши, ўлим ҳолатини, сўнгги лаҳзаларини кўз олдига келтириши, **«Робитаи муршид»** – ўзининг муршид рўпарасида ўтирганини, ундан файз олганини тасаввур қилиши, **«Робитаи ҳузур»** – Аллоҳнинг жон томиридан ҳам яқинлигини, Аллоҳ ҳузурида, унинг кузатувида турганини ҳис қилиши каби аниқ маъноларни англатади.

Муриднинг муршиддан масофада бўлишидан қатъи назар, ўзини қалбан у билан бирга деб тасаввур қилиши, ҳурмат ва муҳаббатини доимо қалбида пок сақлаши, ибодат ва муносабатларда устозидан ўрганганларига амал қилиши унинг кундан-кунга ҳол ва маънавияти ортиб боришига сабаб бўлади. Солиҳ зотларнинг суҳбати фойдали, муҳаббати эса таъсирлидир. Мавлоно Жалолиддин Румий авлиёлар ҳузурида бўлмоқ ва улардан файз олмоқнинг улуғ бахт экани ҳақида шундай дейди:

Соате будан дар назди авлиё,
Беҳтар аз сад сола тоат бериё.

Яъни, бир соат авлиёнинг хузурида бўлмоқ, юз йил риёсиз тоат қилгандан яхшироқдир. Чунки ҳақиқий авлиёлар ихлосманд шогирдларининг қалбига Аллоҳнинг назари билан, Аллоҳнинг нури билан боқадилар, бундан баҳраманд бўлган шогирдга эса улугъ файзлар, мақомлар насиб қилишига шубҳа йўқ.

اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ

«Мўминнинг фаросатидан қўрқинг, чунки у Аллоҳнинг нури билан боқади» (Имом Термизий ривояти) Ҳадиси шарифи ҳам юқоридаги фикрларни қўллаб-қувватловчи далиллардан биридир.

Ҳазрат Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам):

المرء يكون مع من أحبه

«Киши севгани билан бирга бўлади», – деганлар. Ҳадисдан ҳам кўриниб турибдики, инсон яхши кўрган кишисига тақлид қилади ва унга ўхшашни хоҳлайди.

Бир нарсага бўлган муҳаббат «суюклининг суюклиси ҳам суюқдир» қабилида унга алоқадор бўлган бошқа нарсаларга ҳам муҳаббат уйғотади. Улуғларнинг яқинлари, кийим-кечаклари, боғ-роғлари ва уларга тегишли ҳар бир нарса эътиборда, иззатда бўлади. Муҳаббат шундай таъсирли туйғуки, суюклининг нуқсонлари ҳам кўзга кўринмайди, хато-камчиликлари табиий туюлади. Устозга тегишли бирор буюмга эга бўлиш шогирдга сурур бағишлайди ва у бу буюмни бир умр табаррукан саклайди.

Нақл қилинишича, Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратлари Шаҳрисабздаги боғда бир тут дарахтига суянган экан. Буни билган Убайдуллоҳ Аҳрор Валий йиллар ўтиб шу боғни сотиб олади ва гоҳ-гоҳида ўша тут дарахтини томоша қилишга боради. Мурид-

нинг бундай ҳолати пирига бўлган муҳаббатнинг хайратомуз бир кўринишидир.

Гойибона муҳаббатнинг энг ёрқин намуналаридан бири, Увайс Қараний ва Аллоҳнинг Расули ўртасидаги муҳаббатдир. Ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) томонидан юборилган хиркайи саодат ҳазрат Увайс учун дунёдаги энг азиз, энг шарафли ва энг сурурли нарса эди.

Навоий «Насойим ул-муҳаббат» тазкирасида келтиради: «Бир киши Иброҳим Адҳам билан узоқ вақт бирга бўлди ва ҳамроҳлиги чўзилиб кетди. Ажралиш пайти: «Мендан бирор беадаблик содир бўлган бўлса, ранжиган бўлсанг, кечиргин», – деб узр сўради. Иброҳим Адҳам: «Мен сенга дўст эдим. Бу дўстлик ҳар қандай айбингни ёпди, дўстлигинг жихатидин яхши қилдингми, ёмон қилдингми, билмадим», – деб жавоб берди.

Байт:

و يقبح من سواك الفعل عندى

و تفعله فيحسن منك ذاك

Ва яқбуҳу мин сивокал феъли индий,
Ва тафъалуҳу фаяҳсуна минка зоко.

(У ишни бошқалар бажарса, хунук кўринади, Мен учун агар сен бажарсанг чиройлидур.)

Иброҳим Дасукий ҳазратлари айтадики:

«Кимнинг қалбида пирига нисбатан муҳаббат кучли бўлса, Аллоҳ унинг маънавий даражаларини кўтаради. Фақат шуни унутмаслик керак: пир муридларни тарбиялашда, Аллоҳга яқинлаштиришда бир нарвон, зина вазифасини ўтайди. Шу воситачилик бўлмаганда эди, Аллоҳ ундай қалбларга Шу ғазабини сочарди. Чунки Аллоҳ бу борада эътиборлидир, бутун муҳаббатларнинг фақат Ўзига қаратилишини истайди».

Жоҳилият давридаги арабларда оилада қиз фарзанд дунёга келса, уни тириклайин кўмиб ташлаш одати бўлган. Улар ҳеч

иккиланмай янги туғилган қизалокларини тириклай тупрокка кўмишган. Улар фақат кучлилар ҳамма нарсага ҳақдор деб ҳисоблашган.

Кейинчалик бу жамоат Аллоҳ Расулининг маънавий тарбияси билан дунёнинг энг сара инсонларига айланишди ва тарихда мисли кўрилмаган хайрли ишлар қилишди. Аллоҳ ва Расулига бўлган соф ва беғубор муҳаббатлари туфайли энг улуғ фазилатлар соҳибига айланишди. Ибодатда ҳам, инсоний муносабатларда ҳам улар «йўлчи юлдузлар»¹¹³га ўхшатилди. Уларга эргашган ва улар изидан борганлар адашмадилар. Саҳобаи киромлар Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га самимият-ла: **«Жоним, молим, ҳамма нарсам сизга фидо бўлсин, ё Расулуллоҳ!»** – дейишганда, қалблари тўла севги ва муҳаббат, ўзлари илоҳий файз ичида эдилар...

Саҳобалар Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг суратлари ва сийратларининг ҳақиқий ошиқлари эдилар. Улар Расул (алайҳиссалом)га оид янгиликларни сўраб-суриштиришар, эшитганларига амал қилишар ва бундан фараҳ туярдилар, муҳаббатлари кундан-кун зиёда бўлар, У муборак Зотга ўхшашга ҳаракат қилишарди.

Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам)дан содир бўлган заррача нарса ҳам саҳобаларнинг эътиборидан четда қолмаганини, ҳатто душманлари ҳам эътироф этишган. Худайбия ҳодисасида Пайғамбаримиз ҳузурларига вакил бўлиб келган мушриклардан бири ўз қавмига қайтиб бориб: «Аллоҳга қасамки, Муҳаммаднинг шериклари уни ҳурмат қилгандек ҳеч ким бошқа бировни ҳурмат қилмайди. У туфласа, туфуги ерга тушмаяпти. Саҳобалари қўллари билан илиб олишар экан», – деган. Шунингдек, У Зот (соллаллоҳу алайҳи васаллам) муборак сочларини олдирсалар, саҳобалар бирор толасини ерга туширмай бўлишиб олардилар. Ҳатто бир тола сочи ерда қолмаган

¹¹³ «Саҳобаларим йўлчи юлдузлар кабидирлар. Одамлар улардан қай бирига эргашсалар, тўғри йўлдан борадилар» (Ҳадиси шариф).

Зотнинг гап-сўзларию ваъз-насихатлари, ҳукму васиятлари ерда қолармиди?!¹¹⁴.

Бу одатлар ҳам амалда робитани ифодалайди. Чунки Пайғамбаримизнинг сурат ва сийратлари ҳақидаги ҳар қандай гап, ҳар қандай хабар саҳобаларни У Зоти бобаракот билан қалбан боғланишлари учун файзли ва сурурли сабаблардан бири эди.

Она ҳарбий хизматга кетган ўғлини ўйлайди, унаштирилган йигит қайлиғини кўз олдига келтиролмасдан туролмайди. Чиройли манзарани кўрган одам уни яқинларига ҳам илинади ва ҳоказо. Дунёвий ва фоний нарсаларда бу қадар табиий бир муҳаббат риштаси бор экан, маънавий ва руҳоний ҳаётда бу риштанинг бўлмаслиги мумкинми?! Асло йўқ! Аксинча, маънавий ҳол юксалиши билан қалблардаги муҳаббат риштасининг қуввати ҳам ортиб боради.

Аллоҳнинг валий зотлари билан бирга бўлиш ва уларнинг муборак сиймоларини одоб билан томоша қилиш, кўнгиллар учун бир файз, руҳий яқинлик ва роҳатланишни келтириб чиқаради.

Аллоҳ дўстлари билан ёнма-ёнлик баробарида маънавий уйғунлик ҳам бўлса, нур устига аъло нур. Чунки тасаввуфий тарбияда ёнма-ён яшашнинг ўзи етарли эмас. Масалан, баъзи толиблар бир муршиди комилнинг ҳузурда тиззаси тиззасига тегай деб ўтиради-ю, лекин ғофиллиги боис ҳеч қандай маънавий файз ололмайди. Аксинча, узок юртлардаги қанчадан-қанча чи-накам ихлосли муридлар пирга бўлган чуқур ҳурмати, муҳаббат ва ихлослари туфайли маънавий даражаларга эришадилар, файз топадилар. Улуғларнинг: **«Ямандаги ёнимда, ёнимдаги Яманда»**, – деганларининг боиси ҳам шунда. Энг муҳими, толиб қаерда бўлмасин, қалбан муршиди билан боғлиқлик туйғусини йўқотмаслиги керак.

Ҳамма нарсада бўлгани каби робитада ҳам одобга риоя қилиниши шарт. Тасаввуфий тарбияда жуда аҳамиятли усул

¹¹⁴ Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Амаллар ниятга боғлиқдир». Мазкур асар. 5-б.

бўлган робита, номи ва қўлланиш тартиби бироз фарқ қилса ҳам, ҳали-ҳануз барча тариқатлар таълимотида мавжуддир.

Бошқа тарафдан, робита XIX асрдан эътиборан айрим кишилар томонидан куфр сифатида баҳоланиб, аёвсиз танқид қилинган. Аммо робита, юқорида айтилганидек, табиий рухий бир ҳодисадир. Зотан, ислом насронийликдаги роҳиблик каби ширкка йўғрилган ҳамма нарсани ҳақли равишда рад этади.

Унутмаслик керакки, пайғамбарлардан ташқари ҳар қандай банда ожиз ва нуксонлидир. Ҳатто пайғамбарлар ҳам инсон бўлгани туфайли хато қилиши мумкин. Лекин Аллоҳнинг Ўзи қўллаб, уларни адашишлардан асрайди. Аслида уларнинг жузъий хатолари ҳам ҳикматдан холи бўлмайди...

Шу маънода, маънавият буюкларига муҳаббат ва ҳурмат қанчалик зарур бўлса, уларнинг ҳурмати жойига қўйишда шаръий чегараларга риоя қилиш ҳам бениҳоя муҳимдир.

Зеро, қалб тўлиқ маънода Аллоҳникидир. Аллоҳдан ўзгага бўлган барча муҳаббатлар «мажозий»дир.

16. Суҳбат

صحبت

Салоҳиддин Муборак Бухорийнинг «Анис ут-толибин ва уд-дат ус-соликин» китобида ёзилганки: «Саҳобаи киромлардан нақл қилинган ривоятларда келтирилишича, улар бир-бирларига: «Кел, бироз имонлашайлик», дер эканлар. Бу шунга ишораки, «тариқати олия»нинг толиблари, агар бир-бирлари билан суҳбат қилсалар ва бу суҳбатлари дин, тариқатга оид бўлса, унда кўплаб хайру барака бўлади. Бундай суҳбатда давом этган инсонларнинг ҳақиқий имон ва исломга мушарраф бўлишлари умид қилинади.

Ҳазрат Нақшбанднинг халифаси Алоуддин Аттор (қуддиса сирруху) суҳбат мажлисларида шуни такрорлар эди: «Бир-бирингиз билан суҳбатлашинг. Суҳбат суннати муаккададир».

Бу борада Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ

«Ва Раббингни сенга берган неъматлари хақида (одамларга) сўзлаб бер»¹¹⁵.

Аллоҳ таоло мутлақ неъмат соҳиби сифатида Пайғамбаримиз (соллаллоху алайҳи васаллам)га амр қиладики: «Сенга муносиб кўрилган ҳидоят неъматини ва иноятимизни тушунтир ҳамда рубубият лутфларини билдир». Бундан ташқари, мазкур оятда Ҳақ таолонинг муҳаббат сифати билан Расулуллоҳ (соллаллоху алайҳи васаллам)нинг вужуд жавҳарини тарбия қилганлигига ишора қилинган.

Ушбу жиҳат бир ҳадиси қудсийда шундай изоҳланади: «Аллоҳ Довуд (алайҳиссалом)га хитоб қилди: «Бизни дўст тут, дўстларимизни ҳам дўст тут ва бандаларимизни бизга дўст қил». Ҳазрат Довуд (алайҳиссалом): «Эй Аллоҳим! Сени ва сенга дўст бўлганларни дўст қилишга кучим етади. Лекин сенинг муҳаббатингни бандалар қалбида жо қилишга кўрбим етмайди», – дея ожизлигини билдирди. Шунда Ҳақ таоло амр қилди: «Эй Довуд! Агар неъматларимни шавқ ва муҳаббат билан бандаларимга тушунтирсанг, шунда уларнинг қалбларига муҳаббатимни жойлаган бўласан».

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд: «Бизнинг тарикимиз суҳбатдур», – дейди ва шайхнинг муридлар билан суҳбатининг аҳамиятига ургу беради. Мурид шайхининг суҳбатидан маънавий файз олади, баҳраманд бўлади, билмаганларини англайди.

Азим Хожа Эшон ҳикматларидан бирида муршид, одатда, муридларига фақат тариқат вазифаси эмас, балки илму ҳикмат, тавҳид ва маърифатдан ҳам сабоқ беради. Бу маънони шундай ифодалайди:

Муришд бўлган суҳбат тутар мурид бирлан,
Ошино этар илму ҳикмат, тавҳид бирлан.

¹¹⁵ «Зухо» сураси, 11-оят.

Ҳазрат Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи васаллам) атроф-ларига асҳобларини йиғиб, 23 йил давомида исломни, одоб ва ахлоқни ўргатдилар. Машойихлар ҳам илм, адаб, суннат ва тариқат йўлларини шундай таълим бериб, муридларини етишти-радилар. Демак, камолот йўли фақат китоб ўқиш билан эмас, шу ишнинг устасидан, арбобидан ҳам ўрганилади. Ёзув билан ҳамма нарсани ифодалаб, тушунтириб бўлмайди.

Аллоҳ таоло ўз Пайғамбарига марҳамат қилади:

فَذَكِّرْ إِن نَّفَعَتِ الذِّكْرَى

«Бас, эслатма фойда берса, (кишиларга) эслат»¹¹⁶.

Бу эслатма Пайғамбар (алайҳиссалом) тарафидан бир умр амал-га оширилди. Зеро, саҳобаларни саҳоба қилган Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи вассалом)нинг суҳбатлари эди. «Саҳобий» ва «суҳбат» сўзларининг бир ўзакдан эканлиги ҳам бежиз эмас.

Суҳбат ва зикр мажлисларида гўё илоҳий раҳмат ва ҳаловат ёмғирлари ёғади, бу мажлислар бу дунёдаги жаннат боғларига ўхшайди.

Саҳобалардан Абу Ҳурайра ва Абу Саид Худрий ҳазрат Пайғамбаримизнинг шундай деганларини ривоят қиладилар:

مَا مِنْ قَوْمٍ يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا حَفَّتْ

بِهِمُ الْمَلَائِكَةُ وَغَشِيَتْهُمْ الرَّحْمَةُ

وَنَزَلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ وَذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِيمَنْ عِنْدَهُ

«Қай бир қавм ўтириб, Аллоҳ таолони зикр қилса, албат-та, уларни фаришталар қўшаб олади, раҳмат ўраб олади ва устларига сакийнат (хотиржамлик) тушади ва Аллоҳ уларни ўз ҳузурдагилар ичида зикр қилади» (Имом Термизий ривояти).

¹¹⁶ «Аъло» сураси, 9-оят.

Биламизки, Аллоҳ таоло қайси жамоанинг устига файз ва осойишталик туширса, уларнинг дин, имон, хидоят ва басират узра саботлари ортади, ихлослари зиёда бўла-ди, мўминга хос виқор ҳосил қиладилар. Шу тариқа исло-мий ахлоқ ва ҳукмларга нисбатан итоаткорликлари ва то-беликлари қувватланади, Аллоҳ ва Расулига бўлган таъзим ва муҳаббатлари янада ортади. Натижада, маънавий ҳузур-ҳаловат, хотиржамлик ва ишончга эга бўладилар.

Ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом) ҳар бир саҳобанинг кўлига китоб-дафтар тутказганлари йўқ. У муборак Зот улар-нинг суҳбатдош, ҳамфикр ва ғоядош бўлишларига аҳамият бер-нидлар. Саҳобаи киромлар маънавий ҳолларини тўғридан-тўғри Пайғамбаримизнинг қалб олаmidан олдилар. Улар қалбларидаги боғлиқлик ва маънавий инъикос натижасида беқиёс файз-га ва нурга тўлдилар. Энг улуғ зот бўлган суҳбатдошнинг ва суҳбатнинг фазилатидан саҳобалар шундай бир даражага чикди-ларки, улардан кейин келганлар ҳар канча илму ирфонга, тоат ва ибодатга мушарраф бўлсалар ҳам, асло улар даражасига етол-мадилар.

Шайх билан суҳбатнинг салмоғи бўлади. У бошқа ҳар қандай суҳбатлардан мавзуси, файзи ва дуолари билан фарқ қилади. Му-рид ҳаётий ва охират масалаларида ўзининг хатти-ҳаракатларини, одоб ва ахлоқини шайхига кўра тарбия қилади.

Эътибор берилса, нақшбандияда хилват, узлат деган тушунча-ларга кўп аҳамият берилмайди. Аксинча, машҳурликдан ва шуҳ-ратдан қочилади. Айрим шайхлар рисоаларида «الشهرة آفة» (Шуҳрат офат келтиради) ҳадисини эслатиб, муридларни шуҳратпараст эмас, камтар ва хокисор бўлишга чақирадилар.

Абдуҳолик Ғиждувоний: «Хилват эшигини ёп, суҳбат эшигини оч», — деган. Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг: «Йўлимиз суҳбат йўлидир, хилватда шуҳрат, шуҳратда офат бор», — деган машҳур гапи бутун тариқатга қонун ва талаб да-

ражасида қабул килинган. «Хилват дар анжуман», яъни «Халқ орасида Ҳақ билан бўлиш» ёки «Ичдан Ҳақ билан ошно бўл-у, ташқаридан бегонадек кўрин. Бундай одат дунёда камдан-кам топилади» каби ҳикматлар тариқатнинг машҳур шиорига айланиб кетган. Шунинг учун ҳам нақшбандийлар риё ва шуҳратдан, рақсу само қилишлардан кочиби, кароматларини сир тутишга ҳаракат қилганлар.

Баъзи сохтакор ва ноқис одамлар тасаввуфга оид айрим китобларни ўқиби, бирор шайхдан озроқ таълим олиби, арзимас обрў ва дунё учун ўзини шайх деб эълон қилади. Ёнига ўзига ўхшаш мухлис, муридларни йиғади. Булар – сохта шайхлардир. Машойихларнинг: **«Сохта шайхлар охират йўлининг қароқчиларидир»**, – деган гапи бор. Улар ҳам золлу, ҳам музиллдур, яъни ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам адаштиради. Аҳмад Яссавий «Фақрнома» рисоласида: «Шариат илмини билмагунча, узоқ йиллар давомли бир пири комилнинг хизматини қилмагунча ва бошқа риёзатлар чекмагунча шайхман демоқ ёлғон даъводир», – дейди. Ҳатто, бу сохта шайхларни «дажжол» ва «малъун» дея мазаммат қилади. Охирзамонда бундай сохта шайхлар чиқишидан башорат беради. Қандай пирга қўл бериш кераклиги ҳақида, жумладан, бундай дейди: **«Эй толиб, агар Ҳақни талаб қилиб, топай десанг, андоқ пирга қўл бергилким, шариатда орифи биллоҳ бўлса, тариқатда воқифи асрор бўлса, ҳақиқатда комилу мукаммал бўлса, маърифатда дарёи уммон бўлса, андоқ пирга қўл бергилким, саодат бўлғай. Агар мурид шариат илмини билмаса, шариат илмини онга ўргатгай. Агар тариқатда ҳоли воқеа анга пайдо бўлса, тариқат илми бирлан ани йўлға солғай ва ҳақиқат сиридин муридга йўл кўрсатгай. Маърифатда жазбаи Ҳақ пайдо қилғай»**.

Шайхлик қилиш учун фақат олим бўлиш ёки шайхнинг авлоди бўлиш кифоя эмас. Шайхлик отадан мерос ўтадиган нарса ҳам эмас. Тўғри, шайхнинг ўғли риёзат чекса, меҳнат қилса, маънавий ишорат бўлса, у ҳам шайх бўлаверади. Тарихда бунга

мисоллар кўп. Имом Раббонийнинг деярли барча ўғиллари муршид бўлишган. Аммо улар бунга отамерос сифатида эришишмаган, аксинча, илму ирфонлари, ихлосу риёзатлари туфайли улуг мақомларга мушарраф бўлишган. Тасаввуф тарихида қанчадан-қанча оми, оддий инсонларнинг фарзандлари илми, акли ва риёзати билан улуг авлиё бўлиб етишганлари маълум. Бир шоир ёзган экан:

*Қасам умринггаки, замон дилбанди,
Инсон эрур фақат динин фарзанди.*

*Насабга суянма, тақводан кечиб,
Шайтон қуйган гурур шаробин ичиб:*

*Салмони Форсийни улуглаб ислом,
Ва Абу Лаҳабни хорлади куфрон.*

Инсон ўз-ўзича шайх бўлолмайди. Бунинг ўзига яраша одоби услуби бор. «Ҳифзи нисбат» бор. Маънавий нисбат бўлмаса, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га боғликлиги бўлмаса, илоҳий файзга эришиб бўлмайди. «Шайхим менга уни қил, бун қил деган» каби даъволарнинг ўзи шайхлик қилишга етмайди. Аллоҳнинг фазли бўлмаса, ҳар қандай даъво асоссиз ва пуч бўлиб қолаверади. Сохта шайхлар бу улуг йўлнинг хиёнатчилари сифатида, албатта, шарманда бўладилар. Чунки бу покиза булоқ бошида Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) турганликларини унутмаслик керак. У Зоти шарифга хиёнат қилганларнинг ҳолига вой!

Илмий, маърифий суҳбатларнинг таъсирли томонларидан бири, иштирок этганлар маълум бир қарашлар ва завқлар атрофида бирлашадилар. Кусур ва иллатлардан нафратланиш ҳисси ҳам қалбларда умумий туйғуларни пайдо қилади. Инсонлар муштарак ғоя ва таълимот атрофида жамланадилар.

Аммо бундай бўлиши учун суҳбатларга иштирокчилар ибодат завқи билан қатнашиши, мухаббат, ҳурмат ва одоб билан

тинглаши, қалблар ташна ва уйғоқ бўлиши керак. Зеро, жонли суҳбат уларнинг аҳволига қараб шаклланади. Қалб нимага ташна бўлса, шунга кўра ҳолатлар, ҳаяжонларга тўлади. Яъни, яхши суҳбатдан ҳар ким ўз нуқсон ва камчиликларига даво топади. Вакт ўтиши билан қалбдаги ҳолатлар бир-бирига ўхшаб кетади. Маънавий файзларга тўлиш, иллатлардан нафратланиш, сезги ва қарашларда умумийлик зоҳир бўла бошлайди. Шу тариқа Ҳаққа яқинлик йўлида ғайрат ва шижоат ортади. Самарасиз суҳбат эса тўрт девор орасидаги фойдасиз тўпланишга айланади.

Ҳазрат Пайғамбаримиздан кейин ҳам суҳбат барча тариқатларда давом этди. Нақшбандийликда ҳам суҳбат алоҳида аҳамиятга эга бўлганидан ҳазрат Нақшбанд: «**Бизнинг тарбия йўлимиз суҳбат устига қурилган**», – деган.

«Қозонга яқинлашиб қарони, ёмонга яқинлашиб балони» юқтирмаслик учун тариқат йўлчиси ким билан суҳбат қилишига диққат этиши лозим. Абдуҳолиқ Ғиждувоний «Васиятнома»да айтадики: «...**жоҳил сўфийлардан йироқ бўл. Ва уларнинг авомидан ҳам узоқ бўлгинки, улар дин ўғрилари ва мусулмонлар (дини)нинг қароқчиларидир. Ва суннатни ўзингга лозим тут. Ва ўтган салаф имомларнинг мазҳабида бўл. Ёшлар, аёллар, бидъат аҳли ва бойлар билан суҳбат қилмагинки, улар диннингга раҳна соладилар...**»

Ҳожа Али Ромитаний толибга солихлар суҳбатини ихтиёр қилишни, фасод аҳлидан ва имони заиф кимсалардан йироқ бўлишни, унинг номаҳрамга ва номаҳрамнинг унга назари тушмаслигини таъкидлар экан, бир азизнинг шундай байтини келтиради:

*Бо ҳар ки нишастиву нашуд жамъ дилат,
В-аз ту нараҳид¹¹⁷ заҳмати обу гилат.
Аз суҳбати ў агар табарро накуний,
Ҳаргиз накунад руҳи азизон биҳилат¹¹⁸.*

¹¹⁷ Бошқа баъзи нусхада: нарамид.

¹¹⁸ Алишер Навоий «Насойим ул-муҳаббат» тазкирасида бу рубоий Али Ромитанийга нисбат берилганини айтган.

(Ким билан бирга ўтирсанг-у, қалбинг боғланмаса, у билан суҳбатинг асло қовушмаса, дарҳол унинг суҳбатидан қочгин. Йўқса, азизлар руҳи сени кечирмайди.)

Ҳожа Азизон яна уқдирадики:

*Манишин бо бадон, ки суҳбати бад,
Гарчи покий, туро палид кунад.
Офтобе бад-он бузургеро,
Зарраи абр нопадид кунад.*

(Ёмонлар билан бирга ўтирмагинки, уларнинг суҳбати пок бўлсанг ҳам, сени нопок қилади. Офтоб шунчалик улуғлиги билан бир парча булут унинг юзини тўсиб қолади).

*Гавҳар аз ноқисони раҳ маталаб,
З-онки ин моя комиле дорад.*

(Бу йўл ноқисларидан гавҳар талаб қилма, чунки бу моя (асос, асл нарс) комил кишида бўлади).

Демак, солиқ суҳбатнинг манфаатлисини танлай билиши керак.

* * *

Ҳожагон-нақшбандияга оид рисола ва китобларда бу йўлнинг кўп асослари, шарт ва талаблари ёзилган. Биз уларнинг баъзи муҳимларига тўхталиб ўтдик, холос.

Аллоҳ бу олий тариқат аҳлига ҳақ йўлдан боришни ва илоҳий қурбат ҳосил қилишни насиб айласин.

РАШҲАЛАР

РАШҲАЛАР

Маълумки, хожагон-нақшбандия тариқатининг ўн битта асосий рашҳаси бор. «Рашҳа» луғатда «сизиб чиққан сув», «томчи», «чакка» маъноларини англатади. Тасаввуф истилоҳи сифатида эса хожагон-нақшбандиядаги махсус қоида, одоб ва талаблар назарда тутилади. Хожагон-нақшбандия тариқатининг машҳур ўн бир рашҳаси қуйидагилар: **хуш дар дам, назар бар қадам, сафар дар ватан, хилват дар анжуман, ёдкард, бозгашт, нигоҳдошт, ёддошт, вуқуфи қалбий, вуқуфи ададий, вуқуфи замоний.**

Рашҳаларнинг дастлабки саккизтаси Абдуҳолиқ Гиждувоний ва охирги учтаси Баҳоуддин Нақшбанд тарафидан ишлаб чиқилиб, тариқат таълимотига киритилган. Рашҳаларнинг дастлабки тўрттасини Юсуф Ҳамадоний тариқатга киритган, деган қарашлар ҳам бор¹¹⁹.

Ушбу рашҳалар силсиладан олдинги шайхлар ҳаётида махсус қонуниятга киритилмаган ва махсус атамалар билан номланмаган бўлса-да, аслида оз ё кўп миқдорда қўлланган. Абдуҳолиқ Гиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанд мазкур рашҳаларни маълум қонуниятлар ва атамалар билан ифодаладилар. Ушбу тариқатга мансуб кишиларнинг уни билиши ва унга айтилгандек амал қилиши сулук йўлида тезроқ камолот ҳосил қилишига сабаб бўлади. Бу рашҳалар олимларимиз томонидан у ёки бу даражада шарҳланган. Биз уларни умумлаштириб, кенгроқ шарҳлашни лозим топдик.

¹¹⁹ Ориф Усмон. Хожа Абдуҳолиқ Гиждувоний. – Тошкент. 2003. – 10-б.

1. Хуш дар дам

هوش در دم

«Хуш» – форсчада «акл-идрок» демакдир. Масалан, ўзидан кетган, ўзини билмай йиқилиб қолган инсон беҳуш дейилади, яъни хушини (аклини) йўқотди, йиқилиб қолди, маъносида келади. «Дам» – «нафас» демакдир. «Хуш дар дам» инсон ҳар нафасда хушёр, сергак бўлиши демакдир.

Солиқлар томонидан Аллоҳни унутмаслик, бепарво бўлмаслик, ҳар жойда Аллоҳни ёдда тутиш, ҳар лаҳза Аллоҳнинг қузатиб турганини хис қилиб, одоб билан ҳаракат қилиш, одобни сақлаш, ғафлатдан йироқ бўлиб, огоҳ ва хушёр ҳолда туриш талаб этилади. Бу осон иш эмас, чунки инсонни баъзан уйқу элтади, баъзан ғафлат босади. Инсон бошқа масалалар билан ўралашдими, уни ланжлик, лоҳаслик босади, диққати ҳам заифлаша бошлайди.

Хуш дар дам – ичдан чиқаётган ҳар бир нафас огоҳлик ва хузур ичида бўлишидир. Ғафлат унга ҳеч қандай йўл тополмаслиги керак.

Ҳазрат Мавлоно Саъуддин Кошғарий ҳазратлари айтган экан: «Хуш дар дам – бир нафасдан иккинчи нафасга ўтиш ғофиллик юзасидан бўлмай, хузур юзасидан бўлсин ва олинаётган ҳар бир нафас Ҳақ субҳонаҳу ва таолодин холи ва ғофил бўлмасин». **Ҳазрат Хожа Баҳоуддин шундай таъкидлайди:** «Бу йўлда ишнинг асосини нафас устига қурмоқ керакки, замоннинг муҳим вазифасига машғул бўлишда ҳаёлни ўтмишдан ва фикрни келажакдан озод этсин ва ҳар бир нафасни зое этмасликка уринсин. Нафас ғафлат билан кириб чиқмасин».

Рубой:

*Эй монда зи баҳри илм бар соҳили айн,
Дар баҳр фароғат асту бар соҳил шайн.
Бардор сафойи назар зи мавҷи кавнайн,
Огоҳ ба баҳр бош байн ун-нафасайн.*

Таржимаси:

Эй, илм денгизига кирмай,
булоқ соҳилида қолган киши,
Денгизда фароғат бор-у,
соҳилда эса бахтсизлик.
Икки дунё мавжсига хушлик билан
назар солма,
Ҳар икки нафас ўртасидаги
денгиздан огоҳ бўл.

Ҳаётда инсонни Аллоҳдан чалғитадиган турли сабаблар бор. Дейлик, баъзи юмушларга берилиб кетиб, гоҳида намозимизни ҳам охирги вақтга тақаб ўқиймиз. Яъни, бизни маълум вақт ғафлат босади, Аллоҳни унутиб қўямиз. Ваҳоланки, солиқ ҳар нарсадан олдин Аллоҳ амрини бажариши ва хушёр туриши керак. Чунки инсоннинг ақл-хуши бошқа жойда бўлса, Аллоҳ эсига келмайди. Натижада, Аллоҳни ёдда тутиш кийинлашади, унутади.

Баъзи машойихлар айтадиларки, кимки тил билан зикр айтса, дилни ҳозир қилсин, зикр айтаётганда дилни тилга мувофиқ қилсин (яъни, қалб хузури билан зикр қилсин). Ўзининг ички оламида Холиқи бечун (ҳеч нарсага ўхшамаган Яратувчи) зотини мулоҳаза ва мушоҳада қилишга уринсин. Мосиваллоҳ (Худодан бошқа)ни эсламасин ва чалғитувчи васвасаларини ҳаёлидан чиқарсин. Шунда унинг дилида зикрдан бир завқ пайдо бўлади.

Модомики, инсонни дунё ташвишлари чалғитар, унда унутувчанлик ва заифлик ҳолатлари пайдо бўлар экан, ғафлатдан уйғонишнинг, Яратувчининг кўриб, кузатиб турганлигини ҳис қилишнинг ягона чораси – унинг зикридир. Кўп зикр қилиш заҳмати инсонни мақсадга етказиши мумкин. Ҳатто ухлаганда кўзи ором олса ҳам, қалби ухламайди. Вужудидан «Аллоҳ» деган сас келади. Ҳазрат Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) буюрадиларки: *«Жаннатга кирган инсонлар ҳам афсус чека-*

Таржимаси:

Эй, илм денгизига кирмай,
булоқ соҳилида қолган киши,
Денгизда фароғат бор-у,
соҳилда эса бахтсизлик.
Икки дунё мавжсига хушлик билан
назар солма,
Ҳар икки нафас ўртасидаги
денгиздан огоҳ бўл.

Ҳаётда инсонни Аллоҳдан чалғитадиган турли сабаблар бор. Дейлик, баъзи юмушларга берилиб кетиб, гоҳида намозимизни ҳам охирги вақтга тақаб ўқиймиз. Яъни, бизни маълум вақт ғафлат босади, Аллоҳни унутиб қўямиз. Ваҳоланки, солиқ ҳар нарсадан олдин Аллоҳ амрини бажариши ва ҳушёр туриши керак. Чунки инсоннинг ақл-хуши бошқа жойда бўлса, Аллоҳ эсига келмайди. Натижада, Аллоҳни ёдда тутиш қийинлашади, унутади.

Баъзи машойихлар айтадиларки, кимки тил билан зикр айтса, дилни ҳозир қилсин, зикр айтаётганда дилни тилга мувофиқ қилсин (яъни, қалб ҳузури билан зикр қилсин). Ўзининг ички оламида Холиқи бечун (ҳеч нарсага ўхшамаган Яратувчи) зотини мулоҳаза ва мушоҳада қилишга уринсин. Мосиваллоҳ (Худодан бошқа)ни эсламасин ва чалғитувчи васвасаларини ҳаёлидан чиқарсин. Шунда унинг дилида зикрдан бир завқ пайдо бўлади.

Модомики, инсонни дунё ташвишлари чалғитар, унда унутувчанлик ва заифлик ҳолатлари пайдо бўлар экан, ғафлатдан уйғонишнинг, Яратувчининг кўриб, кузатиб турганлигини ҳис қилишнинг ягона чораси – унинг зикридир. Кўп зикр қилиш заҳмати инсонни мақсадга етказиши мумкин. Ҳатто ухлаганда кўзи ором олса ҳам, қалби ухламайди. Вужудидан «Аллоҳ» деган сас келади. Ҳазрат Расули ақрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам) буюрадиларки: *«Жаннатга кирган инсонлар ҳам афсус чека-*

дилар, пушаймон бўладилар: ғафлатда ўтказган вақтларига ва зикрсиз кечирган дамларига надомат чекадилар». Ғафлатда қолса, машинасини бирор жойга уриб олади. Аллоҳдан ғафлатда қолган – «хуш дар дам» бўлмаган солиқ вақтини бой беради. Толибларнинг доим зикр билан машғул бўлишлари, маънан ва руҳан сергак бўлишлари тарбия талабидир. Ғофиллик инсоннинг қийматли фурсатини ўғирлаш билан бирга кўп зарар ва зиён келтиради.

2. Назар бар қадам

نظر بر قدم

Солиқнинг диққати ташлаётган қадамида бўлади. Қадам – оёқ деганидир. Қадамни назорат қилиш икки хил маънода талқин қилинади.

Биринчиси, атрофга, ўнгу сўлга бокиб, гуноҳга ботмаслик, ҳаёли, одобли бўлиш, оёғининг учига қараб юриш, ўнгу сўлга чалғиб, кўзи номаҳрамга тушиб, гуноҳкор бўлмаслик, демакдир.

Солиқ кўзини пастга тикиб, ҳар қадамини зикр билан ташлаши керак. Машойихлар шундай қилишган.

Иккинчиси: «Сен тариқат йўлидан юраяпсанми, Ҳақ йўлчисимисан, бу йўлдан юришингга диққат қил. Атроф билан машғул бўлма, ёмон нарсаларга қарама, ўз йўлингга қара. Босаётган қадамларингга эътибор бер. Юришингга, сайру сулуқингга диққат қил», маъносида келади.

Мазкур рашҳанинг икки тарафи бор:

1. Моддий тарафи;

2. Маънавий тарафи.

Иккала жиҳати ҳам тўғри. Инсоннинг моддий жиҳатдан атрофга бокиб, ҳаромга қараб, гуноҳкор бўлиши ёмон оқибатларга олиб келади.

Ахир, солиқ зикр онларида Аллоҳга хитоб қилиб: «Илоҳий, анта мақсуди», яъни «Аллоҳим, мақсадим сенсан», – демай-

дими? Шунинг учун солик «мосиво»дан, яъни бекор, беҳуда дунёвий нарсалар билан шуғулланишдан эҳтиёт бўлиб, кадамига карасин, мақсад сари одим отаётганига диққат қилсин, гуноҳга сабаб бўладиган хунук манзараларга дуч келмаслик тадориғини кўрсин, деган маъно келиб чиқади.

Иккинчи жиҳати – маънавий юриши (сайру сулуки)га диққат қилишидир. Ботиний гуноҳларга мубтало қиладиган, йўлдан оздирадиган нарсаларга ўралашиб қолмаслик демакдир.

Аллоҳ бас, боқий ҳавас.

Мосиводан умид узсанг, бас!

Аллоҳ етарлидир, бошқаси фоний, беҳуда. Ҳою ҳаваслар қалғитувчи, фойдасиз ва кийматсиздир. Шундай экан, ҳаёти дунёга алданиб қолмасдан, тўғридан-тўғри мақсуди ҳақиқий саналган Аллоҳга йўналиш, Унга руҳан ва маънан боғланишга ҳаракат қилиш, қадамни шунга яраша ташлаш керак.

Маснавий:

*Кам зада беҳамдамийи ҳуш дар дам,
Дар нагзашта назараи аз қадам.
Баски, зи худ карда ба суръат сафар,
Боз намонда қадамаи аз назар.*

Таржимаси:

*У ҳушёрликсиз оз нафас олган,
Назари қадамидан ўзга ерда бўлмаган.
У ўзлигидан суръат билан сафарга кетган,
(Аммо) қадами назаридан айри қолмаган.*

Сўфи Оллоёр «Сабот ул-ојизин»да мазкур рашҳага ишора қилиб ёзган:

*Кел, эй мўмин, агар тарсанда бўлсанг,
Кўзингни сақлагил ҳар қайда бўлсанг.*

(Кел, эй мўмин банда, агар Аллоҳдан кўркувчи бўлсанг, ҳар ерда бўлсанг ҳам, кўзингни пок тут, ҳар қандай нопок ва гуноҳ саналадиган ерларга назаринг тушмасин.)

Қуйи бўлсин ҳамиша нуқтаи чаши,

Мабодо бўлмагай боло тушуб хаши.

(Кўз нуқтаси (назаринг) доим қуйига (пастга) қараган бўлсин. Мабодо, юқорига (номахрам нарсаларга) тушиб, Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлиб қолмагин. **Мазкур байтда сўз ўйини, ҳарфий санъат ҳам бор. Яъни, چشم – «Чашм» (кўз)нинг нуқтасини юқорига қўйсалар – خشم «Хашм» (ғазаб)га айланади.**

Назар қилгунча бад эй нафси маъюб,

Тушуб кўз нуқтаси кўр бўлгани ҳўб.

Эй айбдор нафс, гуноҳкор банда! Ёмон назар (номахрамларга қарагандан) кўра, кўз нуқтаси (қорачиғи, мардумаки) оқиб тушгани яхшироқ! Бу байтда ҳам сўз ўйини, ҳарфий санъат бор:

کور – «кўз» сўзидан нуқтаси тушиб қолса, کور – «кўр» лафзига айланиб қолади.

Саодатдур назар бўлса қадамда,

Тажовуз айлагач бўлса надамда.

(Кимки кўзини эҳтиётлаб, қадамларига тикиб юрса, саодатли бўлади. Агар ҳаддидан ошиб, ношаръий нарсаларга қараса, гуноҳкор бўлиб, афсус-надомат чекади).

Агар қон чашма бўлса, чашма эй меҳ,

Хатарлик ерга тушгандин эрур беҳ.

(Дастлабки «чашма» булоқ маъносида. Иккинчи «чашма» кўз мазмунидадир. Яъни, хатарлик, гуноҳ бўладиган ерга кўзинг тушгандан кўра, кўзинг қон булоғига тўлиб, ҳеч нарсани кўролмаганинг яхшироқ).

дими? Шунинг учун солик «мосиво»дан, яъни бекор, беҳуда дунёвий нарсалар билан шуғулланишдан эҳтиёт бўлиб, кадамига қарасин, мақсад сари одим отаётганига диққат қилсин, гуноҳга сабаб бўладиган хунук манзараларга дуч келмаслик тадоригини кўрсин, деган маъно келиб чиқади.

Иккинчи жиҳати – маънавий юриши (сайру сулуки)га диққат қилишидир. Ботиний гуноҳларга мубтало қиладиган, йўлдан оздирадиган нарсаларга ўралашиб қолмаслик демакдир.

Аллоҳ бас, боқий ҳавас.

Мосиводан умид узсанг, бас!

Аллоҳ етарлидир, бошқаси фоний, беҳуда. Ҳою ҳаваслар чалғитувчи, фойдасиз ва қийматсиздир. Шундай экан, ҳаёти дунёга алданиб қолмасдан, тўғридан-тўғри максуди ҳақиқий саналган Аллоҳга йўналиш, Унга руҳан ва маънан боғланишга ҳаракат қилиш, қадамни шунга яраша ташлаш керак.

Маснавий:

*Кам зада беҳамдамийи ҳуш дар дам,
Дар нағзашта назараи аз қадам.
Баски, зи худ карда ба суръат сафар,
Боз намонда қадамаи аз назар.*

Таржимаси:

*У ҳушёрликсиз оз нафас олган,
Назари қадамидан ўзга ерда бўлмаган.
У ўзлигидан суръат билан сафарга кетган,
(Аммо) қадами назаридан айри қолмаган.*

Сўфи Оллоёр «Сабот ул-оғизин»да мазкур рашҳага ишора қилиб ёзган:

*Кел, эй мўмин, агар тарсанда бўлсанг,
Кўзингни сақлагил ҳар қайда бўлсанг.*

(Кел, эй мўмин банда, агар Аллоҳдан кўркувчи бўлсанг, ҳар ерда бўлсанг ҳам, кўзингни пок тут, ҳар қандай нопок ва гуноҳ саналадиган ерларга назаринг тушмасин.)

*Кўйи бўлсин ҳамиша нуқтаи чаши,
Мабодо бўлмагай боло тушуб хаши.*

(Кўз нуқтаси (назаринг) доим кўйига (пастга) қараган бўлсин. Мабодо, юқорига (номахрам нарсаларга) тушиб, Аллоҳнинг ғазабига дучор бўлиб қолмагин. **Мазкур байтда сўз ўйини, ҳарфий санъат ҳам бор. Яъни, چشم – «Чашм» (кўз)нинг нуқтасини юқорига кўйсалар – چشم «Хашм» (ғазаб)га айланади.**

*Назар қилгунча бад эй нафси маъюб,
Тушуб кўз нуқтаси кўр бўлгани хўб.*

Эй айбдор нафс, гуноҳкор банда! Ёмон назар (номахрамларга қарагандан) кўра, кўз нуқтаси (қорачиғи, мардумак) оқиб тушгани яхшироқ! Бу байтда ҳам сўз ўйини, ҳарфий санъат бор:

کور – «кўз» сўзидан нуқтаси тушиб қолса, کور – «кўр» лафзига айланиб қолади.

*Саодатдур назар бўлса қадамда,
Тажовуз айлагач бўлса надамда.*

(Кимки кўзини эҳтиётлаб, қадамларига тикиб юрса, саодатли бўлади. Агар ҳаддидан ошиб, ношаръий нарсаларга қараса, гуноҳкор бўлиб, афсус-надомат чекади).

*Агар қон чашма бўлса, чашма эй меҳ,
Хатарлик ерга тушгандин эрур беҳ.*

(Дастлабки «чашма» булок маъносида. Иккинчи «чашма» кўз мазмунидадир. Яъни, хатарлик, гуноҳ бўладиган ерга кўзинг тушгандан кўра, кўзинг кон булоғига тўлиб, ҳеч нарсани кўролмаганинг яхшироқ).

На хушдур дидаи тарсанда бўлса,
Ва гарна косасидин канда бўлса.

«Сенда Худодан кўркиб, йиғлайдиган кўзингдан ёш оқса,
қандай саодат! Йўкса, ундай кўз косасидан жудо бўлгани яхши.

«Тар санда» сўзини «тарсанда» – «кўркадиган» деб ўқисак,
«кўркадиган кўзинг» бўлса, қандай яхши деган маънони беради.

3. Сафар дар ватан

سفر در وطن

«Сафар дар ватан»нинг ҳам икки маъноси бор: моддий сафар қилиш ва маънавий сафар қилиш. Солик учун иккисида ҳам манфаатлар бор. Одатда сафар қилиш деганда ватанини ташлаб, саёхатга, машаққатли йўлга чиқиш англашилса, ботиний маънода ватанда туриб, қалбан маънавий сафар қилиш тушунилади.

Солик нафсини енгиши, сабрни ўрганиши, машаққатлар қаршисида тик тура олиши, қийинчиликлар қаршисида чора топиши учун ватан бўйлаб саёхат қилади. Сафарда машойихларнинг зиёратларидан файз топади. **«Сафар қилинглари, саломат бўласизлар»**, – деган ҳадисга биноан баъзи тариқатларда саёхатга чиқиш тавсия қилинади.

Саёхатга чиққан инсонда турли ҳолатлар бўлиши, ҳар хил машаққатларга учраши мумкин. Шунда у нафсини енгишни, қаноатли, сабрли, меҳр-оқибатли бўлишни ўрганади. Моддий сафарда нафси чиниққан инсоннинг маънавий сафардаги қийинчиликларга бардош бериши осон кечади.

Маънавий сафар, яъни ватанда туриб сафар қилиш дунёга, олам ажойиботларига, инсон руҳиятига басират кўзи билан назар солишдир. Навоийнинг «Лисон ут-тайр» асарида муршид тимсоли бўлган Худхуд мактанчоқ бир товукқа жавоб берар экан, Сидра дарахти остида яшайдиган бошқа бир қуш ҳақида

гапириб, уни мактайди ва нақшбандия одобларига биноан, «ватанда сайр» этганига эътибор қаратади.

Деди Худхудким: – Бу сўз беважҳ эмас,
Гар киши бу сўзни ҳолидин демас.
Бор онингдек қушки очмай болу пар,
Сидра шохи устида айлар мақар.
Келди хилватгоҳи онинг анжуман,
Сайр этар, лекин ери доим ватан.
Арш парвоз ўлдию сидранишин,
Элга зоҳир айламай парвоз ишин.
Эрмас ул Симурғдин айру даме,
Васлидин кўнглига ўзга оламе.
Етмайин жонига ҳажридин газанд,
Сурати васлида ҳар дам нақшбанд.

(Худхуд шундай деди: – Агар киши ўз ҳолидан баён қилиб, бир сўз айтса, бу бесабаб эмас. Дарҳақиқат, шундай қуш борки, у қанот қоқиб учмасдан туриб, Сидра дарахтининг шохини макон тутайди. У анжуманни ўзига хилватгоҳ этади, лекин сайр этадиган ери доим ўз ватани бўлади. Гарчи у зимдан Аршга парвоз этиб, Сидра дарахтига кўнса-да, ўзининг бу парвозини элга ошкор этмайди. У Симурғдан бир нафас ҳам айри эмас, унинг васлидан кўнглида ўзга олам жилваланади. Унинг ҳажридан жонига шикаст етмайди, васлининг орзуси жонига нақшбанд қилингандир).

Шунингдек, шоир «Садди Искандарий» достонида сафар қилишнинг машаққатлари ҳақида гапирар экан, иложи борида, ватанни тарк этмасликни, дўсту ёрларни ғанимат билиб, умрни хушвақт ўтказишни маслаҳат беради. Лекин сафар қилолмаган одам сайру саёхатга рағбатли бўлса, ўз ватанида сафар этишни, анжуман ичида хилватда бўлишни, **«сафар дар ватан»** ва **«хилват дар анжуман»**га амал қилиб, руҳий-маънавий саёхатда бўлишни тавсия қилади:

*Ва гар сайрга асру роғиб эсанг,
Сафар нафъу заррига толиб эсанг,
Мусофир бўл, аммо ватан ичра бўл,
Тила хилвату анжуман ичра бўл.*

(Агар сен сайр килишга кўп рағбатли бўлсанг, сафарнинг фойда ва зиёнларига талабгор бўлсанг, сафар қил, аммо ватан ичра бўл, анжуманда бўлсанг ҳам, хилватда бўл).

Бу рашхада солиқ одамийлик табиатида сафар қилади, яъни одамийлик сифатидан фаришта сифатига ўтади, ёмонлик сифатидан яхшилик сифати томон кўчади.

Тарикат шайхларининг фикрлари ва аҳволлари сафар ёки муқимлик борасида турлича бўлган. Улардан баъзилари ибтидода сафар қилишади ва интиҳода муқим туришади. Баъзилари эса ибтидода муқим бўлиб, интиҳода сафар қиладилар. Баъзилари ибтидода ҳам, интиҳода ҳам сафар қилмайдилар. Айримлари эса ибтидода ҳам, интиҳода ҳам сафар қилаверадилар.

Сафар ва муқимликда нақшбандийларнинг аъмоллари шундайки, ибтидода улар сафар қилиб, бирор азизнинг хизматида ва ҳузурида муқим турадилар. Аммо ўз юртларида шундай бир азизни топсалар, тарки сафар қилиб, унинг хизмат-мулозаматида бўлишади ва огоҳлик малакасини қўлга киритиш учун астойдил ҳаракат қиладилар. Малака ҳосил қилганларида эса уларга сафару муқимлик баробар бўлиб қолади.

Хожа Убайдуллоҳ Ахрор айтишича, ибтидода сафар қилувчига паришонликдан ўзга фойда йўқ. Солиқ бир азизнинг суҳбатига етишдимиз, чидам фазилатини ҳосил этиши, хожагонларнинг нисбат малакасини қўлга киритиши ва шундан сўнг истаган ерга бориши мумкин:

Рубой:

*Ё Раб, чи хуш аст бедаҳан хандидан,
Бевоситайи чашим жаҳонро дидан.*

*Бинишин, сафар кун, ки бағоят хўб аст,
Беаҳмати по гирди жаҳон гардидан.*

Таржимаси:

*Ё Раб қандай яхши оғизсиз қулмоқ,
Кўзсиз жаҳонни бир бошдан кўрмоқ,
Ўтир-да, сафар қил, қандайин ҳам соз,
Оёқни қийнамай жаҳонни кезмоқ!*

Бу борада Мавлоно Абдураҳмон Жомийнинг куйидаги байти ибратлидир:

*Ойнаи суврат аз сафар дур аст,
К-он назиройи суврат аз нур аст.*

(Ўзида сувратни акс эттирувчи ойна сураат сари сафар қилмайди, чунки унинг сураатни акс эттириши нур туфайлидир.)

Аммо солиқ маънавий сафар малакасини ҳосил қилишнинг, чуқур муруқаба қувватига эга бўлишнинг замиридаги Ҳақ ризосига эришиш мумкинлигини унутмаслиги лозим.

4. Хилват дар анжуман

خلوت در انجمن

«Хилват» – холи, танҳо, ёлғиз қолиш дегани. «Анжуман» – тўпланган кишилар, йиғилиш, жамоат демак. «Хилват дар анжуман» кўпчилик ичида, жамоат орасида ёлғиз қолиш, ўзини ёлғиз ҳис қилишдир.

Хожагон-нақшбандияда «хилват дар анжуман» кўпчилик ичида, жамоат орасида Аллоҳ ёди билан бўлиш, Аллоҳни асло унутмаслик ҳолидир. Жамоат ичида Аллоҳ билан бўлиш ҳислатига осонликча эришиб бўлмайди. Мудом зикр ва тақво талабиди толиб риёзати билан эришилади.

Одатда, хилватда, ёлғизликда Аллоҳни эслаш, Аллоҳ ёди билан бўлиш осон. Фикр ва диққат бўлинмайди, ҳис-туйғуларни

жиловлаш осон кечади. Аммо турли ташвишлар билан халқ орасида бўлсанг, жамоат орасида ўтирсанг, Аллоҳ билан бўлишинг кийин кечади. Чунки орада муомала-муносабатлар, турли ҳолатлар, чалғитувчи вазиятлар содир бўлади. Солик Ҳақ зикридан чалғиб, диққати дунё ҳаёти билан банд бўлади.

Машойихларимиз айтадиларки, аслида тариқатдаги муҳим нарса — масжиддаги хилват-ёлғизликдан иборат ҳолини халқ — жамият орасида ҳам давом эттириш, шу ҳолни муҳофаза қила билишдир. Шунинг учун тариқатда «хилват дар анжуман» асосий рашҳалардан саналади. «Хилват дар анжуман» орқали солик халқнинг ичида Ҳақ билан бўлишни ўрганади. Қўли ишда, кўнгли ёр — Аллоҳда бўлади. Куръони каримда шундай дейилади:

رَجَالٌ لَا تُلِهِمُ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ

وَإِتْيَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

«Шундай кишилар бордирки, уларни на тижорат ва на савдо (ишлари) Аллоҳнинг зикридан, намозни баркамол адо этишдан ва закот беришдан чалғита олур. Улар диллар ва кўзлар изтиробга тушиб қоладиган кун (киёмат)дан кўркурлар»¹²⁰. Яъни, соликнинг Аллоҳ билан бўлган маънавий яқинлигини — хилват ҳолини — дунёвий ташвишлар, ҳаётнинг икир-чикирлари тўсиб қолмайди. Унинг ёлғизликдаги «қурбат ҳоли» ҳар қандай вазиятда давом этади. Солик ўзини чоғлаб, ўзини йиғиштириб бунга эришади.

Хожа Баҳоуддин ҳазратларидан сўрадилар:

— Сизнинг тариқат йўлингизнинг асоси нима?

Ҳазрат жавоб берди:

— Хилват дар анжуман — зоҳиран халқ билан, ботинан Ҳақ билан бўлиш.

¹²⁰ «Нур» сураси, 37-оят.

Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг: «Шундай кишилар бордирки, уларни на тижорат ва на савдо (ишлари) Аллоҳнинг зикридан... чалғита олур...»¹²¹, дегани айнан шу ҳолатга ишорадир.

Хожа Авлиёи Кабир дейдики: «Зикрда машғуллик шу даражага етиб борадики, бозорга кирса, юракдаги зикр ғалабасидан зокир ҳеч қандай сўз ва овозни эшитмайди».

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор айтадиларки: «Зикрга қаттиқ саъю ҳаракат қилиш билан беш-олти кун ичида шундай мартабага етишиш мумкинки, одамларнинг сўзлари, ҳикоялари кулоққа зикр бўлиб эшитилади. Ҳатто ўзи гапираётган гап ҳам зикрдек туюлади».

Албатта, хилват, ёлғизликда маънавий-руҳий яқинликнинг мазмун-моҳиятини англаган, ундан завқ туйган киши унинг давомийлигини орзу қилади, меҳнатда машқ қилади ва анжуманда ҳам бунга эриша бошлайди. Анжуманда хилватда бўла олган солик юқори маънавий мақомларга эришади.

5. Ёдкард

ياد کرد

«Ёдкард» форсча сўз бўлиб, «эслаш, хотирлаш» деганидир. Араб тилидаги «зикр» сўзига тўғри келади. «Ёдкардан» — «зикр қилиш» демакдир. Бу зикр ё тил, ё дил билан бўлиши мумкин. «Ёдкард» «Вукуфи қалбий» билан алоқадор тушунчадир. Вукуфи қалбий икки маънони ўз ичига олади. Бири шуки, зикр айтувчининг дили доимо Аллоҳдан огоҳ бўлади. Хожа Аҳрор Валийга кўра, «Вукуфи қалбий» дилнинг Ҳақ субҳонаҳу ва таолодан огоҳ бўлмоғи ва ҳозир туришидан иборатдир. Бундай огоҳликни шухуд, вусул, вужуд ва вукуфи қалбий дейдилар.

Иккинчи маъноси шуки, зикр айтувчи ўз дилидан воқиф бўлиши керак. Яъни, зикр пайтида дил деб аталувчи санобар (санавбар) шаклидаги тана аъзосига диққатини қаратиши лозим.

¹²¹ «Нур» сураси, 37-оят.

жиловлаш осон кечади. Аммо турли ташвишлар билан халқ орасида бўлсанг, жамоат орасида ўтирсанг, Аллоҳ билан бўлишинг кийин кечади. Чунки орада муомала-муносабатлар, турли ҳолатлар, чалғитувчи вазиятлар содир бўлади. Солик Ҳақ зикридан чалғиб, диққати дунё ҳаёти билан банд бўлади.

Машойихларимиз айтадиларки, аслида тариқатдаги муҳим нарса — масжиддаги хилват-ёлғизликдан иборат ҳолини халқ — жамият орасида ҳам давом эттириш, шу ҳолни муҳофаза қила билишдир. Шунинг учун тариқатда «хилват дар анжуман» асосий рашҳалардан саналади. «Хилват дар анжуман» орқали солик халқнинг ичида Ҳақ билан бўлишни ўрганади. Кўли ишда, кўнгли ёр — Аллоҳда бўлади. Куръони каримда шундай дейилади:

رَجَالٌ لَا تُلِهِمَّ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ

وَإِتْيَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ

«Шундай кишилар бордирки, уларни на тижорат ва на савдо (ишлари) Аллоҳнинг зикридан, намозни баркамол адо этишдан ва закот беришдан чалғита олур. Улар диллар ва кўзлар изтиробга тушиб қоладиган кун (киёмат)дан кўрқурлар»¹²⁰. Яъни, соликнинг Аллоҳ билан бўлган маънавий яқинлигини — хилват ҳолини — дунёвий ташвишлар, ҳаётнинг икир-чикирлари тўсиб қолмайди. Унинг ёлғизликдаги «курбат ҳоли» ҳар қандай вазиятда давом этади. Солик ўзини чоғлаб, ўзини йиғиштириб бунга эришади.

Хожа Баҳоуддин ҳазратларидан сўрадилар:

— Сизнинг тариқат йўлингизнинг асоси нима?

Ҳазрат жавоб берди:

— Хилват дар анжуман — зоҳиран халқ билан, ботинан Ҳақ билан бўлиш.

¹²⁰ «Нур» сураси, 37-оят.

Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг: «Шундай кишилар бордирки, уларни на тижорат ва на савдо (ишлари) Аллоҳнинг зикридан... чалғита олур...»¹²¹, дегани айнан шу ҳолатга ишорадир.

Хожа Авлиёи Кабир дейдики: «Зикрда машғуллик шу даражага етиб борадики, бозорга кирса, юракдаги зикр ғалабасидан зокир ҳеч қандай сўз ва овозни эшитмайди».

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор айтадиларки: «Зикрга қаттиқ саъю ҳаракат қилиш билан беш-олти кун ичида шундай мартабага етишиш мумкинки, одамларнинг сўзлари, ҳикоялари қулоққа зикр бўлиб эшитилади. Ҳатто ўзи гапираётган гап ҳам зикрдек туюлади».

Албатта, хилват, ёлғизликда маънавий-руҳий яқинликнинг мазмун-моҳиятини англаган, ундан завқ туйган киши унинг давомийлигини орзу қилади, меҳнатда машқ қилади ва анжуманда ҳам бунга эриша бошлайди. Анжуманда хилватда бўла олган солик юқори маънавий мақомларга эришади.

5. Ёдкард

ياد کرد

«Ёдкард» форсча сўз бўлиб, «эслаш, хотирлаш» деганидир. Араб тилидаги «зикр» сўзига тўғри келади. «Ёдкардан» — «зикр қилиш» демақдир. Бу зикр ё тил, ё дил билан бўлиши мумкин. «Ёдкард» «Вукуфи қалбий» билан алоқадор тушунчадир. Вукуфи қалбий икки маънони ўз ичига олади. Бири шуки, зикр айтувчининг дили доимо Аллоҳдан огоҳ бўлади. Хожа Аҳрор Валийга кўра, «Вукуфи қалбий» дилнинг Ҳақ субҳонаҳу ва таолодан огоҳ бўлмоғи ва ҳозир туришидан иборатдир. Бундай огоҳликни шухуд, вусул, вужуд ва вукуфи қалбий дейдилар.

Иккинчи маъноси шуки, зикр айтувчи ўз дилидан воқиф бўлиши керак. Яъни, зикр пайтида дил деб аталувчи санобар (санавбар) шаклидаги тана аъзосига диққатини қаратиши лозим.

¹²¹ «Нур» сураси, 37-оят.

Бу бир парча гўшт чап кўкрак тарафида жойлашган бўлиб, мажозан кўнгил дейилади. Кўнгилнинг зикр ва фикрдан ғафлатда қолишига йўл қўймаслик учун ундан воқиф бўлинади. Фахриддин Али Сафийнинг «Рашахоту айн ул-хаёт» асарида келтирилишича: Ёдкард бу зикри лисоний (тил зикри) ёки зикри қалбийдир. Мавлоно Саъдуддин Кошғарий айтадики: «Зикрни таълим беришнинг йўли шуки, шайх аввал тили билан:

«لا اله الا الله، محمد رسول الله»

(Лаа илааха иллаллоху Мухаммадур Расулulloх)

дейди. Мурид эса диққатини жамлаб, кўнглини шайхнинг кўнгли рўпарасида тутди, кўзини очиб, оғзини маҳкам юмади, нафас олмай, эхтиром ва кучли ички қувват билан юқоридаги зикрни айта бошлайди. Бу зикрни тили билан эмас, балки кўнгли билан айтади. Нафасни ичга ютиб чидасин ва бир нафас олмасдан уч марта «لا اله الا الله، محمد رسول الله» (Лаа илааха иллаллоху Мухаммадур Расулulloх) ни айтсин. Токи зикрнинг ҳаловати кўнгилга етсин».

Ўтмиш машойихларимизнинг муридларига берган вазифаларини кузатсак, улар фарқли зикрлар, тасбеҳларни тавсия қилишгани маълум бўлади. Аммо бу вазифаларнинг ҳаммасида Қуръон тиловати, салаватлар, нафл намозлари, латоифалар зикри, нафий исбот, муроқаба ва ҳок жамдир. Қолаверса, хожагон-нақшбандия машойихлари соликларнинг тоқат ва истеъдодига, ҳолатининг ўзгариши, тараққий этишига қараб, зикр вазифаларини беришган. Ўзбошимчалик билан эмас, муршиднинг тавсиясига кўра зикр қилиш ва уни узрсиз тарк этмаслик самара келтирган. Вазифаларга эътиборсизлик ва уни тарк этиш солиқнинг маънавиятини ўтмаслаштиради, ҳолатини тараққий эттирмайди ва бундай солиқ кутилган натижаларга эришмайди. Вазифаларни ихлос билан адо этган, ундан завқу файз олган муридда тезда руҳий ва ахлоқий ислоҳлар, тараққийлар содир бўла бошлайди.

6. Бозгашт

بازگشت

Бозгаштан – орқага, асл мақсадга қайтиш дегани. Тарикатда солиқ маълум зикрлардан, ҳолатлардан, ибодатдан мақсад Аллоҳ ризоси эканлигини хотирлашидир.

Зикр асносида соликка ҳар хил нурлар кўриниши ёки ҳолатида баъзи ўзгаришлар содир бўлиши мумкин. У турли маънавий ҳолларга тушиб завқ олганида, ҳатто: «Мен энди етишиб қолдим, шекилли. Авлиё бўлаяпман», – деб ўйлайди. Шундай лаҳзаларда айримлар тўлқинланиб кетади, ғурур пайдо қилади. Бу таҳликали ҳолат. Шунинг учун, машойихларидо қилади. Бу таҳликали ҳолат. Шунинг учун, машойихларимиз «Аллоҳ, Аллоҳ», «Ла илааха иллаллох» каби зикрларнинг маълум саноғидан сўнг: «Илоҳи, анта мақсуди ва ризока матлуби», яъни «Аллоҳим, мақсадим Сенсан ва талабим Сенинг ризолигингдир», дейишни тавсия қилганлар. Демак, зокир бу жумлани айтиши билан ўзига келади, нега зикр қилаётганини хис қилади. Бундай ҳолатда мурид нима қилиши керак? Зикрдан мақсад авлиёлик ёки каромат соҳиби бўлиши эмас, Аллоҳ розилигига эришиш эканини англаши учун бозгашт қилиш керак. Ниятни поклаш, тозалаш керак. Кўрган-билганига эътибор қилмасдан орқага қайтиш, Аллоҳни хотирлаш керак! «Рашахоту айн ул-хаёт»да айтиладики: «**Бозгашт** – шундайки, зикрни айтаётган тили ёки дили калимаи тоййибани айтганда: «Худотувчининг тили ёки дили калимаи тоййибани айтганда: «Худотувчидан, – менинг мақсудим Сенсан», – дейди. Бу бозгашт калимаси яхши ёки ёмон фикрларни одамдан ҳайдовчидир. У зикрни холис қилади, зикрни ўзга нафаслардан озод этади. Зикрни бошловчи бу бозгашт сўзларини айтаётган пайтда, мабодо чин дилдан бўлмаётганини сезса ҳам, уни айтишни тарк этмасин, бора-бора у чинакамига айланиб, таъсири зоҳир бўлади».

Шунингдек, бозгашт – «**Нафий исбот**» зикри асносида қалбдан мосиво (Аллоҳдан бошқа нарсаларнинг ёди)ни сидириб,

чиқариб ташлашдир. «Нафий исбот»да оғиз тўлдириб нафас олинади ва оғизни юмиб, тилни танглайга ёпиштирган ҳолда нафас чиқармасдан «Ла»ни киндикдан пешонагача олиб борилади ва пешонадан қайтиб киндикка келгач, «Нест» айтилади, сўнг рух латоифасида «Илаха», сўнг хафий латоифасига ўтиб «Хеч» дейилади. Сўнг ахфода «Маъбудий» айтилади, сўнг сир латоифасида «Иллаллоҳ», қалб латоифасида «Жуз Зоти пок» дейилади. Шу ҳол, бир неча марта тоқ ҳолда имкон даражасида такрорлангач, «Муҳаммадур Расулуллоҳ» деб, нафас қўйиб юборилади ва: «Худовандо мақсуди ман Тўи ва ризои Тў талаби ман аст» (яъни, Худовандо, менинг мақсадим Сенсан ва талабим Сенинг ризолигингдир), – дейилади.

Баъзи шогирдлар ҳазрат Нақшбанд хузурига келиб: «Фалон киши касал, муборак хотирингизни у киши тарафга қаратишингизни умид қилаяпти», – дейишаркан. Ҳазрат Нақшбанд: «У касалда аввало бозгашт бўлиши, яъни қалбидан ўтган барча яхши ва ёмон фикрларни йироқлаштириши лозим. Ўшанда бизнинг синиқ кўнглимиз у киши тарафга таважжух этади», – дебди¹²².

Шайтон намоз ўқиётган инсонни безовта қилади, зикр қилаётганнинг савобини йўқотишга, намоз ракатларини адаштиришга ҳаракат қилади. Намозда эсига ҳар хил нарсаларни солади. Ибодатини бузишга ҳаракат қилади. Шу боис хотирага келган нарсаларга диққат қилмоқ ва асл мақсадни эсламоқ лозим бўлади.

7. Нигоҳдошт

نگاه داشت

«Нигоҳ» – боқиш деганидир. «Нигоҳдоштан» – боқмоқ, муҳофаза қилмоқ, қўримоқ демак. У солиқнинг ақлига ёмон нарсалар келмаслигини, қалбининг бузилмаслигини, кўнгил

¹²² Салоҳиддин ибн Муборак ал-Бухорий. Шоҳи Нақшбанд. Мазкур асар. 102–б.

қораймаслигини, кўнглига турли ўй-фикрлар келмаслигини таъминлайди. Сергак қилади, хушёр тортиради. «Нигоҳдошт» ташқи оламдан ажралиш учун бир интилиш бўлиб, бир нафаслик зикр мобайнида Ҳақдан бошқа ҳамма нарсадан узилишдир. «Рашахоту айн ул-хаёт»да таъкидланадики: «Нигоҳдошт ҳар хил фикрлардан халос бўлиш, ташқи оламдан ажралиш учун интилиш бўлиб, калимаи тоййибани бир нафасда неча марта айтса ҳам, ўша пайтда хаёлни бошқа нарсалардан халос қилиш лозим. Мавлоно Саъдуддин Кошғарий айтганки: «Бир соат ёки икки соат ва ундан ҳам кўп вақт, имкони борича, ўзни ўзга хаёлу фикрлардан асрасин».

Хожа Убайдуллоҳ Ахрорнинг энг яқин дўстларидан бири мавлоно Қосимнинг айтишича, нигоҳдоштда шундай малака ҳосил қилибдики, кун чиқардан то чошгоҳгача кўнглини чалғитадиган нарсалардан фикрини холи сақлай олар экан. Шунча вақт ичида хаёл қуввати ўз амалида қоларкан.

Нигоҳдоштан – шундай кўрикчики, у қалб эшиги олдидаги дунёвий васвасаларни ичкарига киритмайди. Қисқача қилиб айтадиган бўлсак, нигоҳдошт кўнглига соҳиб бўлиб, унга Аллоҳ севмайдиган нарсаларни киритмасликдир.

8. Ёддошт

ياد داشت

«Ёддошт» ёдда тутмоқдир. Солиқ бунда Ҳақ субҳонаҳу ва таолони доимо завқу шавқ билан ёдида тутати. Ўзида ҳосил бўлган камолотни, эришган ҳолатини муҳофаза этади. Аллоҳнинг хузурида эканлигини асло ва асло унутмайди. Нигоҳдошт – тил билан айтмай, дил орқали айтиш, ёддошт – нигоҳдоштда мустаҳкам туришдир.

Баъзилар уни ғойиб бўлмайдиган хузуру деб атаганлар. Баъзи ҳақиқат аҳлининг назарида у шундай бир мушоҳададирки, Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг муҳаббати кўнгилни бутунлай қамраб олади. Бу эса ёддоштининг ҳосил бўлганидан дарак беради.

чиқариб ташлашдир. «Нафйи исбот»да оғиз тўлдириб нафас олинади ва оғизни юмиб, тилни танглайга ёпиштирган ҳолда нафас чиқармасдан «Ла»ни киндикдан пешонагача олиб борилади ва пешонадан қайтиб киндикка келгач, «Нест» айтилади, сўнг рух латоифасида «Илаҳа», сўнг хафий латоифасига ўтиб «Ҳеч» дейилади. Сўнг ахфода «Маъбудий» айтилади, сўнг сир латоифасида «Иллаллоҳ», қалб латоифасида «Жуз Зоти пок» дейилади. Шу ҳол, бир неча марта тоқ ҳолда имкон даражасида такрорлангач, «Муҳаммадур Расулуллоҳ» деб, нафас қўйиб юборилади ва: «Худовандо мақсуди ман Тўи ва ризойи Тў талаби ман аст» (яъни, Худовандо, менинг мақсадим Сенсан ва талабим Сенинг ризолигингдир), – дейилади.

Баъзи шогирдлар ҳазрат Нақшбанд ҳузурига келиб: «Фалон киши касал, муборак хотирингизни у киши тарафга қаратишингизни умид қилаяпти», – дейишаркан. Ҳазрат Нақшбанд: «У касалда аввало бозгашт бўлиши, яъни қалбидан ўтган барча яхши ва ёмон фикрларни йироқлаштириши лозим. Ўшанда бизнинг синиқ кўнглимиз у киши тарафга таважжуҳ этади», – дебди¹²².

Шайтон намоз ўқиётган инсонни безовта қилади, зикр қилаётганнинг савобини йўқотишга, намоз ракатларини адаштиришга ҳаракат қилади. Намозда эсига ҳар хил нарсаларни солади. Ибодатини бузишга ҳаракат қилади. Шу боис хотирага келган нарсаларга диққат қилмоқ ва асл мақсадни эсламоқ лозим бўлади.

7. Нигоҳдошт

نگاه داشت

«Нигоҳ» – боқиш деганидир. «Нигоҳдоштан» – боқмоқ, муҳофаза қилмоқ, қўримоқ демак. У солиқнинг ақлига ёмон нарсалар келмаслигини, қалбининг бузилмаслигини, кўнгил

¹²² Салоҳиддин ибн Муборак ал-Бухорий. Шоҳи Нақшбанд. Мазкур асар. 102–6.

кораймаслигини, кўнглига турли ўй-фикрлар келмаслигини таъминлайди. Сергак қилади, хушёр торгтиради. «Нигоҳдошт» ташқи оламдан ажралиш учун бир интилиш бўлиб, бир нафаслик зикр мобайнида Ҳақдан бошқа ҳамма нарсадан узилишдир. «Рашаҳоту айн ул-хаёт»да таъкидланадики: «Нигоҳдошт ҳар хил фикрлардан халос бўлиш, ташқи оламдан ажралиш учун интилиш бўлиб, калимаи тоййибани бир нафасда неча марта айтса ҳам, ўша пайтда хаёлни бошқа нарсалардан халос қилиш лозим. Мавлоно Саъдуддин Кошғарий айтганки: «Бир соат ёки икки соат ва ундан ҳам кўп вақт, имкони борича, ўзни ўзга хаёлу фикрлардан асрасин».

Хожа Убайдуллоҳ Ахрорнинг энг яқин дўстларидан бири мавлоно Қосимнинг айтишича, нигоҳдоштда шундай малака ҳосил қилибдики, кун чиқардан то чошгоҳгача кўнглини чалғитадиган нарсалардан фикрини холи сақлай олар экан. Шунча вақт ичида хаёл қуввати ўз амалида қоларкан.

Нигоҳдоштан – шундай кўрикчики, у қалб эшиги олдидаги дунёвий васвасаларни ичкарига киритмайди. Қисқача қилиб айтадиган бўлсак, нигоҳдошт кўнглига соҳиб бўлиб, унга Аллоҳ севмайдиган нарсаларни киритмасликдир.

8. Ёддошт

ياد داشت

«Ёддошт» ёдда тутмоқдир. Солиқ бунда Ҳақ субҳонаҳу ва таолони доимо завқу шавқ билан ёдида тутати. Ўзида ҳосил бўлган камолотни, эришган ҳолатини муҳофаза этади. Аллоҳнинг ҳузурида эканлигини асло ва асло унутмайди. Нигоҳдошт – тил билан айтмай, дил орқали айтиш, ёддошт – нигоҳдоштда мустаҳкам туришдир.

Баъзилар уни ғойиб бўлмайдиган ҳузур деб атаганлар. Баъзи ҳақиқат аҳлининг назарида у шундай бир мушоҳададирки, Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг муҳаббати кўнгилни бутунлай қамраб олади. Бу эса ёддоштнинг ҳосил бўлганидан дарак беради.

9. Вукуфи қалбий

وقوف قلبی

Вукуфи қалбий – қалбидан воқиф бўлиш демакдир. Кўнглидан нималар кечаётганидан, ҳодисалар юз бераётганидан, қандай тажаллилар юзага келаётганидан хабардор бўлиш, ҳаммасини ақл тарозусида тортиб, сулук йўлида давом этишдир. Вукуфи қалбий – солиқ доимо Аллоҳ таолони зикр этиб туриши шарт, зокирнинг қалби ҳамиша Аллоҳдан огоҳ бўлиши керак, демакдир.

Ҳазрат Накшбандга кўра Вукуфи қалбий жазба таъсирини ўзида ҳис қилиш ва бу таъсирнинг қалбдан ўрин олиши учундир. Чунки зикрда нафйи (инкор) пайтида башарият вужуди унутилади, исбот (собит қилиш) пайтида эса илоҳий жазбадан ҳосил бўлган тасарруфлар таъсири ёрқин ҳис этилади.

10. Вукуфи ададий

وقوف عددي

Баъзи зикрлар муридларга аниқ ўлчов-ҳисоб билан берилади. Шогирд эса зикр ададига (саноғига) риоя қилиши шарт. **«Вукуфи ададий»** – солиқнинг зикр пайти ҳамиша ададга риоя қилмоғи бўлиб, зикр қилувчи зикр вақти ададга риоя қилса, ўз хаёлини ҳам идора эта олади.

Ҳазрат Накшбанд **вукуфи ададий** ҳақида: «Илми ладунийнинг бошланғич поғонасидир», деб айтган экан. Зикрда ададга риоя қилиш хотирни жамлаш, ҳисобни тўғри олиш учундир. Чунки инсон хаёли, фикри паришонликка мойилдир.

Сонларнинг сабаби, ҳикматлари бор. Ҳикматларга риоя қилиш учун уларнинг ададига ҳам риоя қилиш керак бўлади. Масалан, зикр қилувчи 1000 марта қалбан «Аллоҳ» дейди, таҳлилда 9 марта «Лаа илааҳа иллаллоҳ» деб, сўнгра 10 марта

«Мухаммадур Расулуллоҳ» дейди. Нафйи исботда бир нафасда бир неча марта тоқ айтиш шарт билан нафасини тутиб, лато-йифалардан «Лаа илааҳа иллаллоҳ» деб, сўнгра нафас чиқариб, «Мухаммадур Расулуллоҳ» дейди.

Бу рақамлар маълум аҳамият касб этади. Нафйи исботда машқ натижасида бир нафас билан йигирма бир мартагача «Лаа илааҳа иллаллоҳ» дейдиган солиқлар бўлган экан. Солиқ ададлардан, сонлардан воқиф бўлса, қалбидан ҳам воқиф бўлади. Машқ қилса, нафйи исбот каби амалларни маромига етказиб бажаради.

11. Вукуфи замоний

وقوف زمانی

«Вукуфи замоний» солиқ ўтказаетган вақтига ҳоким бўлиши кераклигини билдиради. Вукуфи замонийда солиқ доимо ўз вақтини сарҳисоб қилиши, умрининг қайси қисми яхшиликка, қай қисми ёмонликка, қайси қисми беҳудаликка сарфланяпти, билиши зарур.

Шу йўсинда сўфий вақтнинг қадрини билади. Ўтказган ҳар лаҳзасида қилган ишларининг Аллоҳга хуш келиш-келмаслигига эътибор қаратади. Бинобарин, замон уч қисмдан иборат: ўтган замон, ҳозирги замон, келажак замон. Ўтган замон – мазий, ҳозирги замон – айнан нафас олинаётган вақт, келажак – истикбол дейилади. Дейдиларки: «Ўтгани ўтди, ўтган вақтингни энди орқага қайтара олмайсан».

Навоий ҳазратлари ўтаётган лаҳзаларнинг ғаниматлигидан огоҳлантириб ёзади:

Мозию мустақбал аҳволин
такаллум айла кам,
Дам бу дамдир, дам бу дамдир,
дам бу дамдир, дам бу дам.

Бошқа бир шоир ҳам айтади:

*Ўтди мозий, чекма истиқбол учун гам,
Дам бу дамдир, дам бу дамдир, дам бу дам.*

Ўтгани ўтди, энди кўлингдан ҳеч нарса келмайди. Келажак эса мавҳумдир. Эртага аҳволимиз нима бўлади, билмаймиз. Ўтмишу келажакдан лоф урмасдан ҳозирги, кўлдаги нақд вақтдан унумли фойдаланишга интилиш керак. Тасаввуфда «الصوفي ابن الوقت», яъни «Сўфий – вақт фарзанди» деган гап бор. Демак, солик ҳозирги онидан, ғанимат вақтидан воқиф бўлиши, уни Аллоҳ розилигига мувофиқ ўтказиши шарт.

Масалан, жума куни пешин вақтида тижорат билан шуғулланиш мумкин эмас. Тижорат ҳалол, лекин жума куни пешин вақтида ҳаром. Чунки Аллоҳ жума вақти кириши билан: «Олди-бердини кўй, масжидга бор!» – дейди.

Гаплашиш мумкин, аммо хутба асносида мумкин эмас. Чунки хутбани тинглаш шарт. Азон чақириляптими, унга жавоб бериш суннат. Ҳар доим ўша онда қилинадиган ишни вақтида адо этиш керак.

Демак, солик вақтга ҳоким бўлиши, вақтининг қадрига етиши, унинг ташвишини чекиши керак экан. Вақти беҳуда ўтса, унинг қадрига етмаса, пушаймонлик келтиради. Масалан, кошки камроқ гапирсам эди, кошки фалончининг суҳбатидан тезроқ турсайдим, кошки фалончини уйига бормасайдим, кошки дўконимни эртароқ ёпсайдим ва ҳоказо кабилар.

Арабларда бир мақол бор: «ليت الشباب يعود يوما», яъни «Кошки ёшлик бирор кун ортга қайтса эди!» Орзу қилган билан ёшлик ортга қайтмайди. Чунки вақтни орқага қайтаришнинг имкони йўқ. Демак, вақтни, ўтаётган ҳар лаҳзани ғанимат билиш ва унумли фойдаланиш лозим. Қиёматда, албатта, вақтдан сўралади. Вақтимизни нимага сарфлаган бўлсак, шунга яраша

жавоб берамиз. Шунинг учун ҳам машойихлар вақтга диққат қилганлар, уни савоб ва эзгу ишларга сарфлаганлар. Баъзи ҳикматларда «Кексаликдан олдин ёшликни, хасталикдан олдин соғлиқни, фақирликдан олдин бойликни, ўлимдан олдин умрни ғанимат билиш» таъкидланади.

Ҳазрат Нақшбанд шундай таълим беради: «Вукуфи замоний» бу йўлда юрадиган солик учун шундай нарсани, толиб доимо ўз аҳволидан хабардор бўлиши, ҳар бир замонда ўз ҳоли ва сифати қандай, шукр пайtimi, узр пайtimi, буни билиши керак. Нафасни ютмаган ҳолда бўлса ҳам, қалбнинг дастасининг ёни ё орқасига эмас, балки юзига сайқал бериш лозим. Чакмоқтош кўлингизга берилган, фақат ҳаракат керак, токи натижа ҳосил бўлсин. Бунда мақсад зикрни кўп айтиш эмас, бир нафасда уч марта айтиш керак. Ҳисоб йиғирма бирдан ўтса ҳам, натижа ҳосил бўлмаса, ишни яна бошдан такрорлаш зарур. Нафас олмаслиқ шартлардан биридир. «Лаа илааҳа иллаллоҳ»ни ўнг томонидан бошлайди, дилгача етказди ва чап томонидан чиқариб юборади. Бу қаттиқ уринишсиз ҳосил бўлмайди. Субҳдан аввал, шомдан сўнг хилватда ва халқдан узоқда машғул бўлинади. Байт:

*Сад ҳазорон қатраи хун аз дил чакид,
То нишони қатраи з-он ёфтам.*

(Ундан бир катра нишон топишим учун қалбимдан юз минглаб қатра қон томди)¹²³.

Тасаввуф йўлидаги, хусусан, хожагон-нақшбандия сулукига мансуб солик юқорида келтирилган рашҳаларга амал қилган тақдирда мақсадига етади, иншоаллоҳ. Фақат китобларни ўқиш ва тавсияларни билиш билан иш битмайди. Солиқ рашҳаларга амал қилиши учун жидду жаҳд қилади, холис ният билан ишга киришади. Ана ундан кейин маънавий ҳолларга эриша бошлайди. Уруғ сепмаган одам ҳосил олмайди, уруғ сепиб, ҳаракат қилса, меҳнат қилса, таваккул қилса, Аллоҳдан ҳосил сўраса,

¹²³ Баҳоуддин балоғардон. Мазкур асар, 86-б.

У нияти ва ҳаракатига кўра самара беради. Дехқон эса мевани кўриб, хурсанд бўлади. Тарикат йўли ҳам шундай.

Маълумки, хожагон-нақшбандия тарикати ҳақида кўплаб мутасаввифлар, шоирлар, олимлар айрим маълумотларни ёзиб қолдирганлар. Масалан, Хожа Мухаммад Порсо «Рисолаи қудсия»да ҳазрат Нақшбанднинг рашҳаларга оид баъзи фикрларини келтириб ўтган: «... Ҳазрат Хожамиз (қуддиса сирруху) зикрда нафасни ичга ютишни ададга риоя қилишдек зарурий нарсалардан ҳисобламасди. Аммо қалбга ҳоким ва ундан хабардор бўлмоқ (вукуфи қалбий)ни муҳим ва зарур санарди. **Чунки зикрдан кўзланган мақсаднинг асл хулосаси «вукуфи қалбий»дадир.** У барча махлуқотни фоний (ўткинчи), (фақат) Ҳақнинг азал (абад), Боқий (сифатида) кўришга етаклайди. Бу маънода идрок этилгач, зикр айтувчининг кўнглида тавҳиднинг ҳақиқати жой олади. Икки басират кўзи (ботин кўзи, қалб кўзи) очилади. Ақл ва тавҳид орасида уни нуқсонга солувчи нарса йўқолади. Мана шу мақомда (даражада) зикр ҳақиқати дилнинг заруратига айланади. Шундан сўнг бу ҳол шу даражага етадики, зикр ҳақиқати дил жавҳари билан бирлашиб кетади. Ҳақдан бошқа бирор андиша унинг дилида қолмайди. Зокир (зикр айтувчи) зикрда, зикр эса мазкур (зикр этилувчи)да, яъни Аллоҳда фоний (йўқ) бўлиб кетади. Кўнгил Ҳақдан бошқа нарсаларнинг изтиробидан, ташвишларидан қутулгач: *«Мени еру осмон сиздиролмайди, лекин мўмин банданинг қалби сиздиролади»*, деган ҳадиси қудсий ҳукмига кўра «иллаллоҳ» (фақат Аллоҳ бор) ҳокимиятининг жамоли тажалли (жилва) этади.

أَذْكُرُكُمْ – «Мен ҳам сизни зикр этайин»¹²⁴ даъватининг ҳукми(ча) ҳарфсиз, товушсиз тажалли этади (жилва қилади). كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ – «Унинг (Ҳақнинг) Зотидан ташқари ҳар нарса йўқ бўлгусидир»^{125, 126} оятининг хосияти ошқор бўла

¹²⁴ «Бақара» сураси, 152- оят.

¹²⁵ «Қасас» сураси, 88- оят.

¹²⁶ «Қасас» сураси, 88- оят.

бошлайди. Рухнинг зикри зокирнинг вужуди билан бирга **أَذْكُرُكُمْ** – «Мен ҳам сизни зикр этайин» оятининг сўнгсиз денгизига чўмиб, ғарқ бўлиб кетади:

*Зикр айт, чунки зикр сен учун жондир,
Дил поклиги – Ҳақ зикри биландир.
Сен зикрдан зикр орқали фориг бўлсанг,
Махфий зикр деганлари мана шудир.*

Ёдқард (ёдда тутиш), бозгашт (қайтиш), нигоҳдошт (сақлаш) ва ёддошт (ёдлаш) – булардан мақсад тил ва қалб зикрларидир. Нигоҳдошт – фикрлар мувокабаси (кузатуви) бўлиб, ёддошт – мушоҳада ва фоний бўлишдан иборат. Бу эса, аслида махфий зикрдир.

Тил зикри ва қалб зикри малакасини ҳосил қилиш, ўрганиш алифбони ўрганмоқ каби. Чунки ўқувчи ўқишни ўргангунча алифбо билан машғул бўлади. Агар муаллим содиқ толибида бу йўлнинг истеъдодини топса, аввалги кадамдаёқ уни ўқий оладиган қилиб қўяди ва алифбо (яъни, тил зикри ва қалб зикри)нинг заҳматисиз уни ёддошт (Аллоҳни мушоҳада этиш) мартабасига етказди. Аммо муридларнинг кўпчилиги шундай кишиларга етказди. Аммо муридларнинг кўпчилиги шундай кишиларга етказди. Аммо муридларнинг кўпчилиги шундай кишиларга етказди. Аммо муридларнинг кўпчилиги шундай кишиларга етказди.

Нақшбандия сулукига мансуб улуғ шоиримиз Алишер Навоий бу тарикатни «**фақирлик йўли**», «**қаноат тариқи**» деб атаб, бир қитъасида рашҳаларга тўхталиб ўтади:

*Қаноат тариқиға кир, эй кўнгул,
Ки хатм ўлғай ойини иззат санга.
Десанг шоҳ ўлай еру кўк басдурур,
Бу бир тахту ул чатри рифъат санга.
Фано шуъласида ёшур жисмни,
Керак бўлса зарбафт хилъат санга.*

*Етар лола буткан қоя қулласи,
Мурод ўлса гулгун ҳашмат санга.*

*Эрур бас ариг нуктаву қон ёшинг,
Дуру лаълдин зебу зийнат санга.*

*Десанг хилватим анжуман бўлмасун,
Керак анжуман ичра хилват санга.*

*Ватан ичра сокин бўлуб сойир ўл,
Сафардин агар бўлса меҳнат санга.*

*Назарни қадамдин йироқ солмагил,
Бу йўл азми гар бўлса рағбат санга.*

*Дамингдин йироқ тутмагил ҳушни,
Ки юзланмагай ҳар дам офат санга.*

*Бу тўрт иш била рубъи маскун аро,
Чалинмоқ не тонг кўси давлат санга.*

*Бу оҳанг ила бўлгасен нақшбанд,
Навоий, агар етса навбат санга.*

(«Ғаройиб ус-сигар» девонидан)

Юқорида келтирилган «Қаноат нақшининг ифшосию нақшбандия тариқининг адоси» сарлавҳали 11 байтли қитъа Навоийнинг нақшбандия тариқи ҳақидаги теран хулосаларидан биридир. Дастлабки байтданок шоир Ҳақ тажаллисининг мазҳари бўлмиш кўнгилга хитоб қилиб, «қаноат тариқи»га, яъни нақшбандия тариқатига киришини, шунда ҳурмат-иззатга мушарраф бўлишини таъкидлайди:

*Қаноат тариқига кир, эй кўнгул
Ки, хатм ўлғай ойини иззат санга.*

Кейинги тўрт байтда шоир нақшбандия тариқатининг солик-ка инъом этадиган маънавий мақом ва тухфаларидан баҳс юритади ва олтинчи байтдан нақшбандиянинг энг муҳим одобларидан «хилват дар анжуман»га амал қилишни уқтиради:

*Десанг хилватим анжуман бўлмасун,
Керак анжуман ичра хилват санга.*

«Агар хилватим анжуман бўлмасин десанг, анжуман ичра хилватда бўл. Яъни, анжуман ичида ҳам Аллоҳ билан бирга бўл», – дейди.

Кейинги байтда шоир «сафар дар ватан» қондасини эслатади. Сафарнинг ҳам ўзига яраша маънавий фойдалари бор. Бироқ сафар қилишда меҳнат-машаққат бўладиган бўлса, ватан ичида ҳам сафар қилиб, руҳоний сайр қилиш керак:

*Ватан ичра сокин бўлуб сойир ўл,
Сафардин агар бўлса меҳнат санга.*

Кейинги байт «назар бар қадам» шиори ҳақидадир.

*Назарни қадамдин йироқ солмагил,
Бу йўл азми гар бўлса рағбат санга.*

Солик агар нақшбандия йўлида юришни қасд қилиб рағбат кўрсатса, ҳар бир қадамини билиб босиши, қадамидан назар узмаслиги, ғафлатда қолмаслиги керак. Навбатдаги байтда шоир «хуш дар дам» қондасини шарҳлайди:

*Дамингдин йироқ тутмагил ҳушни
Ки, юзланмагай ҳар дам офат санга.*

Агар солик бир лаҳза ғафлатда қолса, унга офатлар хавф солиши мумкин. Шу боис «хуш дар дам», яъни ҳар бир нафас олиш ва чиқаришда ҳушёр ва огоҳ, ғафлатдан йироқ бўлиш лозим.

Навоий аслида юкоридаги тўрт байтда нақшбандиянинг энг муҳим қоидаларидан баҳс юритади ва уларнинг сулук йўлидаги аҳамиятига урғу беради. Улуғ шоир кўнглига хитоб қилиб: «Бу тўрт ишга амал қилиш билан рубъи маскун, яъни ер юзининг тўртдан бирига шоҳ бўлсанг, сенга қутлов ногоралари чалинса ажаб эмас», – дейди.

*Бу тўрт иш била рубъи маскун аро,
Чалинмоқ не тонг кўси давлат санга.*

Қитъанинг охирида Навоий нақшбанд бўлиш шартини тўрт иш, яъни тўрт қоидани бажаришга боғлайди. Ва айтадики: «Эй Навоий, агар сенга навбат етса, тўрт вазифа туфайли чалинган давлат ногораси оҳанги ила нақшбанд бўласан».

*Бу оҳанг ила бўлгасен нақшбанд,
Навоий, агар етса навбат санга.*

* * *

Ҳар бир соҳанинг ўз устоди, қоида-қонунлари, талаб ва шартлари, қолаверса, сир-синоатлари бўлади. Уларни ўз аҳлидан ўзлаштирмасдан, ўрганмасдан туриб, яхши шогирд ёки моҳир мутахассис бўлишнинг иложи йўқ.

Биз баҳс юритаётган, **Ҳақ ва ҳақиқат** йўли аталмиш тариқат ҳақида ҳам шундай дейиш мумкин. Зотан, сулукни мажозий маънода «Сайри иллаллоҳ», – яъни «Аллоҳ ҳузурига йўл олиш», – деб ҳам таърифлашган. «Сулук йўли риёзатдан иборат. Риёзат қийинчилик ва машаққатларни енгиб, махсус одобни эгаллаш, ахлоқни яхшилаш ва нафсни жиловлашдир»¹²⁷.

Юқоридагилардан ҳам маълум бўладики, толиб бир муршид кўмагида бу риёзат йўлига астойдил қадам қўйиши керак. У агар

¹²⁷ Алийбек Рустамий. Ҳазрат Навоийнинг маънавий олами. Мазкур асар. 214-б.

чин ихлос ва тақво билан ҳаракат қилса, ёмон хулқлар (ахлоқи замима)дан халос бўлиб, яхши хулқлар (ахлоқи ҳамида)ни эгалласа, қалбини поклаб, нафсини ислоҳ этса, яъни гуноҳу маъсият билан булғамаса, тараққий этишда давом этади ва меҳнатининг самараси ўларок, сулукнинг **ҳол** ва **мақомларини** эгаллайди.

Ҳол кутилмаганда, дафъатан толибнинг қалбида пайдо бўладиган севинч, фараҳлик, ғам ё қайғу, шавқ ё завқ, хайбат ё файз каби ҳолатлардир. Ҳол мақомнинг зидди ўларок, қалбдан қандай жой олган бўлса, шундай кетиб қолади¹²⁸. Мутасаввифлар таъбирича, **мақом** ҳолнинг акси сифатида Аллоҳ ҳукмларини ўз ўрнига қўйиш ва саъй-ҳаракат билан қўлга киритилади. Масалан, сўфий зикрда бардавом бўлса, зикр мақомида собит дейдилар. Бошқача айтганда, ҳол келиб-кетувчи, мақом собит қолувчидир. Баъзи сўфийлар: «**Ҳоллар берилади, мақомлар меҳнат билан қўлга киритилади**», дейдилар.

«Юксак даражада **ҳол** деганда солиқнинг истаги ва ҳаракатисиз Ҳақ тарафидан унинг кўнглига шодлик ёки ғам, сиқилиш ёки эзилиш, шавқ ёки кўркув каби кайфиятларнинг келиб-кегиши тушунилади. Шу ҳолатдаги солиқлар ҳол аҳли деб аталади. Ҳол доимий ҳолатга айланса, мақом бўлади»¹²⁹.

Мақомлар кўп бўлиб, уларнинг кенг камровли еттитаси Фаридуддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» ва Алишер Навоийнинг «Лисон ут-тайр» дostonларида таъриф ва тавсиф этилган. Навоий еттита мақомни водий номи билан атаган. Улар: **Талаб водийси, Ишқ водийси, Маърифат водийси, Истиғно водийси, Тавҳид водийси, Ҳайрат водийси ва Фано водийси**. Ҳар бир водий – мақомнинг талаб ва шартлари, заҳмат ва машаққатлари бўлади. Солиқ муршид раҳнамолигида бу маънавий водийларнинг қийинчиликларига бардош берса, тегишли

¹²⁸ Абдурраззоқ Қошони. «Тасаввуф сўзлугу». – Истанбул, 2004. 199-б.
¹²⁹ Алийбек Рустамий. Ҳазрат Навоийнинг маънавий олами. Мазкур асар. 225-б.

олади ва кейинги мақомларга ўтиб, йўлида давом эта-
ют, «фанофиллоҳ» ва «бақобиллоҳ» мақомларига
фанофиллоҳ Аллоҳда фоний бўлмоқ деганидир. Бан-
башарий сифатлардан ва майда хоҳиш-истаклардан
иб, илоҳий сифатларга бурканиши, Аллоҳга тал-
ғибинишидир. Банданинг фаолият шуурини йўқотиши,
(бажарувчилик) банда тарафдан эмас, Аллоҳ тарафдан
ўлишидир. Банда бу ҳолатда ўзини идора қила олмай-
дан содир бўлган феъллар аслида Аллоҳ тарафидан
лади. Яъни, Аллоҳ кўради, Аллоҳ эшитади ва Аллоҳ
ўшлайди). Шу билан «Мен унинг (банданинг) кўра-
ўзи, тутадиган кўли, юрадиган оёғи бўламан» — де-
ий ҳадиснинг ҳукми ҳақиқатга айланган бўлади. Банда
шу қадар берилиб кетадики, ниҳоят «ўзлик» идроки-
ади. Бу ҳолга зикр билан эришилса, «фано фил-маз-
ҳаббат билан эришилса, «фано фил-махбуб» дейила-
нинг энг юқори даражаси «фано андар-фано», яъни
атига тушиш идрокдан ҳам фоний бўлмоқдир. Фано
банда баъзи башарий сифатларидан халос бўлса ҳам,
сифатидан буткул халос бўлмайди. Бундай иддао хато
ади, куфрга бошлайди.

биллоҳ» бандада ёмон хусусиятларнинг ўрнини
фатлар эгаллаши, бандалик сифатларининг ўрнини
ифатлар эгаллашидир. Нафсидан фоний бўлган, Ҳақ
қий бўлади. Аллоҳда фоний бўлган эса Аллоҳ билан
ўлади. Банда ўзида ўлиб, Ҳақ билан боқий бўлади.
ҳолатларни сўзлар билан англатиш мушкул...

Яссавий ҳазратлари айтганидек: «Тарикат йўлла-
хатар кўб». Ҳол ва мақомлар ўзбошимчалик билан
қат муршиди комил воситасида ва қаттиқ риёзатлар
да кўлга киритилади. Ўтган машойхларимиз айтади-

ларки: «Йўлдаги ибодатлар, риёзатлар, хайру ҳасанотлар, гўзал
ахлоқларнинг мукофоти ва самараси Яратганнинг жаннати ва
жамолидир! Бундан юксак бахт ва саодат йўқдир».

Шу боис биз юқорида толибларга фойдаси тегар деган умид-
да муршиди комил сифатларидан, тарикатнинг одобу арконла-
ридан бироз баҳс юритдик. Хусусан, хожагон-нақшбандиянинг
асос ва раҳшалари ҳақида мухтасар тўхталдик. Келтирилган
маълумотларимиз бу йўлнинг муҳиб ва толиблари учун ожизо-
на бир тухфадир. Излаган мухлислар бу соҳага оид манбалардан
кенгрок маълумот олишлари мумкин. Биз улуғларимиз, устоз-
ларимиз китобларидан маълум даражада фойдаланган ҳолда
сизларга тақдим қилдик, холос.

улушини олади ва кейинги мақомларга ўтиб, йўлида давом этади. Ниҳоят, «фанофиллоҳ» ва «бақобиллоҳ» мақомларига етади. Фанофиллоҳ Аллоҳда фоний бўлмоқ деганидир. Банданинг башарий сифатлардан ва майда хоҳиш-истаклардан холи бўлиб, илоҳий сифатларга бурканиши, Аллоҳга талпиниб, сиғинишидир. Банданинг фаолият шуурини йўқотиши, фоиллик (бажарувчилик) банда тарафдан эмас, Аллоҳ тарафдан намоён бўлишидир. Банда бу ҳолатда ўзини идора қила олмайди ва бандадан содир бўлган феъллар аслида Аллоҳ тарафидан содир бўлади. Яъни, Аллоҳ кўради, Аллоҳ эшитади ва Аллоҳ тутади (ушлайди). Шу билан «Мен унинг (банданинг) кўрадиган кўзи, тутадиган кўли, юрадиган оёғи бўламан» – деган кудсий ҳадиснинг ҳукми ҳақиқатга айланган бўлади. Банда Аллоҳга шу қадар берилиб кетадики, ниҳоят «ўзлик» идрокини йўқотади. Бу ҳолга зикр билан эришилса, «фано фил-мазкур», муҳаббат билан эришилса, «фано фил-махбуб» дейилади. Фанонинг энг юқори даражаси «фано андар-фано», яъни фано ҳолатига тушиш идрокдан ҳам фоний бўлмоқдир. Фано ҳолатида банда баъзи башарий сифатларидан халос бўлса ҳам, башарият сифатидан буткул халос бўлмайди. Бундай иддао хато ҳисобланади, куфрга бошлайди.

«Бақобиллоҳ» бандада ёмон хусусиятларнинг ўрнини яхши сифатлар эгаллаши, бандалик сифатларининг ўрнини илоҳий сифатлар эгаллашидир. Нафсидан фоний бўлган, Ҳақ билан боқий бўлади. Аллоҳда фоний бўлган эса Аллоҳ билан боқий бўлади. Банда ўзида ўлиб, Ҳақ билан боқий бўлади. Аммо бу ҳолатларни сўзлар билан англатиш мушкул...

Аҳмад Яссавий ҳазратлари айтганидек: «Тарикат йўллари-нинг хатари кўб». Ҳол ва мақомлар ўзбошимчалик билан эмас, фақат муршиди комил воситасида ва қаттиқ риёзатлар натижасида қўлга киритилади. Ўтган машойхларимиз айтади-

ларки: «Йўлдаги ибодатлар, риёзатлар, хайру ҳасанотлар, гўзал ахлоқларнинг мукофоти ва самараси Яратганнинг жаннати ва жамолидир! Бундан юксак бахт ва саодат йўқдир».

Шу боис биз юқорида толибларга фойдаси тегар деган умидда муршиди комил сифатларидан, тарикатнинг одобу арконларидан биров бахс юритдик. Хусусан, хожагон-нақшбандиянинг асос ва раҳшалари ҳақида мухтасар тўхталдик. Келтирилган маълумотларимиз бу йўлнинг муҳиб ва толиблари учун ожизона бир тухфадир. Излаган мухлислар бу соҳага оид манбалардан на бир тухфадир. Излаган мухлислар бу соҳага оид манбалардан кенгрок маълумот олишлари мумкин. Биз улуғларимиз, устозларимиз китобларидан маълум даражада фойдаланган ҳолда сизларга тақдим қилдик, холос.

ХАТМИ ХОЖАГОН

Хатми хожагон – хожагон-нақшбандия машойихлари томонидан бажарилган ва бажариш тавсия қилинган зикр тури. Бу хатм Абдухолик Гиждувоний, Хожа Ориф Ревгарий, Баҳоуддин Нақшбанд ва кейинги нақшбандия шайхлари томонидан муттасил бажариб келинган.

Хатми хожагонни жамоа билан ҳам, якка ҳолда ҳам адо этиш мумкин. Кўпинча, пир ҳузурида ёки пирнинг бирор вакили ҳузурида жамоа билан бажарилади. Айтишларича, хатми хожагонда дуолар ижобат бўлади ва савоби ҳам бениҳоя улуғдир. Шубҳасиз, хатми хожагондан кейин инсонни қалбида хотир-жамлик, фараҳ ва файз ҳосил бўлади. Аммо хатм кўнгилдагидек натижа бериши учун уни ўз аҳли даврасида ихлос ва умид билан бажариш лозим.

Хатми хожагоннинг тартиб ва шартлари

Хатмга Абдухолик Гиждувоний ҳазратлари тартиб берганлари учун хатми хожагон дейилган. Хожагон – улуғ зотлар, буюк хожалар демакдир. Хатми хожагон деганда, улуғ валийлар томонидан тартиб берилган, таълим ва татбиқ этилган хатм тушунилади. Бошқа бир фаразга кўра, хатмнинг бошида Қуръоннинг калити бўлган «Фотиҳа» сураси ўқилгани ва у «Фотиҳа» сураси билан тугалланиши керак, деб ҳисоблангани учун бу зикрга **хатми хожагон** дейилади.

Нақшбандия тариқатига оид қадимий манбаларда хатми хожагоннинг ким томонидан бошлангани маълум эмас. Аммо сўнгги манбаларда хатми хожагоннинг Абдухолик Гиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд ва кейинги машойихлар тарафидан бажарилгани айtilган. Бу зикр ва унинг бажарилиш тартиби ҳақида илк марта Абдуллоҳ Салоҳий Ушшокийнинг (вафоти 1196/1782) «Изҳори асрори ниҳон аз анвори хатми хожагон» номли асарида сўз юритилган. Бу асарга кўра хатми хожагон уч хил тартибда бажарилган.

«Аввало, 25 марта истиғфор айтилади», – дейилган. Биринчи тартибда навбати билан «бисмиллоҳ» ила бошлаган ҳолда 7 марта «**Фотиҳа**» сураси, 100 та салавот, «бисмиллоҳ» билан 79 марта «**Иншироҳ**» сураси, «бисмиллоҳ» билан 1001 марта «**Ихлос**» сураси, кейин яна 100 та салавот айтилиб, «бисмиллоҳ» билан яна 7 марта «**Фотиҳа**» сураси ўқилиб, дуо қилинган. Изидан уч марта яна салавот айтилган.

Иккинчи тартибда «бисмиллоҳ» билан 1001 марта «**Ихлос**», кейин «бисмиллоҳ» билан 7 марта «**Фотиҳа**» суралари, 100 та салавот ўқилиб, дуо қилинган.

Учинчи тартиб эса биринчиси кабидир. Фақат унда 79 марта «**Иншироҳ**» сураси 1001 марта «**Ихлос**» сурасидан олдин эмас, кейин ўқилади. Ҳар учала тартибда ҳам хатми хожагонни бошлашдан аввал етти мартадан истиғфор ва салавот айтилиб, шундан сўнг тариқат силсиласидан жой олган пирларнинг руҳларига бир марта «**Фотиҳа**», уч марта «**Ихлос**» суралари ўқилади. Салавотнинг:

اللهم صل علي سيدنا محمد وعلي ال
محمد بعدد كل ذرة الف الف مرة

(Аллоҳумма соли ала саййидина Муҳаммадин ва ала оли
Муҳаммадин биъадади кулли заратин алфа алфа марратин)

тарзида ўқилиши тавсия қилинган. Аммо бошқа салавотларни ҳам ўқиш мумкин. Баъзи нусхаларда хатм охирида 100 марта

ХАТМИ ХОЖАГОН

Хатми хожагон – хожагон-нақшбандия машойихлари томонидан бажарилган ва бажариш тавсия қилинган зикр тури. Бу хатм Абдухолиқ Ғиждувоний, Хожа Ориф Ревгарий, Баҳоуддин Нақшбанд ва кейинги нақшбандия шайхлари томонидан муттасил бажариб келинган.

Хатми хожагонни жамоа билан ҳам, якка ҳолда ҳам адо этиш мумкин. Кўпинча, пир ҳузурида ёки пирнинг бирор вакили ҳузурида жамоа билан бажарилади. Айтишларича, хатми хожагонда дуолар ижобат бўлади ва савоби ҳам бениҳоя улўғдир. Шубҳасиз, хатми хожагондан кейин инсонни қалбида хотир-жамлик, фараҳ ва файз ҳосил бўлади. Аммо хатм кўнгилдагидек натижа бериши учун уни ўз аҳли даврасида ихлос ва умид билан бажариш лозим.

Хатми хожагоннинг тартиб ва шартлари

Хатмга Абдухолиқ Ғиждувоний ҳазратлари тартиб берганлари учун хатми хожагон дейилган. Хожагон – улўғ зотлар, буюк хожалар демакдир. Хатми хожагон деганда, улўғ валийлар томонидан тартиб берилган, таълим ва татбиқ этилган хатм тушунилади. Бошқа бир фаразга кўра, хатмнинг бошида Қуръоннинг калити бўлган «Фотиҳа» сураси ўқилгани ва у «Фотиҳа» сураси билан тугалланиши керак, деб ҳисоблангани учун бу зикрга **хатми хожагон** дейилади.

Нақшбандия тариқатига оид қадимий манбаларда хатми хожагоннинг ким томонидан бошлангани маълум эмас. Аммо сўнги манбаларда хатми хожагоннинг Абдухолиқ Ғиждувоний, Баҳоуддин Нақшбанд ва кейинги машойихлар тарафидан бажарилгани айtilган. Бу зикр ва унинг бажарилиш тартиби ҳақида илк марта Абдуллоҳ Салоҳий Ушшоқийнинг (вафоти 1196/1782) «Изҳори асрори ниҳон аз анвори хатми хожагон» номли асарида сўз юритилган. Бу асарга кўра хатми хожагон уч хил тартибда бажарилган.

«Аввало, 25 марта истиғфор айтилади», – дейилган. Биринчи тартибда навбати билан «бисмиллоҳ» ила бошлаган ҳолда 7 марта «**Фотиҳа**» сураси, 100 та салавот, «бисмиллоҳ» билан 79 марта «**Иншироҳ**» сураси, «бисмиллоҳ» билан 1001 марта «**Ихлос**» сураси, кейин яна 100 та салавот айтилиб, «бисмиллоҳ» билан яна 7 марта «**Фотиҳа**» сураси ўқилиб, дуо қилинган. Изидан уч марта яна салавот айтилган.

Иккинчи тартибда «бисмиллоҳ» билан 1001 марта «**Ихлос**», кейин «бисмиллоҳ» билан 7 марта «**Фотиҳа**» суралари, 100 та салавот ўқилиб, дуо қилинган.

Учинчи тартиб эса биринчиси кабидир. Фақат унда 79 марта «**Иншироҳ**» сураси 1001 марта «**Ихлос**» сурасидан олдин эмас, кейин ўқилади. Ҳар учала тартибда ҳам хатми хожагонни бошлашдан аввал етти мартадан истиғфор ва салавот айтилиб, шундан сўнг тариқат силсиласидан жой олган пирларнинг руҳларига бир марта «**Фотиҳа**», уч марта «**Ихлос**» суралари ўқилади. Салавотнинг:

اللهم صل علي سيدنا محمد وعلي ال
محمد بعدد كل ذرة الف الف مرة

(Аллоҳумма солли ала саййидина Муҳаммадин ва ала оли
Муҳаммадин биъадади кулли заратин алфа алфа марратин)

тарзида ўқилиши тавсия қилинган. Аммо бошқа салавотларни ҳам ўқиш мумкин. Баъзи нусхаларда хатм охирида 100 марта

«يا قاضي الحاجات» «Ё қозиял ҳожот» («Эй ҳожатларни раво қилувчи», – деб Аллоҳга хитоб қилинади), 100 марта «يا دافع البليات» «Ё до-фиъал балийёт» («Эй балоларни даф қилувчи!»), 100 марта «يا كافي المهمات» «Ё кофиял муҳиммот» («Эй муҳим ишларимизга кифоя қилувчи»), – деб айтиш буюрилган.

Нақшбандий-холидий манбаларида юқоридаги тартиблардан бири танлаб олинса-да, баъзи тартибларда жузъий фарқларга ҳам дуч келинади. Масалан, зикрнинг бошида 7 марта ўқилган салавотнинг адади 3 дан 25 мартагача ўзгариши мумкин. Охири-да 1 марта «Салоти мунжия (салавоти тунажжино)» ўқилган шакли ҳам бор. Бундан ташқари, «Ихлос» сураси 1000 марта ўқилган тартиблар ҳам тилга олинган.

Баъзи манбаларда хатми хожагоннинг санок миқдори ўз-гарган қисқа шакллари ҳам келтирилади. Одатда, иштирок-чилар 10 кишидан кам бўлганда «Хатми хожагони сағир» (Кичик хатми хожагон) қилинади. Унда 25 марта истиғфор айтилиб, «бисмиллоҳ» билан 7 марта «Фотиҳа», 33 салавот ва нақшбандий-холидий силсиласи ўқилгандан кейин 7 марта «Фотиҳа», 100 та салавот, 500 марта «لا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم» («Ла ҳавла вала қуввата илла биллаҳил алийюл азим») ёки «يا باقي انت الباقي» «Ё боқий антал-боқий») дуоси, яна 100 та салавот ўқилади, «бисмиллоҳ» билан 7 марта «Фотиҳа» сураси ўқилгандан кейин хатми хожагон дуоси қилинади. Машойхларимиз тарафидан хатми хожагон ҳар куни эрталаб ва кечкурун – икки марта бажарилган, бунинг иложи бўлмаган-да душанба ва жума ёки сешанба ҳамда жума кунлари ҳафтада икки марта хатм қилинган.

Қисқа қилиб «хатм» деб ҳам юритилган хатми хожагоннинг бошқачароқ тартибларда бажарилгани ва вирдларнинг маълум санокларда ўқилишининг ўзига хос сабаблари борлиги айтилади.

«Фотиҳа» сурасининг етти марта ўқилиши еттита оятдан иборат бўлгани учундир. Охирида такрор ўқиш билан «сабъ-

ул-масоний»¹³⁰ бўлади. Биринчи тартибда сураларнинг кет-ма-кетлигига кўра «Фотиҳа», «Иншироҳ», «Ихлос» ўқилиши Куръондаги тартибга мос келиши учун, иккинчи тартибда салавотнинг «Фотиҳа»дан кейин ўқилиши, икки салавот ўртасида қилинган дуоларнинг ижобат бўлишига оид ривоят борлиги ту-файлидир. Биринчи ва учинчи тартибларда дуодан кейин сала-вот айтилиши ҳам шу сабаблидир. Учинчи тартибда «Иншироҳ» сурасининг «Ихлос»дан кейин ўқилиши «Иншироҳ» сурасида жамол сифати ғолиб бўлгани учундир. Бундан ташқари, сурани дуога яқинлаштириб ўқиш билан Аллоҳ ила яқинликни таъмин-лаш ва шу тариқа дуонинг қабул бўлиши умид қилинади.

Хатми хожагонга нақшбандиянинг, айниқса, холидия тармоғи кўпроқ аҳамият берган. Хатми хожагон жамоа бўлиб ёки якка ҳолда қилинади. Жамоа бўлиб зикр қилинганда пир ёки у ижозат берган киши томонидан бажарилади. Зикр бўлаётган жойнинг эшиклари ёпилади, толиблар таҳоратли ҳолда, тинч ва осойишта муҳитда, тиззалари билан ўтириб ҳалқа ҳосил қиладилар. Нақшбандия тариқатига мансуб бўлмаганлар ва болалар зикр ҳалқасига киритилмайди. Сура ва салавотлар-нинг адади кўплиги ва умумий миқдори инобатга олиниб, улар зикрда қатнашаётганлар ўртасида муайян санокда тақсимланади. Пир ёки хатми хожагонни адо этиш учун пирдан ижозат теккан киши ўқиладиган вирдларга навбат келганида, буни баланд овоз билан билдиради. Солиқлар буни паст овозда ўқийдилар. Зикр-нинг бошида ўқилган «Фотиҳа» сурасини хатмни бажартираёт-ган (пир ёки хатми хожагонни адо этиш учун пирдан ижозат тек-кан) киши билан биргаликда ўнг томондан етти киши, охирида ўқилган «Фотиҳа» сурасини эса хатмни бажартираётган киши-

¹³⁰ «Ҳижр» сураси, 87-оят. «Сабъан мин ал-масоний»дан мақсад, «Етти такрор-ланувчи», яъни «Фотиҳа» сурасидир.

дан ташқари чап томондан етти киши ўқийди. Накшбандиядаги вуқуфи ададий тамойилига кўра белгиланган санокларга қатъий амал қилинади. Бундан ташқари, зикр давомида робитага ва вуқуфи қалбий тамойилига ҳам риоя қилинган ҳолатда кўзлар юмилади. Охирида бир киши Қуръондан бир неча оят ўқийди, дуо қилинади, ҳосил бўлган савоб Пайғамбаримизнинг, барча пайғамбарларнинг, саҳобаи киромларнинг ва авлиёларнинг, шунингдек, силсила улуғларининг руҳларига бағишланади.

Хатми хожагонни якка ўзи бажармоқчи бўлган солиқ таҳорат олиб, покиза жойда қиблага юзланиб, тиззалари билан ўтирган ҳолатда юкорида қайд этилган тартибда хатмни адо этади. Фақат бунинг учун унга изн берилган бўлиши керак.

Жаноби Пайғамбаримиз Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бир марта: «*Жаннат боғларига кирганингизда, улардан кўп-кўп баҳраманд бўлинг*», – деб марҳамат қилдилар. **Саҳобаи киромлар:** «*Жаннат боғлари қаер?*» деб сўраганларида, **Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам):** «*Зикр ҳалқаларидир*», – деб марҳамат қилдилар.

Хатми хожагондаги зикр ададларининг сири

Хатмнинг 25 марта «астағфируллоҳ» айтиб бошланиши Қуръони каримда тилга олинган 25 Пайғамбарга ишорадир. Шунинг учун 25 марта «астағфируллоҳ» айтилади.

Бошланишида 7 марта «Фотиҳа» сурасининг ўқилиши: «Фотиҳа» калитдир. Ҳар бир «Фотиҳа» етти қават осмоннинг эшикларини бирма-бир очади. Энг сўнгги қаватда қабул даргоҳи бор. У ерда қилинган амал, зикр ҳар бир эшикдан бирма-бир ўтказилиб, қабулга киритилади.

Салавати шариф хатми хожагон бошида 100 та, охирида 100 та – жами 200 тани ташкил қилади. Ҳазрат Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) марҳамат қиладиларки:

«Ким менга бир марта салавот айтса, Аллоҳ унга ўн марта салавот айтади». Хатмда иштирок этганларнинг ҳаммаси бу шафоатга ноил бўлади.

1001 та «Ихлос» ўқилишининг сабаби: бир марта «Ихлос» ўқиш Қуръоннинг учдан бирига, 2 марта «Ихлос» ўқиш учдан иккисига, 3 марта «Ихлос» ўқиш бутун Қуръонга тенгдир. 1001 марта «Ихлос» ўқиш билан 333 та хатм савоби қўлга киритилади.

«Иншироҳ» сураси ўқилишининг сабаби: бир инсон гуноҳ қилганида шайтони лаъин у инсоннинг қалбида 79 та тугун пайдо қилади. Ҳар бир «Иншироҳ» сураси бу тугунларни бирма-бир ечади. Ўша куни шайтони лаъин хатм қилган инсоннинг қалбига киролмайди, кўнгиллар покланади.

«Вало ҳавла валло қуввата илло биллоҳил алиййил азим»ни ўқиш Аллоҳнинг куч-қудрати соҳиби эканини эътироф этиш ва ўзининг ожизлигини ҳис қилиш учундир.

«Йа боқий антал-боқий» деб айтилишининг сабаби – Аллоҳнинг дўстлари бақобиллоҳ мақомидадир. Сўфийлар ҳам ўша мақомга эришишлари учун буюк ва улуғ Аллоҳнинг Боқий исмини зикр қиладилар.

Охирида 7 марта ўқилган «Фотиҳа»нинг сабаби: 7 қават сижжин (жаҳаннам остидаги бир мақом)га қулф бўлади. Яъни, қилинган амаллар ер тубидаги сижжинга кетмасин, дея қулфланади.

Хатми хожагон одоби:

– Ҳадас (ҳар қандай нопоклик) ва нажосатдан покланмоқ, таҳоратли бўлмоқ.

– Хатми хожагонни фақирона, ожизона ҳолатда ва ҳузур билан бажармоқ, қалбни дунёвий ҳою ҳаваслардан пок тутмоқ.

– Қиблага юзланмоқ.

– Бирор монелик бўлмаган тақдирда, ўнг оёқ устига ўтириб, оёқ учларини чап тарафдан чиқармоқ ёки тизза устида ўтирмоқ.

дан ташқари чап томондан етти киши ўқийди. Нақшбандиядаги вукуфи ададий тамойилига кўра белгиланган санокларга қатъий амал қилинади. Бундан ташқари, зикр давомида робитага ва вукуфи қалбий тамойилига ҳам риоя қилинган ҳолатда кўзлар юмилади. Охирида бир киши Қуръондан бир неча оят ўқийди, дуо қилинади, ҳосил бўлган савоб Пайғамбаримизнинг, барча пайғамбарларнинг, саҳобаи киромларнинг ва авлиёларнинг, шунингдек, силсила улуғларининг руҳларига бағишланади.

Хатми хожагонни якка ўзи бажармоқчи бўлган солиқ таҳорат олиб, покиза жойда қиблага юзланиб, тиззалари билан ўтирган ҳолатда юқорида қайд этилган тартибда хатмни адо этади. Фақат бунинг учун унга изн берилган бўлиши керак.

Жаноби Пайғамбаримиз Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) бир марта: «*Жаннат боғларига кирганингизда, улардан кўп-кўп баҳраманд бўлинг*», – деб марҳамат қилдилар. **Саҳобаи киромлар:** «*Жаннат боғлари қаер?*» деб сўраганларида, **Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи васаллам):** «*Зикр ҳалқаларидир*», – деб марҳамат қилдилар.

Хатми хожагондаги зикр ададларининг сири

Хатмнинг 25 марта «астағфируллоҳ» айтиб бошланиши Қуръони каримда тилга олинган 25 Пайғамбарга ишорадир. Шунинг учун 25 марта «астағфируллоҳ» айтилади.

Бошланишида 7 марта «**Фотиҳа**» сурасининг ўқилиши: «**Фотиҳа**» калитдир. Ҳар бир «**Фотиҳа**» етти қават осмоннинг эшикларини бирма-бир очади. Энг сўнгги қаватда қабул даргоҳи бор. У ерда қилинган амал, зикр ҳар бир эшикдан бирма-бир ўтказилиб, қабулга киритилади.

Салавоти шариф хатми хожагон бошида 100 та, охирида 100 та – жами 200 тани ташкил қилади. Ҳазрат Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) марҳамат қиладиларки:

«**Ким менга бир марта салавот айтса, Аллоҳ унга ўн марта салавот айтади**». Хатмда иштирок этганларнинг ҳаммаси бу шафоатга ноил бўлади.

1001 та «**Ихлос**» ўқилишининг сабаби: бир марта «**Ихлос**» ўқиш Қуръоннинг учдан бирига, 2 марта «**Ихлос**» ўқиш учдан иккисига, 3 марта «**Ихлос**» ўқиш бутун Қуръонга тенгдир. 1001 марта «**Ихлос**» ўқиш билан 333 та хатм савоби қўлга киритилади.

«**Иншироҳ**» сураси ўқилишининг сабаби: бир инсон гуноҳ қилганида шайтони лаъин у инсоннинг қалбида 79 та тугун пайдо қилади. Ҳар бир «**Иншироҳ**» сураси бу тугунларни бирма-бир ечади. Ўша куни шайтони лаъин хатм қилган инсоннинг қалбига киролмайди, кўнгиллар покланади.

«**Вало ҳавла валo қуввата илло биллоҳил алиййил азим**»ни ўқиш Аллоҳнинг куч-қудрати соҳиби эканини эътироф этиш ва ўзининг ожизлигини ҳис қилиш учундир.

«**Йа боқий антал-боқий**» деб айтилишининг сабаби – Аллоҳнинг дўстлари бақобиллоҳ мақомидадир. Сўфийлар ҳам ўша мақомга эришишлари учун буюк ва улуғ Аллоҳнинг Боқий исмини зикр қиладилар.

Охирида 7 марта ўқилган «**Фотиҳа**»нинг сабаби: 7 қават сижжин (жаҳаннам остидаги бир мақом)га кулф бўлади. Яъни, қилинган амаллар ер тубидаги сижжинга кетмасин, дея кулфланади.

Хатми хожагон одоби:

– Ҳадас (ҳар қандай нопоклик) ва нажосатдан покланмоқ, таҳоратли бўлмоқ.

– Хатми хожагонни фақирона, ожизона ҳолатда ва ҳузур билан бажармоқ, қалбни дунёвий ҳою ҳаваслардан пок тутмоқ.

– Қиблага юзланмоқ.

– Бирор монелик бўлмаган тақдирда, ўнг оёқ устига ўтириб, оёқ учларини чап тарафдан чиқармоқ ёки тизза устида ўтирмоқ.

— Жамоа бўлиб зикр қилинганда тиззаларни бир-биринга тек- кизган холатда халка бўлиб ўтирмак. Факат хатми бажараётган (пир ёки хатми хожатонни адо этиш учун пирдан ижозат тек- кан) кишининг тиззаларига ҳеч ким тиззасини теккизмайди.

— Робитан мавт (ўлимни эслаш), робитан муршид ва робитан калбни амагга оширмак.

— Хушбўй хил таратадиган мушк ва атирлардан сепмоқлик.

— Тишларни мисвок билан тозаламок.

— Самимий, чин юракдан тавба қилмоқ.

— Қўзларни юммок ва зикруллох тутатунга қадар очмаслик.

Бу халка саҳих бир ривоят мавжуд бўлиб, у қуйидагича:

«Хазрат Али (қаррамааллоху ваасҳаху) Расулуллох (солла- лоху алайҳи ваасаллам)дан бандалар учун Аллоҳга элтувчи энг қисқа, энг осон ва Аллоҳнинг наздида энг фазилатли бўлиши ўзига қўрсатишини сўради.

Хазрат Паёғамбар (соллаллоху алайҳи ваасаллам):

— Ё Али! Хилватда — ёлғиз бўлган найнда ҳам, одамлар орасида бўлган найнда ҳам Аллоҳни зикр қилишда давом эт, — деб марҳамат қилдилар. Хазрат Али (розияллоху анху):

— Аллоҳни қандай тартибда зикр қилайсиз, ё Расулуллох? — деб сўради. Расулуллох (соллаллоху алайҳи ваасаллам):

— Қўзларингиз юм ва менинг 3 марта айтганимни тингла. Кейин сен ҳам 3 марта макрора, мен тинглайман, — дебдилар. Хазрат Паёғамбар (соллаллоху алайҳи ваасаллам) қўзлари- ни юмиб, батанд овозда уч марта: «Лая илааҳа иллаллох», — дебдилар. Хазрат Али (қаррамааллоху ваасҳаху) ҳам ниҳоятда хокисорлик билан тинглаб, сўнгра қўзларини юмиб, батанд овозда 3 марта: «Лая илааҳа иллаллох», — дебдилар. Хазрат Паёғамбар (соллаллоху алайҳи ваасаллам): «Мен ва менидан олдин келган наъзамбарлар айтган энг фазилатли сўз (зикр) «Лая илааҳа иллаллох»дир. Ёр юзида «Аллох, Аллох, Аллох...» дейдиган биронини одам қолмагуна қиймат бўлмайди», — деб марҳамат қилдилар».

— Бир марта «Фотиҳа», уч марта «Ихлос» суратларини ўқиб, улуғларнинг рухларига бағишламок.

— Силсилалати зотларнинг исмларини ўқимок.

— Зикр тушириладиган жой ёпик, эшикларининг берк бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бунга оид Аҳмад ибн Ханбалдан саҳих халис келтирилди: «Шаддод ибн Абддан ривоят қилтиларча, Хазрат Паёғамбар (соллаллоху алайҳи ваасаллам) бир зуррх саҳобалар билан уйларда ўтирарканлар: «Орангизда беғона киши бўлса, уни ташқарига чиқариб, эшикни ёпишлар», — деб марҳамат қилганларда, буз орангизда беғона одам йўқлигини айтди. Хузурини саодатнинг эшигини ёпиб ўтирарканлар- дан кейин бир муддат «Лая илааҳа иллаллох, лая илааҳа иллаллох» дея жамоа бўлиб, батанд овозда зикр қилди».

— Зикр асносида ўзини йўқотмаслик, жазба холи қузатишганда ҳам ўзини туттишга ҳаракат қилмоқ.

— Агар жамоа бўлиб зикр қилинаётган бўлса, овозини хатмбо- шидан батанд қўтармаслик.

— Зикр тутташи билан дарҳол дунё ташвишларига берилмасдан, бироз тин олиб, қалбга таважжуж қилмоқ.

— Зикр тутташи билан дарҳол сўв ичмаслик.

— Зикр тутташи билан ўзида рўй берган холатни пирдан сир қўшмаслик.

— Хатмда ўқиладиган суратлар адалдини белгиллаш юзасидан хатмонанинг тош ва шунга ўхшаш санок воситаларидан фойда- ланган холда бажарилиши.

Эслатма: Хозирги машойихларимизнинг тавсиясига қўра, агар қоронғирок, тинчроқ жойда хатми хожатон қилишнинг иложи бўлмаса, уни олағдигидек ёруғ жойда, хатто дастурхон атрофида ҳам, батанд овозда эмас, Факат хатмда белгиланган қисорлик билан адо этиш мумкин.

зикр ададларини айтиш ва ихлос билан адо этиш лозим. Хатм охирида дунё ва охират яхшиликларини сўраб, ўтган мусулмонлар оила аъзолари ҳаққига, дин, юрт, миллат ҳаққига чиройли дуолар қилиб якунланади.

* * *

Эслатма: бизнинг диёримиздаги баъзи шайхлар Хатми хожагонни куйидаги тартибда ўтказганлар:

1. Аввал 40 марта салавати шариф ўқилади.
 2. 40 марта «**Фотиҳа**» сураси («Аъзу биллоҳ» ва «бисмиллоҳ» билан) ўқилади.
 3. Яна қирқ марта салавати шариф ўқилади:
 4. «Ёсин» ё «Мулк (Таборак)» сурасидан бир неча оятлар ўқилиб, ўтган улуғларнинг руҳониятларига бағишланади.
- Охирида умумий дуо қилинади.

ШАРИАТ, ТАРИҚАТ ВА ҲАҚИҚАТ (ТУРКИСТОН МАШОЙИХЛАРИ ТАЛҚИНИДА)

УМУМИЙ МУЛОҲАЗАЛАР¹³¹

Бизларга илму маърифат ато этган Аллоҳ таолога ҳамду санолар, умматига ҳақиқат йўлини кўрсатган сеvimли Пайғамбаримизга салоту саломлар бўлсин!

Шариат, тариқат ва ҳақиқат сўзларининг луғавий ва истилоҳий маънолари ҳақида тасаввуфий асарларда кўп фикру мулоҳазалар билдирилган. Уларда шариат асос ва бирламчи экани, тариқат ва ҳақиқатнинг ўзаро боғликлиги қайд этилган. Шунинг учун ҳам мутасаввифлар шариат йўлида мукамал бўлмаган кишига тариқат, ҳақиқат ва маърифат мартабалари насиб этмаслигида яқдил бўлганлар.

Одатда, ислом динининг амалий қисми, дин қоидалари **шариат** дейилади ва унинг аҳкомларини фикҳ илми ўргатади. Сўфийлик эса (шариатдан сўнг) тариқат ва ҳақиқат воситасида қўлга киритилади. Шариат ва тасаввуфнинг бир-бирини тақозо қилиши ҳақида Имом Молик раҳматуллоҳи алайҳнинг куйидаги сўзлари муҳимдир:

من تفقه ولم يتصوف فقد تفسق، ومن تصوف ولم يتفقه فقد ترندق، ومن جمع بينهما فقد تحقق

¹³¹ Ушбу мақола Жазоирда 2008 йил 14-16 сентябрда бўлиб ўтган халқаро «Санъат, маданият ва тасаввуф» анжуманида ўқилган (С. Сайфуллоҳ).

«Ким сўфий бўлса-ю, фақиҳ бўлмаса, зиндик бўлибдир. Ким фақиҳ бўлса-ю, сўфий бўлмаса, фосиқ бўлибдир. Ким иккисини жамласа, муҳаққиқ бўлибдир».

Тасаввуфий манбаларда шариат, тариқат ва ҳақиқатнинг мазмун-моҳияти, мақом ва даражалари ҳақида турлича таърифлар берилган. Жумладан, шариат – тери, тариқат – гўшт, ҳақиқат – суяк, маърифат – илиқдир. Шариат – машъал, тариқат – йўл, ҳақиқат – борадиган манзилдир. Аммо машъални қўлга олмоқ билан йўл очилмас. Йўлга тушдингми, бас, юришинг тариқат эрур, мақсадга етмоқ ҳақиқатдир.

Шариат – дори, тариқат – уни истеъмол этмак, ҳақиқат эса касалликнинг даф бўлишидир. Шариат илмдир, тариқат амалдир, ҳақиқат у амалнинг самарасидир. Шариат – кема, тариқат – денгиз, ҳақиқат – денгиздаги гавҳарлардир. Ким гавҳарларни қўлга киритмоқ истаса, кемага миниши ва денгизда сузиши керак. Айримлар шариат бадан учун, тариқат халқ учун, ҳақиқат рух учун, маърифат Ҳақ учун деб айтганлар.

Тариқатнинг илк босқичи шариатдир. Яъни бандани илоҳий амрларни бажаришга ундовчи қонунлардир. Ҳақиқат эса тариқатдан кейинги юксак мақом. Демак, тариқат шариатдан ҳақиқатга борадиган йўлдир. Ҳақиқат билан қувватланмаган шариат ва шариатга боғлиқ бўлмаган ҳақиқатда ноқислик рўй беради. Тариқат шариатнинг меваси, ҳақиқатнинг дарахтидир. Бу йўллар Аллоҳнинг йўлидир. Улуғ валийлар ва қутблар айнан шу йўллар орқали Аллоҳга қурбат ҳосил қилган бандалардир. Шунинг учун ҳам ким Аллоҳнинг содиқ валийларига тош отса ва хиёнат этса, Аллоҳ у бандани хор ва маҳрум айлайди.

Баъзи шайхлар шариат, тариқат ва ҳақиқатнинг назарий ва амалий ҳосиласини оддийгина қилиб тушунтирганлар. Шариат мажбурий, фарзу вожиб амалларни бажариш, тариқат эса пир вазифасини ихлос билан адо этиш. Ҳақиқат шу зикрлардан, вазифалардан ҳосил бўлган нурлар, кашфу ҳоллардир. Халқимиз орасида:

*Шариат айтадур, ўлдир илонни,
Тариқат айтадур, оғритма жонни, –*

деган байтни гоҳ-гоҳ эшитиб қоламиз. Маълумки, шариат зараркунанда нарсаларни ўлдиришни буюради. Тариқатда эса таслимият, яъни ҳар нарсани Аллоҳдан билиб, бирор жонзотга озор бермаслик андишаси бор. Масалан, шариатда касос олиш ҳалол. Тариқатда эса ҳаром. Нега ҳаром? Сабаби, тариқатда таслимият, қазага рози бўлиш ва ҳеч бир жонзотга озор бермаслик ақидаси мавжуд. Бу борада ҳазрати Али (розияллоҳу анҳу)га савол беришганда: «Сен менга ҳаромдан воз кеч дединг, мен эсам ҳалолидан ҳам воз кечдим», – деб жавоб берган эканлар. Бу гунги кунда тариқатга тош отадиганлар сафида, афсуски, айнан мана шундай нозик ва тағдор гапларнинг моҳиятига етмасдан мулоҳаза қиладиганлар ҳам йўқ эмас.

Форс шоири Бобур Қаландар Мирзо бундай дейди:

*Жом аст шариат ва ҳақиқат–бода,
Гар жом шикасти, ба яқин бадмасти.*

«Шариат – қадах, ҳақиқат эса унинг ичидаги бодадир. Агар қадахни синдирсанг, шуниси аниқки, сен ақлини йўқотган маст кишисан, бодадан бенасиб қоласан»¹³².

Муаллифи номаълум «Миръот ул-ушшоқ» («Ошиқлар ойнаси») номли тасаввуф луғатида айтиладики:

*Шариат – пўст, мағз омад – ҳақиқат,
Миёни ину он бошад тариқат.*

Шариат–пўст, ҳақиқат мағздир. Бу иккисининг орасида келадигани тариқат дейилади. Демак, ҳақиқатга очилган биринчи ва асосий эшик **шариатдир**. Унинг аҳкомларини мукаммал бажаришга ҳаракат қилиш лозим. **Тариқат** ҳақиқат йўлининг иккинчи эшигидир. Муршиди комил воситасида бу ирфон ва ахлоқ йўлида сабот кўрсатиш, дунёнинг хою ҳавасларига аҳамият бермасдан қалбни софлашга ҳаракат қилиш керак. Бу мақомда

¹³² Маҳмуд Асъад Жўшон. Тасаввуф ва нафс тарбияси. – Тошкент. 2001. – 36-б.

шариат амалларини тўқис бажаришга янада диққат қилинади. Зикр ва нафила ибодатлар ва савобли амаллар кўпайтирилади. **Ҳақиқат** худудсиз бир дарёдир. Бу дарёда шариат кемаси билан сайр этилади. Фақат ҳақиқат мақомига етишмак учун кемадан чиқиб, денгизга ғарқ бўлмоқ керак. Шариат ҳақиқатнинг зоҳири бўлса, ҳақиқат шариатнинг ботинидир. Ҳақиқат бир сирдир. Бу мақомга ҳақиқий ошиқ куллар эришади. Бу мақомда иккилик йўқ. Унда қаҳр ҳам, лутф ҳам баробар.

Бу мақом бир шаҳардир. Унинг султони Ҳақдир. Бу мақомга етти нафс мартабаларидан ошган, қалбини салим ҳолга келтирган, ҳаётини тақво асосига қурган, сиррини ошкор этмаган, «қарамно» тожини кийган инсонларгина ноил бўлади. Ҳақиқатнинг самараси жаннат ва жамолуллоҳдир¹³³. Аллоҳ барчамизга бу улугъ неъматини муяссар айласин!

Шариат, тариқат ва ҳақиқат ҳақида сўз борганда, маърифат ҳам тилга олинади. **Маърифат** – Ҳақни ҳаққи билан танишга ғайрат қилиш. Маърифат Аллоҳнинг бандасига эҳсонидир. Фақирлик ила ботинни софлаш, жону кўнгил билан Ҳаққа ошиқ бўлиш. Ҳақни таниган бир ориф ҳолига келиш.

Шайх Али Термизийнинг «Одоб ул-муридин» китобида айтиладики: «Эй фарзанд, шариат, тариқат, ҳақиқат ва маърифат ҳукмларни адо этишда баробардирлар. Аммо суфийлар ўзларининг янги истилоҳларига мувофиқ уларнинг орасини ажратганлар: **шариат** – буйруқларни бажариш ва тақиқларни тарк қилишда нафс поклигидир. **Тариқат** – Аллоҳдан бошқа хатарли нарсалардан қалбни аритиш ва Аллоҳнинг зикри билан қалбни мусаффо қилишдир. **Ҳақиқат ва маърифат** – маърифат ҳаққи даражасида Аллоҳнинг ягоналигини таниш ва билишдир. Сўфийлар наздида маърифат ҳаққи билан танишнинг даражаси: ориф нима эшитса, Ҳақдан эшитади. Бунга мисол: Шайх Жунайд Бағдодий айтган экан: «Ўттиз йилдан бери Ҳақ билан гаплашаман, одамлар: «Биз билан гаплашаяпти», – деб ўйлайдилар»¹³⁴.

¹³³ Интернетдан Bekir Tanyildiz материалларидан фойдаландик (С. Сайфуллоҳ).

¹³⁴ Шайх Али Термизий. «Одоб ул-муридин». – Конпур. Хижрий 1282 (мил. 1881). 38–39-бетлар.

Баъзи мутасаввифлар «маърифат»ни «ҳақиқат»дан аввал зикр қилишган. Жумладан, турк мутасаввиф шоири Юнус Эмро ҳам:

1. Аҳли шариат.

2. Аҳли тариқат.

3. Аҳли маърифат.

4. Аҳли ҳақиқат, – дея тасниф қилган.

Нақшбандий шайх Маҳмуд Асъад Жўшон бу таснифни шундай изоҳлайди: «Шариат қавмини бошланғич мактаб дейлик. Тариқат – ўрта мактаб ва лицей. Маърифат – университет. Ҳақиқат эса олимлик, яъни ҳамма илмни эгаллаб, ихтисослиги бўйича энг юқори пиллапоёга чиқиш демакдир»¹³⁵.

Ҳақиқат баъзан умуммаънода тасаввуф аҳлини билдиради. Масалан, Абу Саҳл Сулукийдан самоъ ҳақида сўраганларида, айтган экан:

يستحب لاهل الحقائق و يباح لاهل العلم
و يكره لاهل الفسق والفجور

«Самоъ – ҳақиқат аҳли учун мустаҳаб, олимлар учун мувоҳ, фосиқ ва фожирлар учун макруҳдир».

ТУРКИСТОН МАШОЙИХЛАРИНИНГ ТАЪРИФ ВА ТАВСИФЛАРИ

Шариат, тариқат ва ҳақиқат борасида Туркистон машойихлари ҳам бир қатор асарларида ва суҳбатларида фикру мулоҳазалар билдиришган.

Яссавия тариқатининг асосчиси, Пири Туркистон Аҳмад Яссавий ҳазратлари «Фақирнома» рисоласида ёзади: «Ҳазрати Али (розияллоху анху) ривоят қилурларким, дарвешлик мақоми қирк турур. Агар билиб амал қилса, дарвешлик пок турур ва агар билмаса ва ўрганмаса, дарвешлик мақоми онга ҳаром турур ва жохил турур. Ва ул қирк мақомдан ўн мақом шариатда турур ва ўн мақом тариқатда турур ва ўн

¹³⁵ Маҳмуд Асъад Жўшон. Юнус Эмро ва тасаввуф. – Тошкент: 2001. – 46-б.

мақом маърифатда турур ва ўн мақом ҳақиқатда турур», – деб уларни бирма-бир санаб ўтади.

Шариатдаги ўн мақом:

1. Ҳақ таолонинг бирлиги, борлиги, сифати ва зотига иймон келтирмоқ.
2. Намоз ўқимоқ.
3. Рўза тутмоқ.
4. Закот бермоқ.
5. Ҳаж қилмоқ.
6. Мулойим сўзлашмоқ.
7. Илм ўрганмоқ.
8. Ҳазрати Расули акрам суннатларини бажо келтирмоқ.
9. Амри маъруфни бажо келтирмоқ (шариат буюрган ишларни адо этиш).
10. Наҳий мункар қилмоқ (шариат тақиқлаган ишлардан тийилмоқ).

Тарикатдаги ўн мақом:

1. Тавба қилмоқ.
2. Пирга қўл бермоқ.
3. Хавф (қўрқув. Аллоҳ қаҳридан қўрқмоқ).
4. Ражо (умид. Аллоҳ раҳматидан умид тутмоқ).
5. Вирди авкот (маълум вақтлар ўқиладиган дуо ва зикрлар)ни бажо келтирмоқ.
6. Пир хизматида бўлмоқ.
7. Пирнинг ижозати билан сўзламоқ.
8. Насиҳат эшитмоқ.
9. Тажрид бўлмоқ.
10. Тафрид бўлмоқ.

Ҳақиқатдаги ўн мақом:

1. Хоки роҳ (йўл устидаги тупроқдек) бўлмоқ.
2. Яхшини ёмондан фарқламоқ (айирмоқ).
3. Катта луқмага қўл узатмаслик.
4. Ўз луқмасини Ҳақ йўлига бахшида этмоқ.
5. Ҳеч кимга озор бермаслик.
6. Фақирликни инкор этмаслик.

7. Сайру сулук айламоқ.

8. Ҳар кимдан сиррини пинҳон тутмоқ.

9. Шариат, тарикат, ҳақиқат, маърифат мақомларини билмоқ ва амал қилмоқ.

10. Ҳазрати Рабб ул-иззатни топмоқ.

Маърифатдаги ўн мақом:

1. Фано бўлмоқ.
2. Дарвешликни қабул қилмоқ.
3. Ҳар ишда таҳаммул (сабр, оғир-босиқлик) этмоқ.
4. Ҳалол, таййиб (тоза ва покиза ризқ) талаб этмоқ.
5. Маърифатли бўлмоқ.
6. Шариат ва тарикатни барпо қилмоқ.
7. Дунёни тарк қилмоқ.
8. Охиратни ихтиёр этмоқ.
9. Вужуд макomini билмоқ.
10. Ҳақиқат асрорини билмоқ¹³⁶.

Шунингдек, муаллиф ушбу рисоласида **фақирликнинг ўн мақоми**, ўн нури, ўн йўли ва ўн ўрнини бирма-бир баён қилади¹³⁷ ва жами саксон мақомни дарвеш билиши ва амал қилиши зарурлигини таъкидлайди. Рисола охирида: «Ҳар дарвеш кирк мақомни билмаса ва амал қилмаса, унинг шайхлиги шайтоний турур», – дейилади.

Муаллиф: «Жабарут мақоми – шариат; малакут мақоми – тарикат; носут мақоми – ҳақиқат, лохут мақоми – маърифат турур», – деб таърифлайди. Шунингдек, Аҳмад Яссавий «Девони ҳикмат»да ҳар бир тарикат аҳлининг шариат илмидан бохабар

¹³⁶ Яссавийнинг «Фақирнома»сида баъзи ўринларда аввал маърифат, кейин ҳақиқат мақоми берилган. Биз тартиб бўйича аввал ҳақиқат мақоми бериш лозим топдик (С. Сайфуллоҳ).

¹³⁷ Масалан, фақирликнинг ўн нури шундай ифодалади: 1. Нури сидк турур. 2. Нури сабр турур. Ҳазрат Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) айтдилар: «Ас-сабру кунузум мин кунузил-жаннати». Яъни, сабр биҳиштнинг ганжларининг бир ганж турур. 3. Нури шукр турур. 4. Нури фикр турур. 5. Нури зикр турур. 6. Нури намоз турур. 7. Нури рўза турур. 8. Нури иймон турур. 9. Нури садақа турур. 10. Нури пок жон турур. (Абдураҳмон Гўзал. «Яссавий «Фақирнома»си». – Тошкент, 2014. – 90–91-бетлар).

мақом маърифатда турур ва ўн мақом ҳақиқатда турур», – деб уларни бирма-бир санаб ўтади.

Шариатдаги ўн мақом:

1. Ҳақ таолонинг бирлиги, борлиги, сифати ва зотиға иймон келтирмоқ.
2. Намоз ўқимоқ.
3. Рўза тутмоқ.
4. Закот бермоқ.
5. Ҳаж қилмоқ.
6. Мулойим сўзлашмоқ.
7. Илм ўрганмоқ.
8. Ҳазрати Расули акрам суннатларини бажо келтирмоқ.
9. Амри маъруфни бажо келтирмоқ (шариат буюрган ишларни адо этиш).
10. Наҳий мункар қилмоқ (шариат тақиқлаган ишлардан тийилмоқ).

Тариқатдаги ўн мақом:

1. Тавба қилмоқ.
2. Пирга қўл бермоқ.
3. Хавф (қўрқув. Аллоҳ қаҳридан қўрқмоқ).
4. Ражо (умид. Аллоҳ раҳматидан умид тутмоқ).
5. Вирди авкот (маълум вақтлар ўқиладиган дуо ва зикрлар)ни бажо келтирмоқ.
6. Пир хизматида бўлмоқ.
7. Пирнинг ижозати билан сўзламоқ.
8. Насиҳат эшитмоқ.
9. Тажрид бўлмоқ.
10. Тафрид бўлмоқ.

Ҳақиқатдаги ўн мақом:

1. Хоки роҳ (йўл устидаги тупроқдек) бўлмоқ.
2. Яхшини ёмондан фарқламоқ (айирмоқ).
3. Катта лукмага қўл узатмаслик.
4. Ўз лукмасини Ҳақ йўлига бахшида этмоқ.
5. Ҳеч кимга озор бермаслик.
6. Фақирликни инкор этмаслик.

7. Сайру сулук айламоқ.

8. Ҳар кимдан сиррини пинҳон тутмоқ.

9. Шариат, тариқат, ҳақиқат, маърифат мақомларини билмоқ ва амал қилмоқ.

10. Ҳазрати Рабб ул-иззатни топмоқ.

Маърифатдаги ўн мақом:

1. Фано бўлмоқ.
2. Дарвешликни қабул қилмоқ.
3. Ҳар ишда таҳаммул (сабр, оғир-босиклик) этмоқ.
4. Ҳалол, таййиб (тоза ва покиза ризқ) талаб этмоқ.
5. Маърифатли бўлмоқ.
6. Шариат ва тариқатни барпо қилмоқ.
7. Дунёни тарк қилмоқ.
8. Охиратни ихтиёр этмоқ.
9. Вужуд мақомини билмоқ.
10. Ҳақиқат асрорини билмоқ¹³⁶.

Шунингдек, муаллиф ушбу рисоласида **фақирликнинг ўн** мақоми, ўн нури, ўн йўли ва ўн ўрнини бирма-бир баён қилади¹³⁷ ва жами саксон мақомни дарвеш билиши ва амал қилиши зарурлигини таъкидлайди. Рисола охирида: «Ҳар дарвеш кирк мақомни билмаса ва амал қилмаса, унинг шайхлиги шайтоний турур», – дейилади.

Муаллиф: «Жабарут мақоми – шариат; малакут мақоми – тариқат; носут мақоми – ҳақиқат, лоҳут мақоми – маърифат турур», – деб таърифлайди. Шунингдек, Аҳмад Яссавий «Девони ҳикмат»да ҳар бир тариқат аҳлининг шариат илмидан бохабар

¹³⁶ Яссавийнинг «Фақирнома»сида баъзи ўринларда аввал маърифат, кейин ҳақиқат мақоми берилган. Биз тартиб бўйича аввал ҳақиқат мақомини беришни лозим топдик (С. Сайфуллоҳ).

¹³⁷ Масалан, фақирликнинг ўн нурини шундай ифодалайди: 1. Нури сидқ турур. 2. Нури сабр турур. Ҳазрат Расули акрам (соллаллоҳу алайҳи ва саллам) айтдилар: «Ас-сабру кунузум мин кунузил-жанныати». Яъни, сабр бихиштнинг ганжларининг бир ганж турур. 3. Нури шукр турур. 4. Нури фикр турур. 5. Нури зикр турур. 6. Нури намоз турур. 7. Нури рўза турур. 8. Нури иймон турур. 9. Нури садақа турур. 10. Нури пок жон турур. (Абдурахмон Ғўзал. «Яссавий «Фақирнома»си». – Тошкент, 2014. – 90–91-бетлар).

бўлмоғи, йўкса, иймонидан ажралиб қолиши мумкинлигини таъкидлайди:

*Шариатсиз тариқатга кирганларни,
Шайтон лаъин имонини олар эрмиш.*

Ҳожи Бектоши Валий ва Юнус Эмро каби турк мутасаввифлари ҳам шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқатга оид қирқ мақомдан баҳс юритишган. Айниқса, Ҳожи Бектоши Валий «Мақолот» асарида қирқ мақомни оятлар воситасида батафсил баён қилиб беради¹³⁸.

Хоразмлик Шайх Нажмиддин Кубро тасаввуфнинг уч босқичи, поғонаси борлигини айтиб: «Шариат – илоҳий низом, тариқат – қалб йўли ва ҳақиқат – қалб имкониятларига эришиш», – деб айтган. Шунингдек, шариатда сув билан покланилади, тариқатда нафс истакларидан сақланиш ила покланилади. Ҳақиқатда мосуваллоҳдан кутулиш, замон ва макондан холи бўлиб, мутлақ вужудга боғланиш билан ирфонга етишилади. Имом Раббоний «Мактубот»нинг биринчи жилд, ўттиз олтинчи мактубида ёзадики: «Билгилки, шариат уч қисмдан иборат: илм, амал, ихлос. Ҳар қачонки бу уч қисмдан бири ўз ўрнига келтирилмаса, шариат мукаммал бўлмайди. Сўфийларнинг йўли бўлган тариқат, ҳақиқат ва маърифат шариатнинг учинчи қисми бўлган ихлоснинг (эҳсон мақомининг) мукаммал ҳолатда юзага чиқишига ёрдамчи бўлади». Шайх Абулҳасан Харақонийдан: «Ихлос нима?» – деб сўраганларида: «...хар не Тангри учун қилсанг ихлосдур ва хар не халқ учун қилсанг риёдур», – деб жавоб берган экан.

Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асарида Муҳаммад ибн Фазл Балхий Абу Усмон Ҳирийга хат ёзиб, «Шақоват (бадбахтлик) аломати нима?» деган саволига шундай жавоб берибди: «... уч нарсадир: бири шуки, кишига илм бергайлар ва амал тавфиқи бермагайлар ва амал бергайлар ва ул амалда ихлосдин маҳрум қилгайлар ва Ҳақ дўстла-

¹³⁸ Ҳожи Бектоши Валий. Мақолот. – Тошкент, 2000. – 16–21-бетлар.

ри суҳбатин топқай ва икром ва эҳтиром тариқин бажо келтурмагай»¹³⁹.

Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг «Фақирнома» рисоласида бир-икки ўринларда янглиш тарзда тариқатдан кейин маърифат келган. Аслида Яссавийнинг «Девони ҳикмати»да навбати билан доимо шариат, тариқат, сўнгра ҳақиқат келган. Қуйидаги сатрларда ҳам учала мақом навбати билан баён қилинади ҳамда уларни босиб ўтишда нималарга эътибор бериш кераклиги таъкидланади:

*Бу оламда расво бўлуб қон ютмасанг,
Шариатда, тариқатда пир тутмасанг,
Ҳақиқатда жону тандин пок ўтмасанг,
Ғафлатлардин сани на деб жудо қилсун*¹⁴⁰.

Юқоридаги ҳикматлар орқали Яссавий ҳазратлари: «Тариқатда пир тутган ва ҳақиқатда жону тандан ҳам кечган киши натижада ғафлатдан уйғонади, илоҳий сирлардан огоҳ бўлади», – дейди.

Мана бу тўртликда эса маърифатнинг одобу арконларини эгаллаш учун «шариат майдони»га ўзини солиш, тариқат бўстонидан «жавлон қилиш» ва «ҳақиқат дарёси»дан гавҳар олиб чиқиш талаб қилинади. Умуман, «Девони ҳикмат»да шариат, тариқат ва ҳақиқат атамалари воситасида тасаввуфнинг ва сўфийнинг ҳолатларига ишора қиладиган кўп ҳикматлар учрайди. Уларда тартиб билан аввал шариат, сўнгра бошқа мақомлар келади ва маърифатга етиш учун навбат билан учала мақомни босиб ўтиш шартлигини таъкидлайди:

*Шариатнинг майдонига ўзин солмай,
Тариқатнинг бўстонидан жавлон қилмай,
Ҳақиқатнинг дарёсидан гуҳар олмай,
Маърифатнинг одобини билса бўлмас*¹⁴¹.

Бошқа бир ҳикматда ҳам «шариатнинг салоҳини киймасдан», «тариқатнинг Буроқиға минмасдан», «ҳақиқатнинг майдониға

¹³⁹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. ТАТ. 10-жилдлик, 10-ж. – Тошкент, 2011. – 157-б.

¹⁴⁰ Ҳожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент, 2006. – 92-б.

¹⁴¹ Мазкур асар, 193-б.

бўлмоғи, йўкса, иймонидан ажралиб қолиши мумкинлигини таъкидлайди:

*Шариатсиз тариқатга кирганларни,
Шайтон лаъин имонини олар эрмиш.*

Ҳожи Бектоши Валий ва Юнус Эмро каби турк мутасаввифлари ҳам шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқатга оид қирқ мақомдан баҳс юритишган. Айниқса, Ҳожи Бектоши Валий «Мақолот» асарида қирқ мақомни оятлар воситасида батафсил баён қилиб беради¹³⁸.

Хоразмлик Шайх Нажмиддин Кубро тасаввуфнинг уч босқичи, поғонаси борлигини айтиб: «Шариат – илоҳий низом, тариқат – қалб йўли ва ҳақиқат – қалб имкониятларига эришиш», – деб айтган. Шунингдек, шариатда сув билан покланилади, тариқатда нафс истакларидан сақланиш ила покланилади. Ҳақиқатда мосуваллоҳдан кутулиш, замон ва макондан холи бўлиб, мутлақ вужудга боғланиш билан ирфонга етишилади. Имом Раббоний «Мактубот»нинг биринчи жилд, ўттиз олтинчи мактубида ёзадики: «Билгилки, шариат уч қисмдан иборат: илм, амал, ихлос. Ҳар қачонки бу уч қисмдан бири ўз ўрнига келтирилмаса, шариат мукаммал бўлмайди. Сўфийларнинг йўли бўлган тариқат, ҳақиқат ва маърифат шариатнинг учинчи қисми бўлган ихлоснинг (эҳсон мақомининг) мукаммал ҳолатда юзага чиқишига ёрдамчи бўлади». Шайх Абулҳасан Харақонийдан: «Ихлос нима?» – деб сўраганларида: «...ҳар не Тангри учун қилсанг ихлосдур ва ҳар не халқ учун қилсанг риёдур», – деб жавоб берган экан.

Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асарида Муҳаммад ибн Фазл Балхий Абу Усмон Ҳирийга хат ёзиб, «Шақоват (бадбахтлик) аломати нима»? деган саволига шундай жавоб берибди: «... уч нарсадир: бири шуки, кишига илм бергайлар ва амал тавфиқи бермагайлар ва амал бергайлар ва ул амалда ихлосдин маҳрум қилгайлар ва Ҳақ дўстла-

¹³⁸ Ҳожи Бектоши Валий. Мақолот. – Тошкент, 2000. – 16–21-бетлар.

ри суҳбатин топқай ва икром ва эҳтиром тариқин бажо келтурмагай»¹³⁹.

Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг «Фақирнома» рисоласида бир-икки ўринларда янглиш тарзда тариқатдан кейин маърифат келган. Аслида Яссавийнинг «Девони ҳикмати»да навбати билан доимо шариат, тариқат, сўнгра ҳақиқат келган. Қуйидаги сатрларда ҳам учала мақом навбати билан баён қилинади ҳамда уларни босиб ўтишда нималарга эътибор бериш кераклиги таъкидланади:

*Бу оламда расво бўлуб қон ютмасанг,
Шариатда, тариқатда пир тутмасанг,
Ҳақиқатда жону тандин пок ўтмасанг,
Ғафлатлардин сани на деб жудо қилсун*¹⁴⁰.

Юқоридаги ҳикматлар орқали Яссавий ҳазратлари: «Тариқатда пир тутган ва ҳақиқатда жону тандан ҳам кечган киши натижада ғафлатдан уйғонади, илоҳий сирлардан огоҳ бўлади», – дейди.

Мана бу тўртликда эса маърифатнинг одобу арконларини эгаллаш учун «шариат майдони»га ўзини солиш, тариқат бўстонида «жавлон қилиш» ва «ҳақиқат дарёси»дан гавҳар олиб чиқиш талаб қилинади. Умуман, «Девони ҳикмат»да шариат, тариқат ва ҳақиқат атамалари воситасида тасаввуфнинг ва сўфийнинг ҳолатларига ишора қиладиган кўп ҳикматлар учрайди. Уларда тартиб билан аввал шариат, сўнгра бошқа мақомлар келади ва маърифатга етиш учун навбат билан учала мақомни босиб ўтиш шартлигини таъкидлайди:

*Шариатнинг майдонига ўзин солмай,
Тариқатнинг бўстонида жавлон қилмай,
Ҳақиқатнинг дарёсидан гуҳар олмай,
Маърифатнинг одобини билса бўлмас*¹⁴¹.

Бошқа бир ҳикматда ҳам «шариатнинг салоҳини киймасдан», «тариқатнинг Буроқиға минмасдан», «ҳақиқатнинг майдониға

¹³⁹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. ТАТ. 10-жилдлик, 10-ж. – Тошкент, 2011. – 157-б.

¹⁴⁰ Ҳожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. – Тошкент, 2006. – 92-б.

¹⁴¹ Мазкур асар, 193-б.

кирмасдан», «маърифатнинг дарёсига кириб бўлмас»лик айтилади. Маърифат ҳар қанча улуғ мақом бўлмасин, шариатсиз иш битмаслиги, асос шариат эканлигига диққатни қаратади:

*Шариатсиз дам урмаслар тариқатда,
Тариқатсиз дам урмаслар ҳақиқатда,
Ушбу сўзлар маълум бўлур маърифатда,
Жумласини шариатдин сўрмоқ керак¹⁴².*

Яссавийнинг фикр ва қарашларини унинг халифаси Сўфи Муҳаммад Донишманд «Миръот ул-қулуб» рисоласида давом эттирди. Бошда рисоланинг ёзилиш сабаби ва номланишига тўхталиб ўтилган. Унда ёзилишича, бир куни сўфийлар Хожа Аҳмад Яссавийдан: «Шайхлик ва муридлик бобидан ва силсилаи азим (яссавийлик)нинг сулук ва тариқатидан хабар (маълумот) бериш»ларини ва бу хабарлар у кишидан кейин тариқат аҳлига «ёдгор бўлиб қолиши»ни илтимос қиладилар. Ҳазрат Яссавийнинг бу борадаги фикрларини жамлаган ва шарҳлаган шогирди рисолаи: «Миръот ул-қулуб», яъни «Қалблар кўзгуси», деб атайти ва ким бу рисолага назар солса, уни яхшилаб мутолаа қилса, ўзини ва ғайб оинасини кўради, ўз айбини билиб, унинг мағфират этилиши тадориғида бўлади: «Шоядки, Аллоҳ таоло айбу кусурларини афв этгай», — дея изох беради.

Рисола уч бобдан иборат бўлиб, биринчиси шариат, иккинчиси тариқат ва учинчиси ҳақиқат масалаларига бағишланган. Муаллифнинг айтишича, ислом дини Аллоҳга элтувчи йўл бўлиб, бошланғичи шариат, охири ҳақиқат ва иккаласининг ўртаси тариқатдир. Нажмиддин Кубро ҳазратларининг хабар беришича: «Ҳар бир ишда шариат, тариқат ва ҳақиқат бор. Муридликда (тасаввуфда) ҳам шундай. Шариатда илм ва амаллар, тариқатда қалбларнинг очилиши ва ҳол, ҳақиқатда эса Ҳақ таоло жамолининг мушоҳадаси ва вуслат».

Ҳазрат Пайғамбаримиз (алайҳиссалом):

¹⁴² *Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат.* – Тошкент, 2006. – 224-б.

قال رسول الله : الشريعة اقوالى

والطريقة افعالي والحقيقة حالي

«Шариат менинг сўзларим, тариқат амалларим, ҳақиқат эса ҳолимдир», демишлар. Орифлар султони Аҳмад Яссавий эса:

الشریعة عمل بالارکان ای بالظاهر والطریقه

عمل بالقلب والحقيقة عمل بالسِر

«Шариат зоҳирда аъзолар билан амал қилиш, тариқат қалб билан амал қилиш, ҳақиқат эса сир (қалбдаги жавҳар, кўнгил) билан амал қилиш», — деган экан.

Демак, шариат, тариқат ва ҳақиқат тушунчаларининг ўзига хос маъноси ва талаблари бор. Уларга ихлос ва эътиқод билан жиддий ёндашилмаса, кутилган натижаларга асло эришиб бўлмайди. Аҳмад Яссавийга кўра эргашиладиган инсонлар уч тоифадан иборат: шариат раҳнамолари бўлган олимлар ва ҳукмдорлар, тариқат раҳбарлари бўлган шайх ва сўфийлар, ҳақиқат йўлбошчилари бўлган орифлар ва Ҳаққа яқин бўлган муршидлар.

«Миръот ул-кулуб» рисоласида айтилишича, «Шариатда юрибман» деганларнинг мўмин-мусулмон, «Тарикатдаман» дегувчиларнинг шайх, сўфий ва зоҳид, «Ҳақиқат йўлидаман» дейдиганларнинг эса ориф, ошиқ ва муҳиб исмлари билан аталганини шайх Нажмиддин Кубро (раҳматуллоҳи алайҳ)дан нақл қилган келтириш баробарида, уларнинг маънавий аҳволи дуруст бўлишини шарт қилиб қўяди. Агар тариқатдаги даъволари ёлғон бўлса (Худо сақласин), ундай киши Ҳақнинг душмани экани таъкидланади.

Мазкур рисолада таъкидланишича, Одам (алайҳиссалом)га шариат берилди. Навбат «Иброҳим алайҳиссалом»га етганида, унга тариқат берилди. Ҳазрат Муҳаммад (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га эса ҳақиқат берилди. Шунда Пайғамбар (алайҳиссалом) муножот қилдилар: «Йлоҳо! Бу ҳақиқат билан

юрмоқ оғир. Умматларим бу йўлга амал қилолмаслар, осий бўлиб қолурлар». Аллоҳ таолодан фармон бўлди: «Умматларингга шариатни, тариқатни ва ҳақиқатни бердим, хохласалар (аввалги) иккисида юрсинлар. Лекин, эй Муҳаммад, ҳақиқатни (ҳар кимга) айтма, фақат ориф ва ошиқларга айт. Чунки бу айтилмайдиган сир илмидир, тил билан айтма»¹⁴³.

Алишер Навоий «Лисон ут-тайр» асарида Ҳазрат Расул алайҳиссаломнинг Меърож кечаси Ҳақдан «тўқсон минг калом» эшитгани, Ҳақ жамолини кўргани ва осий умматларнинг гуноҳини тилагани ҳақида шундай дейди:

*Ҳам кўруб жонон жамолин кўз била,
Васлидин ҳам баҳра топиб сўз била.*

*Айлабон идрок тўқсон минг калом,
Лек асносида юз минг эҳтиром.*

*Осий умматнинг гуноҳин истабон,
Барча аҳволи табоҳин истабон.*

«Миръот ул-кулуб»да ҳам ёзилишича, ҳазрат Пайғамбаримиз Меърож кечаси Аллоҳ таоло билан тўқсон минг мавзуда гаплашдилар. Уларнинг ўттиз минги шариат, ўттиз минги тариқат, ўттиз минги ҳақиқатга тегишли бўлган. Аллоҳ таоло шариатга оид сўзларни барчага айтишни, тариқатга оидларини истаганларга сўзлашни, ҳақиқатга оидларини сир сақлашни амр этади¹⁴⁴.

Туркистонда яссавийлик ва кубравийликдан кейин нақшбандийлик асосий мавқега эга бўлди. Бугунги кунда ҳам нақшбандийлик асосий тариқат сифатида фаолият кўрсатмоқда. Унинг олтин силсиласидан жой олган ва бутун дунёга машхур бўлган ўндан зиёд машойихлари Ўзбекистон тупроғида дафн этилган. Бу машойихлар шариат ва тариқатнинг муносабати ва алоқадорлиги хусусида рисолаларида ва суҳбатларида бир қатор фикрлар билдиришган. Бу фикрларни диққат билан ўрганиб чиққанимизда, нақшбандиянинг машойихи киромлари шариатга,

¹⁴³ Ҳожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. — Тошкент, 2006. — 171-бет.

¹⁴⁴ Мазкур асар, 151-бет.

Қуръони карим ва Ҳадиси шарифга қаттиқ амал қилишга даъват этганликлари аён бўлади.

Туркистонда кўп йиллар муридларни тарбиялаб вояга етказган Аҳмад Яссавий ва Абдухолиқ Гиждувонийларнинг шайхи бўлган Ҳожа Юсуф Ҳамадоний тафаккур ҳақида сўзлаб, шундай дейди: «Исломининг фармони бўлмиш баданий ва молий вазифа-ларни адо этмасдан, қалбий тафаккурнинг ибтидоси ва илк шар-ти бўлган тил зикрини бажармасдан, ўз заковатларига ишониб, ўзларини аҳли фикр деб ўйладилар ва тафаккурга чўмдилар»¹⁴⁵. Ҳақнинг ягоналиги ҳақида ўзларича ақл юритган бундай кимса-ларнинг адашганлиги шариатга амал қилмаганликлари боис деб кўрсатади. У тариқат ва ҳақиқатдаги қалб билан сир ва сир би-лан руҳ орасидаги нозик фарқларни кўрсатар экан, шундай ху-лосага келади: «Бу мақомлар ва маънавий даражалар бодом ёки ёнғоққа ўхшашдирлар. Уларнинг пўстлоғи, мағзи ва ёғи бор. Ёғ мағизда, мағиз пўстлоқ остида пинҳондир. Дунёдаги энг кўзи ўт-кир одамлар йиғилиб, пўстлоқ ва мағиздаги ёғни кўрмоқчи бўл-салар, асло кўролмайдилар. Мағизни пўстлоқда кўришга урин-салар ҳам кўролмайдилар. Чунки мағзини кўриш учун пўстлоқни чақиш керак»¹⁴⁶.

Юсуф Ҳамадонийнинг халифаси Абдухолиқ Гиждувоний эса фарзанд ва муридларига насихат қилар экан, шариатни ўрганиш-га, фикҳ ва ҳадис илмини билишга тарғиб қилади. Жоҳилликни, жоҳил сўфийларни қаттиқ мазаммат этади.

— Эй фарзанд, — дейди, — фикҳ ва ҳадис илмини ўрган, жоҳил сўфийлардан узок юр, молинг фикҳ китоблари бўлсин, бирор киши сени мактаса ғурурланма, танкид қилса, ранжима. Инсон-лардан ҳеч нарса сўрама, тама қилма, футувват, саховат ахлидан бўл, Ҳақ таоло сенга нимаики берган бўлса, халққа тарқат¹⁴⁷.

Намозни қандай ўқиш кераклиги ҳақида сўраган кишилар-га шундай жавоб беради: «Намозни адо қилган одамни шун-

¹⁴⁵ Ҳожа Юсуф Ҳамадоний. Ҳаёт мезони. — Тошкент, 2003. — 40-б.

¹⁴⁶ Мазкур асар, 48-б.

¹⁴⁷ Ҳожа Абдухолиқ Гиждувоний. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. — Тошкент, 2003. — 38-б.

дай бир хавф ва кўрқув босадики, унга ўқ отсалар ҳам парво қилмайди»¹⁴⁸.

Ҳазрат Хожа Баҳоуддин Нақшбанд жазба ва беқарорлик ҳолати билан Бухоро қабристонларидан бирида тунда кезиб юрганда, Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний муроқаба орқали Нақшбанд ҳазратларига сулукнинг бошланиши, ўртаси ва охири ҳақида баён қилиб беради. Бу сулук йўлида ғайрат қилишга ундайди ва шундай буюради: «Барча ҳолатларда ҳам қадаминг амру наҳий кўчасида бўлсин, суннатни ҳамиша жойига қўйишга интиқ, бидъатлардан узоқ бўл, Мустафо (соллаллоҳу алайҳи васаллам)нинг ҳадисларини ўзингга пешво қилиб ол, Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам) ва унинг улўғ саҳобаларининг асарлари ва хабарларини изловчи ва ўрганувчи бўл»¹⁴⁹. Зотан, бу Зоти шариф «Васиятнома»сида шарият ва тариқат одобига қаттиқ риоя қилишни таъкидлайди. Айниқса, кечаю кундуз Қуръон ўқишни, илм ўрганишни, дин йўл-йўриқларини пухта билишни, мудом фикр ва ҳадис ўрганишни тавсия қиларди. «Васиятнома» рисоласи шундай бошланади: «Эй фарзандим, сенга васият қилурманки, Парвардигори оламга қаттиқ шайдо бўлғил, анинг йўл-йўриқларига итоат қилғил, бутун оламлар подшоҳи Аллоҳ таолонинг расули Муҳаммад (алайҳиссалом) суннатларига амал қилғил, буюргон фарзларини адо этғил, ота-онанг ва тариқату шариятнинг барча шайхларига нисбатан ўз бурчингни пок бажарғилки, Аллоҳ сендин рози бўлсин»¹⁵⁰.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд муридларни ҳамиша тариқат адабини сақлашга чақирарди. Адаб бу муҳаббат самараси эканлигини айтиб, адабсизларнинг бебаҳра қолишига ишора қиларди. Айниқса, Ҳақ субҳонаҳу ва таолога нисбатан адаб, Расулulloҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан адаб ва машойихларга нисбатан адаб сақлашнинг натижаларидан, самарасидан баҳс юритарди. Ибодат, зикр ва фикрнинг суннатга

¹⁴⁸ *Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний*. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. – Тошкент, 2003. – 39-б.

¹⁴⁹ *Абулмуҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али*. Баҳоуддин балогардон. – Тошкент: 1993. – 29-б.

¹⁵⁰ *Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний*. Васиятнома. – Тошкент: 1993. – 14-б.

мувофиқ бўлиши учун ҳиммат кўрсатарди. Шарият билан жазбани уйғунлаштирган бир тасаввуфий дунёқараш соҳиби бўлгани учун у: «Тариқатдаги усулимиз имом Қушайрий билан Фаридуддин Атторнинг сўзларига мувофиқдир», – дер эди¹⁵¹. Хожа Нақшбанд суннатга мувофиқ суҳбат йўли билан муридларни етиштирарди. У кишининг қуйидаги сўзлари машҳур бўлиб кетган: «Бизнинг йўлимиз суҳбатдир. Хилватда шуҳрат, шуҳратда эса офат бордир. Хайр жамоат биландир»¹⁵². Қалбга, қалбдаги маърифатга аҳамият беради. «Ер ва осмонларга сиғмадим, мўмин банданинг қалбига сиғдим», деган ҳадиси қудсийни шарҳлаб, ориф қалбининг кенглиги ва илоҳийлигини таърифларди. «Қалбларнинг буюклиги аслида бир, лекин улардаги маърифатнинг буюклиги фарқли», – деб айтарди¹⁵³.

Яна нақшбандий машойихларидан Хожа Али Ромитаний ҳазратларидан: «Иймон нима?» – деб сўрашганида, ул Зот: «Кўнгилни дунё муҳаббатидан ажратиб олмоқ ва Ҳаққа қаратмоқ», – деб жавоб беради. Шунингдек, яна айтадики: «Толиблар бирор Ҳақ дўстининг кўнглидан жой олиш орқали камол топадилар. Маънавий камолотга эришишнинг энг қисқа йўли шудир». Яна: «Ҳақ таоло билан суҳбат қилинг, агар У билан суҳбатлаша олмасангиз, У билан суҳбатлашганлар билан суҳбат қулинг»¹⁵⁴.

Устози ҳазрат Нақшбанд каби ҳанафий мазҳабига мансуб бўлган Хожа Алоуддин Аттор ҳазратлари ўз йўналишида муроқаба ва жазбага алоҳида эътибор берарди. Муридларни нафс истакларидан тийилишга чақиради ва шундай дейди: «Инсонларнинг куллий илмга эриша олмаганликларининг сабаби ўзларидаги жузъий илмдан ўта олмаётганликларидир. Буларни рўёбга чиқариш учун эса шарият соҳиби Муҳаммад (алайҳиссалом)нинг фармонларини адо этиб, Ҳақнинг хоҳишини нафс хоҳишидан устун қўйиши керак»¹⁵⁵.

¹⁵¹ *Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний*. Мақомоти Юсуф Ҳамадоний. Тошкент. – 2003. – 54-б.

¹⁵² Мазкур асар, 57-б.

¹⁵³ Мазкур асар, 58-б.

¹⁵⁴ Мазкур асар, 45-б.

¹⁵⁵ Мазкур асар, 63-б.

Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд муридларни ҳамيشа тариқат адабини сақлашга чақирарди. Адаб бу муҳаббат самараси эканлигини айтиб, адабсизларнинг бебаҳра қолишига ишора қиларди. Айниқса, Ҳақ субҳонаху ва таолога нисбатан адаб, Расулуллоҳ (соллаллоҳу алайҳи васаллам)га нисбатан адаб ва машойихларга нисбатан адаб сақлашнинг натижаларидан, самарасидан баҳс юритарди. Ибодат, зикр ва фикрнинг суннатга

¹⁵⁰ *Хожа Абдухолиқ Ғиждувоний*. *Васиятнома*. – Тошкент: 1993. – 14-б.

сухбат куриг»¹⁵⁴.
Устози ҳазрат Нақшбанд каби ҳанафий мазҳабиға ман-
суб бўлган Хожа Алоуддин Аттор ҳазратлари ўз йўналишида
мувоқаба ва жазбаға алоҳида эътибор берарди. Муридларни нафс
истакларидан тийилишға чақиради ва шундай дейди: «Инсонлар-
нинг куллий илмға эриша олмаганликларининг сабаби ўзлари-
даги жузъий илмдан ўта олмаётганликларидир. Буларни рўёбға
чиқариш учун эса шариат соҳиби Муҳаммад (алайҳиссалом)нинг
фармонларини адо этиб, Ҳақнинг хоҳишини нафс хоҳишидан
устун қўйиши керак»¹⁵⁵.

155 Мазкур асар, 63-б.

Нақшбандия олтин силсиласининг етук шайхларидан Хожа Ахрор Валийнинг ҳаёти ва фаолиятига назар солсак, умрини дин хизмати, халқнинг тинч-тотув яшашига, муридларни тарбиялаш ишига сарф этганига амин бўламиз. У нақшбандия сулукининг мазмун-моҳиятини, шариат ва тариқат камолотини қуйидаги сўзларида ифодалаб ўтган: «Исломиий асосларга ва бу тариқати олия одобига ҳолисона риоя қилмасдан, Ҳақ сиррига, завқига ва тавфиқига эришолмаганларнинг абадий

159 Мазкур асар. 15-б.

XVII асрнинг иккинчи ярми ва XVIII асрнинг бошларида яшаб ўтган Сўфи Оллоёр араб, форс ва турк тилларида барабар ижод қилган. У етук факих бўлиш билан бирга мутасаввиф олим, нақшбандий шайхларидан бўлган. Ўзининг форс тилидаги «Маслак ул-муттақин» асарида Аллоҳнинг инояти билан тариқат

162 Икромиддин Остонақул. Фарғоналик Ҳасанов

йўлига киргани ва бу йўлнинг энг тўғри ва ҳақ эканини таърифлайди. Аммо шариатга риоя қилишга ҳамиша аҳамият беради. Жумладан, шундай дейди:

Орифонки, чу баҳр чўшиданд,
Ба ҳақиқат тамом кўшиданд.

Он ҳақиқат, ҳақиқати шаръист,
Ҳарки бешаръ роҳ равад саръист.

(Орифларни дарёдек тошиб эришган тўла ҳақиқатлари шаръий ҳақиқатдир. Кимки шариатсиз йўл юрса (шариатга риоя қилмасдан сўфийликка қадам қўйса), телбадир, тутқаноқ касалига мубталодир).

У шариатга амал қилмаган кимсанинг ҳар қандай хориқи одатларини асоссиз, пуч ва истидрож деб атайти ва бундай ки-шилардан эҳтиёт бўлишга чакиради.

Сўфи Оллоёрга замондош бўлган бошқа бир нақшбандий шоир Бобораҳим Машраб бир шеърида ўзининг ҳолатини, руҳиятининг бепоёнлигини тасвирлаб, шундай ёзади:

Шариат ҳам, тариқат ҳам,
 ҳақиқат мандадур мавҷуд,
 Чу султони азалдурман,
 ки Ариши аълога сизмамдур¹⁶³.

Хуллас, Туркистоннинг яссавия, кубравия ва нақшбандия машойихлари шариат, тариқат ва ҳақиқат босқичларининг ҳар бири ўзига хос мақом эканини, талаб ва вазифалари ҳамда тасаввуфдаги ўрнини кўрсатиб берганлар. Уларнинг бу борадаги фикр ва қарашларини ўрганиш тасаввуф тарбиясининг шаръий асосларини ва аҳамиятини чуқурроқ идрок этишимизга яқиндан ёрдам беради.

¹⁶³ *Машираб*. Девон. – Тошкент: 2006. – 276-б.

Муаллиф ҳақида маълумот

Рафиддинов Сайфиддин (Сайфиддин Сайфуллох) адабиётшунос ва диншунос олим, таржимон. 1958 йилда Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз туманида туғилган.

1987 йили Самарқанд Давлат университети Ўзбек ва тожик филологияси факультетида, 1999–2001 йиллар Тошкент ислом олий институтида тахсил олган. 1987 йилдан ҳозирга қадар Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институтида катта илмий ходим лавозимида ишлаб келмоқда. Мазкур институтда 1988–1991 йилларда аспирантура, 1996–1998 йилларда эса докторантура босқичларида ўқиди.

У филология фанлари номзоди (1994 йил), Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси (1998), Халқаро «Аҳмад Яссавий» мукофоти совриндори (1994), Грециянинг «Антик дунё халқаро илмий академияси»нинг фахрий профессори (2013)дир.

Бугунги кунда Сайфиддин Сайфуллоҳ уч жилдлик «Алишер Навоий комусини нашрга тайёрлаш ва чоп этиш» Давлат лойиҳасининг раҳбари ҳамда «100 жилдлик Ўзбек адабиёти намуналарини нашрга тайёрлаш» лойиҳасининг фаол иштирокчиси.

Сайфиддин Сайфуллох муаллифлигидаги асарлар: «Мажоз ва ҳақиқат» (2005), «Фатво ва тақво» (2005), «Табаррук сиймо» (Саййид ота) (Раҳимбек Холбеков билан ҳамк.) (2009), «Буюклар халқаси» (2011), «Рубоиёти ҳазрати Накшбанд» (2009).

Сайфиддин Сайфуллох турли мавзуда 100 дан ортик мақолалар эълон қилган. Бугунги кунда «Тасаввуф ва нақшбандийлик» (манбалар ва ҳикматлар) ҳамда «Етти пир» (Дунё муршидлари) китоблари чоп этилиш арафасида турибди.

Араб тилидан таржима қилган асарлари:

Имом Бусирий. «Қасидаи Бурда» (2005); Алишер Навоий. «Насойим ул-мухаббат»дан ҳикматли сўз ва шеърлар (2011).

йўлига киргани ва бу йўлнинг энг тўғри ва ҳақ эканини таъриф-
лайди. Аммо шариатга риоя қилишга ҳамиша аҳамият беради.
Жумладан, шундай дейди:

Орифонки, чу баҳр чўшиданд,
Ба ҳақиқат тамоm кўшиданд.

Он ҳақиқат, ҳақиқати шаръист,
Ҳарки бешаръ роҳ равад саръист.

(Орифларни дарёдек тошиб эришган тўла ҳақиқатлари шаръий ҳақиқатдир. Кимки шариатсиз йўл юрса (шариатга риоя қилмасдан сўфийликка қадам қўйса), телбадир, тутканок касалига мубталодир).

У шариатга амал қилмаган кимсанинг ҳар қандай хориқи одатларини асоссиз, пуч ва истидрож деб атади ва бундай кишилардан эҳтиёт бўлишга чақиради.

Сўфи Оллоёрга замондош бўлган бошқа бир нақшбандий шоир Бобораҳим Машраб бир шеърида ўзининг ҳолатини, руҳиятининг бепоёнлигини тасвирлаб, шундай ёзади:

*Шариат ҳам, тариқат ҳам,
ҳақиқат мандадур мавжуд,
Чу султони азалдурман,
ки Ариши аълога сизмамдур*¹⁶³.

Хуллас, Туркистоннинг яссавия, кубравия ва нақшбандия машойихлари шариат, тариқат ва ҳақиқат босқичларининг ҳар бири ўзига хос мақом эканини, талаб ва вазифалари ҳамда тасаввуфдаги ўрнини кўрсатиб берганлар. Уларнинг бу борадаги фикр ва қарашларини ўрганиш тасаввуф тарбиясининг шаръий асосларини ва аҳамиятини чуқурроқ идрок этишимизга яқиндан ёрдам беради.

¹⁶³ Машираб. Девон. – Тошкент: 2006. – 276-б.

Форс тилидан таржима қилган асарлари:

Алишер Навоий. МАТ (20 жилдлик): «Девони Фоний», ғазаллар; «Рух ул-қудс» ва «Тухфат ул-афкор» қасидалари (2002–2003); *Хожа Абдухолиқ Фитридунвий*. «Мақомоти Юсуф Ҳамадоний» (2003); *Хожа Юсуф Ҳамадоний*. «Рутбат ул-хаёт», «Одоб тарикат», «Коинот ва инсон ҳақида рисола» (2003) (Н. Ҳасан билан ҳамкорликда); *Хилватий Намангоний*. «Қасидаи илм», «Манокиби Шайх Худойдоди Вали», «Улуғ авлиё» (2017).

Турк тилидан таржима қилган асарлари:

Муҳаммад Зоҳид Қутқу. «Рўза – рух шифоси» (1999).
М.З. Қутқу. «Имон қушининг икки қаноти» (2000).
М.З. Қутқу. «Ичкилик иймон заволи» (1999).
М.А. Жўшон. «Ислом, тасаввуф ва ҳаёт» (2000).
М.А. Жўшон. «Ҳажнинг фазилатлари ва нозик жиҳатлари» (2001).
М.А. Жўшон. «Рамазон ва такво» (2004).
М.А. Жўшон. «Зикруллоҳнинг фазилатлари» (2001).
М.А. Жўшон. «Юнус Эмро ва тасаввуф». «Юнус Эмро, шеърлар» (2001).
М.А. Жўшон. «Ўқув ва ёзув малакаси» (2010).
Ҳасип Асутай. «Қурбонлик рисоласи» (2005).
Усмон Нури Тўнбош. «Бир кўза сув» (2007).

Сўзбоши, изоҳлар билан нашрга тайёрлаган китоблар (айримлари ҳамкорликда тайёрланган):

Муҳаммаджон Мулло Рустам ўғли. «Баён ул-Фурқон фи таржимат ул-Қуръон» (2006).

Азимхўжа Эшон. «Ҳикмат» (1993).

Алишер Навоий. ТАТ. (Тўла асарлар тўплами) (1-ж.) «Ғаройиб ус-сиғар» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (3-ж.) «Бадоеъ ул-васат» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (7-ж.) «Сабъаи сайёр» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (8-ж.) «Садди Искандарий» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (9-ж.) «Маҳбуб ул-қулуб» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (10-ж.) «Насойим ул-муҳаббат» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (8-ж.) «Тарихи анбиё ва ҳукамо» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (5-ж.) «Девони Фоний» (2011).

Алишер Навоий. Ситтаи зарурия. (2008).

«Муҳаммад (алайҳиссалом)нинг мўъжизалари». (1992).

«Дуо ҳам ибодатдир». (1988).

Собир Сайқалий Ҳисорий. «Равзат уш-шуҳадо» (2004).

Сўфи Оллоёр. «Маслак ул-муттақин» (2007).

«Девони Шайхзода Атоий» (2008).

Ғиёсий. «Миръоти шаръ» (2008).

«Оламлар сарвари» (2008).

Саъдий Шерозий. «Гулистон» (2005).

«Қиссаи Машраб» (2014).

«Соғлом эътиқод – мўминга нажот» (2014).

Қаттаҳонхожа Музний. «Даҳбедийлар тарихи» (2017).

С. Сайфуллоҳнинг бир қатор китоб ва мақолалари хориж мамлакатларида ҳам нашр этилган.

Форс тилидан таржима қилган асарлари:

Алишер Навоий. МАТ (20 жилдлик): «Девони Фоний», ғазаллар; «Рух ул-қудс» ва «Тухфат ул-афкор» касидалари (2002–2003); *Хожа Абдухолиқ Фитри* «Мақомоти Юсуф Ҳамадоний» (2003); *Хожа Юсуф Ҳамадоний*. «Рутбат ул-ҳаёт», «Одоби тариқат», «Қоинот ва инсон ҳақида рисола» (2003) (Н. Ҳасан билан ҳамкорликда); *Хилватий Намангоний*. «Қасидаи илм», «Манокиби Шайх Худойдоди Вали», «Улуғ авлиё» (2017).

Турк тилидан таржима қилган асарлари:

Муҳаммад Зоҳид Қутқу. «Рўза – рух шифоси» (1999).
М.З. Қутқу. «Имон қушининг икки қаноти» (2000).
М.З. Қутқу. «Ичкилик иймон заволи» (1999).
М.А. Жўшон. «Ислом, тасаввуф ва ҳаёт» (2000).
М.А. Жўшон. «Ҳажнинг фазилатлари ва нозик жиҳатлари» (2001).
М.А. Жўшон. «Рамазон ва тақво» (2004).
М.А. Жўшон. «Зикруллоҳнинг фазилатлари» (2001).
М.А. Жўшон. «Юнус Эмро ва тасаввуф». «Юнус Эмро, шеърлар» (2001).
М.А. Жўшон. «Ўқув ва ёзув малакаси» (2010).
Ҳасип Асутай. «Қурбонлик рисоласи» (2005).
Усмон Нури Тўнбош. «Бир кўза сув» (2007).

Сўзбоши, изоҳлар билан нашрга тайёрлаган китоблар (айримлари ҳамкорликда тайёрланган):

Муҳаммадjon Мулло Рустам ўғли. «Баён ул-Фурқон фи таржимат ул-Қуръон» (2006).

Азимхўжа Эшон. «Ҳикмат» (1993).

Алишер Навоий. ТАТ. (Тўла асарлар тўплами) (1-ж.) «Ғаройиб ус-сиғар» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (3-ж.) «Бадоеъ ул-васат» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (7-ж.) «Сабъан сайёр» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (8-ж.) «Садди Искандарий» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (9-ж.) «Маҳбуб ул-қулуб» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (10-ж.) «Насойим ул-муҳаббат» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (8-ж.) «Тарихи анбиё ва ҳукамо» (2011).

Алишер Навоий. ТАТ. (5-ж.) «Девони Фоний» (2011).

Алишер Навоий. Ситтаи зарурия. (2008).

«Муҳаммад (алайҳиссалом)нинг мўъжизалари». (1992).

«Дуо ҳам ибодатдир». (1988).

Собир Сайқалий Ҳисорий. «Равзат уш-шуҳадо» (2004).

Сўфи Оллоёр. «Маслак ул-муттақин» (2007).

«Девони Шайхзода Атоий» (2008).

Ғиёсий. «Миръоти шаръ» (2008).

«Оламлар сарвари» (2008).

Саъдий Шерозий. «Гулистон» (2005).

«Қиссан Машраб» (2014).

«Соғлом эътиқод – мўминга нажот» (2014).

Қаттаҳонхожа Музний. «Даҳбедийлар тарихи» (2017).

С. Сайфуллоҳнинг бир қатор китоб ва мақолалари хориж мамлакатларида ҳам нашр этилган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Шайх Абдулазиз Мансур. «Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири». – Тошкент, 2018; «Қуръони карим». Ўзбекча изоҳли таржима. Қирғизистон, 2004. «Таржима ва изоҳлар муаллифи Шайх Алоуддин Мансур».
2. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. «Саҳиҳи Бухорий». 1- 11- жилдлар. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти. Тошкент, 2008; Абу Закариё Яҳё ибн Шараф Нававий. «Риёзус-солихийн» (Солихлар гулшани). «Шарқ» нашриёти. – Тошкент, 2015; «1001 мавзуда 1001 ҳадис». «Шарқ» нашриёти. – Тошкент, 2016.
3. Алишер Навоий. «Тўла асарлар тўплами». 10 жилдлик. 10-жилд. – Тошкент, Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011; Фаҳриддин Али Сафий. «Рашахоту айнил-ҳаёт». – Тошкент, Абу Али ибн Сино, 2004; Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ал-Ҳоний. «Адаб». – Истанбул, Erkam uaynlar, 1995; Усмон Нурий Тўнбош. «Олтин силсила». – Истанбул, Erkam uaynlar, 2013; Necdat Tosun. Bahaeddin Nakshbend. İstanbul, İnsan yayinlari, 2002. 60–64-betlar; Садриддин Салим Бухорий. «Икки юз етмиш етти пир». – Бухоро: «Бухоро» нашриёти, 2006; Slsia-э hocegan. – İstanbul: Arfan, 2016; Сайфиддин Сайфуллоҳ. «Буюклар халқаси. – Тошкент, «Ноширлик ёғдуси» 2011; Васлий Самарқандий. «Назм ус-силсила». – Техрон, 1390 хижрий-шамсий.
4. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. «Нақшбандия» (вазифалар ва зикрлар). – Тошкент, 2018.
5. Ваҳба Мустафо Зухайлий. «Шамонил ул-Мустафо». – Тошкент, 2017 (Абдулазиз Мўмин таржимаси ва шарҳи).
6. «Ҳожагон-нақшбандия тариқатининг жаҳон цивилизацияси тарихида тутган ўрни» мавзuida Республика илмий-амалий анжумани материаллар тўплами. – Бухоро, 2018.
7. Маҳмуд Ҳасаний, Мавжуда Раззоқова. «Ғиждувоний ҳақидаги рисола ва мақолалар». – Тошкент: «Фан», 2003.

8. Маҳмуд Ҳасаний, Каромат Қиличова. «Ғиждувоний – илм аҳллари хотирасида». – Тошкент, «Фан», 2003.
9. Абдуллаев И. «Нақшбандия – оламшумул таълимот». – Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. 9-10-сонлар. 1993.
10. Бабаджанов Б.М. «Политическая деятельность шейхов нақшбандийа в Маверауннахре» (I пол. XVI в.): Автореф.дисс... канд. истор. наук. – Ташкент, 1996.
11. «Баҳоуддин балогардон» (Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд). Нашрга тайёрловчи, таржимон ва изоҳлар муаллифи М. Ҳасаний. – Тошкент: «Ёзувчи», 1995.
12. Бертельс Е.Э. «Суфизм и суфийская литература». Изб. труды. – Т.З.М.: «Наука», 1965.
13. Бобохонов Ш., Абдулазиз М. «Нақшбандия тариқатига онд кўлёмалар фихристи». – Тошкент: «Мовароуннахр», 1993.
14. Бўриев О. «Хожа Алоуддин Аттор». – Тошкент: «Маънавият», 1994.
15. Бўриев О., Ҳасанов М. «Хожа Муҳаммад Порсо» (Буюк сиймолар, алломалар). 2-китоб. – Тошкент: 1996.
16. Валихўжаев Б. «Хожа Ахрор тарихи». – Тошкент: «Ёзувчи», 1993.
17. Гордлевский В.А. «Баҳоуддин Нақшбанд Бухарский». Изб. соч. – Т.З.М., 1962.
18. Ёқубжон Исҳоқов. «Нақшбандия таълимоти ва ўзбек адабиёти». – Тошкент: «Мерос», 2002.
19. Идрис Шоҳ. «Нақшбандий тариқати». Ўзбек тилига Ваҳоб Рўзиматов таржимаси. – Тошкент: «Фан», 1993.
20. Исломиий Ҳ. «Алишер Навоий ва Хоразм авлиёлари». – Тошкент: «Фан», 1998. 66- бет.
21. «Истиқлол йиллари: миллий-диний қадриятларнинг халққа қайтиши». (Бухоро). – Тошкент, 2001.
22. Каримов Э.Э. «Роль, место и социальные позиции духовенства Маверауннахра в XV в». Автореф. дисс. канд. инст. наук. – Ташкент, 1990.
23. Каримов Э.Э. «Некоторые аспекты политической и религиозно-философской практики тариқата нақшбандийа в Мавераннахре XV в.» (Из истории суфизма: Источники и социальная практика.) – Ташкент, 1991.
24. Қўтибаев З.А. «Ходжа Убайдуллах Ахрор и его место в социально-политической и духовной жизни Маверауннахра XV века». Автореф. дисс. докт. истор. наук. – Тошкент: 1998.
25. «Маънавият юлдузлари». – Тошкент: «Халқ мероси», 1999.
26. Наврўзова Г., Сафарова Н. «Амир Кулол ва Баҳоуддин Нақшбанднинг тасаввуфий дунёқарашлари». – Бухоро: «Бухоро», 1996.

27. Раззокова М.С. «Яъқуб Чархийнинг илмий мероси ва унинг накшбандия тарикати ривожда тутган ўрни» (XIV–XV асрлар). Номзодлик диссертацияси. – Тошкент: 2001.

28. Раззокова М. «Яъқуб Чархий – накшбандия тарикатининг йирик вакили». Шарқшунослик, 8-сон. – Тошкент: 1997. 117–122-бетлар.

29. Садриддин Салим Бухорий. «Дилда ёр». – Тошкент, Адабиёт ва санъат. 1993.

30. Садриддин Салим Бухорий, Самад Азимов. «Хожаи жаҳоним бор». – Бухоро, 2003.

31. Саййид Аҳмад Васлий. «Назм ул-силсила». Таржимон ва сўнги сўз муаллифи Бадиа Муҳиддинова. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2001.

32. Семенов А.А. «Бухарский шейх Бахауддин». (К его биографии). Восточный сборник в честь А.Н. Веселовского. – М., 1914. – С. 210–211

33. Иззат Султон. «Баҳоуддин Накшбанд абадияти». – Тошкент: «Фан», 1994. 87-бет.

34. Тиллабаев Р.А. «Среднеазиатские агиографические сочинения XV–XVI вв. как исторический источник» (жития шейхов накшбандиев). Автореф. докт. истор. наук. – Ташкент: 1994.

35. Тримигэм Дж. «Суфийские ордены в исламе» Пер. с англ. под ред. и с предисловием О.Ф. Акимовской. – М.: Наука, 1989.

36. Ориф Усмон. «Баҳоуддин Накшбанд ва унинг таълимоти ҳақида». – Тошкент: «Университет», 1993.

37. Ориф Усмон. «Ғиждувоний таълимоти». Масъул муҳаррир, академик М.М. Хайруллаев. – Тошкент: «Фан», 2003.

38. Усмонов О. «Накшбанд ва унинг таълимоти ҳақида». – Тошкент: «Университет» 1993.

39. Усман А. «Крупнейшие суфийские братства Центральной Азии». – Самарканд, 1999.

40. Усмон Турар. «Тасаввуф тарихи» Таржимон Нодирхон Ҳасан. – Тошкент: «Истиклол», 1999.

41. «Хожаи жаҳон – Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний». Нашрга тайёрловчи, таржимон ва изоҳ муаллифлари: Махмудхон Махдум Ҳасанхон Махдум ўғли, Гулбаҳор Музаффар кизи. – Тошкент: «Наврўз», 1994.

42. «Хожаи жаҳон – Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний». Сўзбоши муаллифи академик М.М. Хайруллаев. Нашрга тайёрловчи, кириш, таржима ва изоҳлар муаллифи М. Ҳасаний. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003.

43. Шодиев Р. «Суфизм в духовной жизни народов Средней Азии». дисс. канд. истор. наук. – Самарканд, 1993.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши. Нажотбахш тарикат (<i>Сайфиддин Сайфуллоҳ</i>).....	3
Асослар.....	8
Рапҳалар.....	146
Хатми хожагон.....	174
Шариат, тарикат ва ҳақиқат (<i>Туркистон машойихлари талқинида</i>).....	183
Муаллиф ҳақида маълумот.....	201
Фойдаланилган адабиётлар.....	204

27. Раззокова М.С. «Яъқуб Чархийнинг илмий мероси ва унинг накшбандия тариқати ривожда тутган ўрни» (XIV–XV асрлар). Номзодлик диссертацияси. – Тошкент: 2001.

28. Раззокова М. «Яъқуб Чархий – накшбандия тариқатининг йирик вакили». Шарқшунослик, 8-сон. – Тошкент: 1997. 117–122-бетлар.

29. Садриддин Салим Бухорий. «Дилда ёр». – Тошкент, Адабиёт ва санъат. 1993.

30. Садриддин Салим Бухорий, Самад Азимов. «Хожаи жаҳоним бор». – Бухоро, 2003.

31. Саййид Аҳмад Васлий. «Назм ул-силсила». Таржимон ва сўнги сўз муаллифи Бадиа Муҳиддинова. – Тошкент: «Янги аср авлоди», 2001.

32. Семенов А.А. «Бухарский шейх Бахауддин». (К его биографии). Восточный сборник в честь А.Н. Веселовского. – М., 1914. – С. 210–211

33. Иззат Султон. «Баҳоуддин Накшбанд абадияти». – Тошкент: «Фан», 1994. 87-бет.

34. Тиллабаев Р.А. «Среднеазиатские агиографические сочинения XV–XVI вв. как исторический источник» (жития шейхов накшбандиев). Автореф. докт. истор. наук. – Ташкент: 1994.

35. Тримигэм Дж. «Суфийские ордены в исламе» Пер. с англ. под ред. и с предисловием О.Ф. Акимовской. – М.: Наука, 1989.

36. Ориф Усмон. «Баҳоуддин Накшбанд ва унинг таълимоти ҳақида». – Тошкент: «Университет», 1993.

37. Ориф Усмон. «Ғиждувоний таълимоти». Масъул муҳаррир, академик М.М. Хайруллаев. – Тошкент: «Фан», 2003.

38. Усмонов О. «Накшбанд ва унинг таълимоти ҳақида». – Тошкент: «Университет» 1993.

39. Усман А. «Крупнейшие суфийские братства Центральной Азии». – Самарканд, 1999.

40. Усмон Турар. «Тасаввуф тарихи» Таржимон Нодирхон Ҳасан. – Тошкент: «Истиқлол», 1999.

41. «Хожаи жаҳон – Хожа Абдулҳолик Ғиждувоний». Нашрга тайёрловчи, таржимон ва изоҳ муаллифлари: Маҳмудхон Маҳдум Ҳасанхон Маҳдум ўғли, Гулбаҳор Музаффар кизи. – Тошкент: «Наврўз», 1994.

42. «Хожаи жаҳон – Хожа Абдуҳолик Ғиждувоний». Сўзбоши муаллифи академик М.М. Хайруллаев. Нашрга тайёрловчи, кириш, таржима ва изоҳлар муаллифи М. Ҳасаний. – Тошкент: «Ўзбекистон», 2003.

43. Шодиев Р. «Суфизм в духовной жизни народов Средней Азии». дисс. канд. истор. наук. – Самарканд, 1993.

МУНДАРИЖА

Сўзбоши. Наботбахш тариқат (Сайфиддин Сайфуллоҳ).....	3
Асослар.....	8
Рашиҳалар.....	146
Хатми хожагон.....	174
Шариат, тариқат ва ҳақиқат (Туркистон машойихлари талқинида).....	183
Муаллиф ҳақида маълумот.....	201
Фойдаланилган адабиётлар.....	204

Сайфуллох, Сайфиддин.
С 23 Хожагон-Нақшбандия [Матн]: асослар ва рашҳалар /
С. Сайфуллох – Тошкент: «O‘zbekiston» НМИУ, 2020. 208 б.
ISBN 978-9943-25-878-5

УЎК 141.336:28
КБК 86.38

Диний-маърифий нашр

САЙФИДДИН САЙФУЛЛОХ
ХОЖАГОН – НАҚШБАНДИЯ
(Асослар ва рашҳалар)

Мухаррирлар: Г. Азизова, З. Раҳимова
Рассом-дизайнер Р. Маликов
Техник муҳаррир Л. Хижова
Кичик муҳаррир М. Салимова
Компьютерда саҳифаловчи К. Ҳамидуллаева

Нашриёт лицензияси АИ № 158.14.08.2009.
Босишга 2020 йил 29 январда рухсат этилди. Бичими 70x100^{1/16}.
Офсет коғози «Times New Roman» гарнитурасида офсет усулида босилди.
Шартли босма табағи 16,9. Нашр табағи 20,31.
Адади 5000 нусха. Буюртма № 19-651.

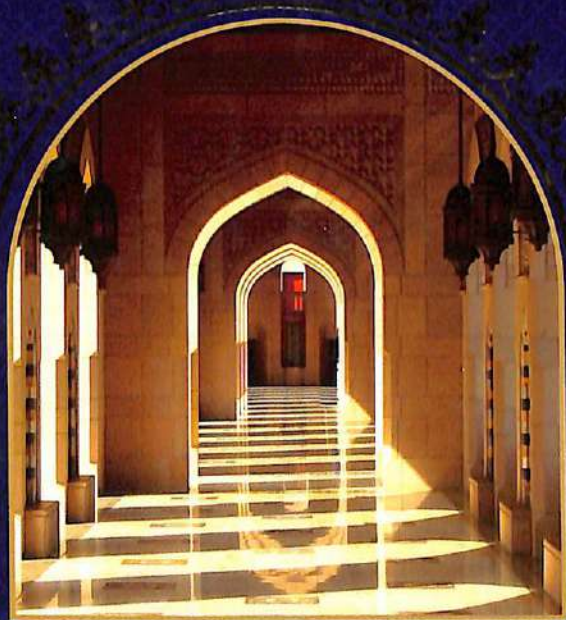
Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги
Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигининг
«O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100011,
Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20
Факс: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

سيف الدين سيف الله

خواجهگان نقشبندیہ

(اساس لرو رشحه لرو)

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-25-878-5

